

GAZDÁLKODÁS

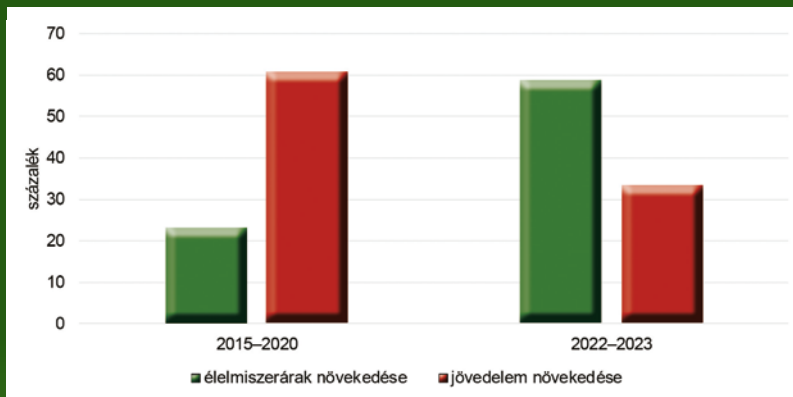
www.hermanottointezet.hu

AKI Agrárközgazdasági
Intézet

Scientific Journal on Agricultural Economics

A TARTALOMBÓL

Élelmiszerár- és jövedelemnövekedés 2015–2020 és 2022–2023 időszakban
(százalék)

Forrás: KSH-adatok alapján Éliás Bolárka Anna munkája

Magyarország
élelmezése válság
idején

A fogyasztói
etnocentrizmus
jelentősége

Kormányzás a magyar
terület- és
vidékpolitikában

Miért (nem) pálya-
elhagyók a(z agrár)
kutatók?

KRÓNIKA

OTP Agrár Kollégium
– Mi foglalkoztatja a
szakmát?

GRASSLANDHU

ÉRTÉKES GYEPEINK A BIOLÓGIAI SOKFÉLESÉG SZOLGÁLATÁBAN

A **LIFE IP GRASSLAND-HU**
(LIFE17 IPE/HU/000018) projekt
az Európai Unió LIFE programjának
támogatásával valósul meg.

TARTALOM

TANULMÁNY

<i>Éliás Boglárka Anna: Magyarország élelmezése válság idején</i>	103
<i>Halasi Nóra – Nábrádi András: A fogyasztói etnocentrizmus jelentősége az észak-alföldi régióban</i>	126
<i>Bálint Csaba – Gaál Márta – Mozsgai Katalin – Magócs Krisztina: Többszintű, hálózati kormányzás a magyar terület- és vidékpolitikában</i>	139
<i>Szabó Anett Krisztina: Miért (nem) pályaelhagyók a(z agrár)kutatók?</i>	168

KRÓNIKA

<i>Benedek Fülöp: OTP Agrár Kollégium – Mi foglalkoztatja a szakmát? A közös agrárpolitika várható alakulása és a kertészeti ágazatok néhány üzemgazdasági jellemzője</i>	186
---	-----

Tisztelt Szerzőtársunk!	201
Előfizetői felhívás.....	203
Summary.....	196
Contents	200

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor

BORBÉLY CSABA

FERENCZ ÁRPÁD

GODA PÁL

HEGYI JUDIT

KÁPOSZTA JÓZSEF

KEMÉNY GÁBOR

LAKNER ZOLTÁN

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

POÓR JUDIT

RÁKOS MÓNIKA

SZABÓ G. GÁBOR

SZABÓNÉ BENEDEK ANDREA

SZŰCS ISTVÁN

TÖRÖK ÁRON

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

BALOGH PÉTER

CSÁKI CSABA

FERTŐ IMRE

FORGÁCS CSABA

JUHÁSZ ANIKÓ

LEHOTA JÓZSEF

MAGDA SÁNDOR

NÁBRÁDI ANDRÁS

OLÁH JUDIT

POPP JÓZSEF

PUPOS TIBOR

UDOVECZ GÁBOR

a nyersanyagok és energiahordozók árának gyors növekedéséhez vezetett. Ugyanebben az időszakban (2021 második fele – 2022 első fele) az országgyűlési választások előtt kiáramló többletjövedelem, valamint a forint gyengülése együttesen indította el azt a felpörgő inflációs folyamatot, melyet Ukrajna orosz megtámadásának és az Európai Unió, valamint az Amerikai Egyesült Államok válaszlépéseinek globális energia- és pénzügyi hatásai tovább serkentettek. A 2021–2022-ben megjelenő jövedelem-többlet miatt a kereslet nem reagált a fogyasztói árak emelkedésére, tartósan magas szinten maradt az év folyamán, emellett pedig a 2022. február 1-jétől bizonyos termékekre vonatkozóan bevezetett hatósági árak általi kiskereskedelmi veszteség is a nem hatósági áras termékek árának emelésével került kompenzálásra (Jankuné Kürthy, 2022). Ezen tényezők összessége a kilencvenes évek óta nem tapasztalt ütemű élelmiszerár-növekedést, 2022-ben 26,0, 2023-ban 25,9 százalékos élelmiszerár-inflációt eredményezett (KSH, 1.1.1.2.). E tanulmány írásának időpontjában pedig egy közel-keleti konfliktus árnyéka vetül a globális, így a magyar energiaellátási kilátásokra is. E válságok Magyarország élelmiszerét több irányból is érinthetik. Az energiaárak emelkedése és a forint gyengülése miatt a különböző importált inputanyagok drágulása kihathat a mezőgazdasági termelés volumenére és a termelt alapanyagok áraira. Az élelmiszeripari alapanyagárak, az energiaárak, valamint az importált alapanyagok árainak együttes emelkedése az élelmiszerek fogyasztói árát felhajtja, így a háztartások élelmiszerhez, minőségi étrendhez való pénzügyi hozzáférése veszélybe kerülhet. E körülmények tükrében időszerűvé vált Magyarország élelmiszerbiztonsági helyzetének vizsgálata.

Az élelmiszerbiztonság fogalmát Magyarországon sokan összekeverik az élelmiszerbiztonság fogalmával. Míg ez utóbbi elsősorban az élelmiszerek biztonságos fogyaszt-

hatóságát és az összetevőkkel kapcsolatos megfelelő tájékoztatást ellenőrzi, az élelmiszerbiztonság elmélete azt vizsgálja, hogy egy kijelölt csoport hozzáférése elegendő mennyiségű, megfelelő minőségű élelmiszerhez. Tehát az élelmiszer-biztonság az élelmiszerbiztonság egyik részkérdése. Számos egyéb meghatározás mellett a legelterjedtebb és talán legátfogóbb definíciót az Élelmiszerbiztonság Római Nyilatkozata rögzítette, melyet az 1996-os Világélelmiszeri Konferencián adtak ki. A Nyilatkozat meghatározása alapján az élelmiszerbiztonság akkor valósul meg, ha a vizsgált csoport számára elegendő mennyiségű élelmiszer áll rendelkezésre, melyhez biztosított a fizikai, gazdasági és kulturális hozzáférés, az élelmiszer-felhasználás helyes módon, az egészséges és aktív életnek megfelelően történik, valamint e három dimenzió – rendelkezésre állás (*availability*), hozzáférés (*access*) és felhasználás (*utilization*) – megvalósulása hosszabb időtávon keresztül is stabil (*stability*) marad (FAO, 1996). Magyarországon az élelmiszer-biztonság és élelmiszerbiztonság fogalmainak gyakori összekeverése – a hasonló hangzás mellett – abból fakad véleményem szerint, hogy agrárországként az élelmiszerbiztonságot adottnak vesszük, ezért kevés figyelem irányul erre a témára. Tény, hogy globális összevetésben Magyarország magas jövedelmű és nettó élelmiszer-exportőr gazdaságként a legstabilabb élelmiszerbiztonsággal rendelkezők csoportjához tartozik (Jámbor, 2017). Az Economist Impact hírügynökség és a Corteva Agriscience mezőgazdasági cégóriás által megalkotott globális élelmiszerbiztonsági index (*Global Food Security Index*, GFSI) listáján Magyarország évek óta 70–75 körüli pontszámával a 34. helyet foglalja el, 10–12 ponttal lemaradva az első helyezettől és 40 körüli pontszámmal megelőzve a 113 országot számláló lista utolsó helyezettjét. A GFSI országjelentése és az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Világszervezetének (*Food*

and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) áttekintése is az általuk használt legkisebb értéket ($\leq 2,5$ százalék) alkalmazza az alultápláltak magyarországi arányának becslésére, a leginkább problémás élelmezési jelenségnek a nem megfelelő minőségű étrendből fakadó elhízást nevezi meg mindkét kimutatás. A FAO a felnőtt népesség 26,4, a GFSI a lakosság 28,6 százalékát sorolja ide (GFSI, 2022; FAO, 2023). Ezek a jelentések ugyanakkor madártávlatból vizsgálják az egyes országokat, és ahhoz, hogy globálisan alkalmazható módszertant alkossanak – amely az országok közötti összehasonlíthatóságot, rangsorolhatóságot biztosítja –, a helyi jellemzőket figyelmen kívül kell hagyniuk. Jankuné Kürthy et al. 2013-ban megjelent tanulmánya – mely jelenleg a legfrissebb Magyarország élelmezésbiztonságát átfogóan vizsgáló elemzés – közelebbi perspektívából, részletesebb kifejtést tár elénk. A rendelkezésre állás kapcsán a tanulmány megállapítja, hogy a 2007–2009. évek átlagán számolva az önellátás kifejezetten magas gabonákból (186%), olajos magvakból (214%), zöldségfélékből (131%), gyümölcsből (104%), sertéshúsból (103%) és baromfi-húsból (126%), mindamelllett, hogy a baromfi-hústermelés a teljes vizsgált időszakban – 2002 és 2011 között – jelentősen csökkent. A tej (95%), a tojás (95%), az állati zsiradék (93%) és a burgonya (86%) önellátása viszont tartósan nem valósult meg, cukorönellátásban pedig rohamos zuhanás volt megfigyelhető, és 2010-ben már az 50 százalékot sem érte el a ráta. Magyarországon 2002 és 2009 között a háztartások kiadásainak átlagosan 25,6 százalékát tették ki az élelmiszerre fordított kiadások, miközben 2000 és 2008 között 61,5 százalékkal emelkedtek az élelmiszerárak. A fogyasztás szerkezetét meghatározta a jövedelmi szint, mivel jellemzően a magasabb jövedelemrugalmasságú termékekből alacsonyabb, az alacsony jövedelemrugalmasságú termékekből magasabb volt a fogyasztás a magasabb jövedelmi szintű

Németországhoz és Ausztriához viszonyítva. A dietetikai ajánlásokat meghaladta az energiabevitel (2550 kcal helyett 3480 kcal), a fehérjebevitel (75 g helyett 89 g) és a zsírbevitel (80 g helyett 152 g). Az ajánlott napi 400 gramm gyümölcs- és zöldségfogyasztás helyett átlagosan 312 gramm volt a zöldség- és gyümölcsfogyasztás a burgonyát is beleszámítva. Jankuné Kürthy et al. (2013) átfogó tanulmánya mellett természetesen számos tudományos munka áll rendelkezésünkre, melyek ugyan nem az élelmezésbiztonságot vizsgálják teljes komplexitásában, de annak bizonyos dimenzióival kapcsolatban közölnek fontos információkat és meglátásokat. Ezen tanulmányok eredményei rendhagyó módon nem egy külön szakirodalmi összefoglaló keretében kerülnek bemutatásra, hanem az elemzésben, az adott élelmezésbiztonsági dimenzióra vonatkozó relevanciájuk szerint.

CÉLOK

A tanulmány célja felmérni, hogy a 2022–2023-as infláció és áremelkedés milyen mértékben befolyásolta Magyarország élelmezésbiztonságát. Az élelmezésbiztonságra ható tényezők korábbi alakulásának tanulsága alapján a következő feltételezéseim alakultak ki: 1.) Magyarországon az élelmiszerek rendelkezésre állása továbbra is stabil maradt. 2.) A 2022–2023-as élelmiszerár-emelkedés a megfizethetőség romlásán keresztül változásokat idéz elő az élelmiszer-vásárlási szokásainkban. 3.) A fogyasztásbeli változás nem az elfogyasztott energiamennyiség csökkenésében, hanem a mikrotápanyagok, élelmi rostok bevitelének csökkenésében mutatkozik meg. 4.) A legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmi csoportok étrendbeli minősége közötti különbség 2022–2023-ban növekszik.

A tanulmány szigorúan az élelmezésbiztonságra szűkíti figyelmét, így nem célja az áremelkedés okainak feltárása, csupán annak élelmezésre gyakorolt hatásait

vagy lehetséges hatásait vizsgálja. Szintén nem célja akár a globális, akár a regionális élelmiszerbiztonsági helyzetkép felállítása. Ezeknek a témáknak a kifejtése külön megközelítést igényelne.

A tanulmány az elérhető nyilvános adatok, a szakirodalom és kérdőíves felmérés eredményei alapján elemzi a rendelkezésre állás, a hozzáférés és a felhasználás dimenzióit. A Központi Statisztikai Hivatal által gyűjtött és közölt élelmiszer-fogyasztásra és -kiadásokra vonatkozó adatok jelenleg a 2020. évig elérhetőek, így éppen a drasztikus élelmiszerár-emelkedés idejéről nem áll rendelkezésre információ. A 2020 utáni időszakra vonatkozóan egy online kérdőíves felmérés formájában került sor adatgyűjtésre.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Az elemzésben a KSH búza-, kukorica-, rizs-, baromfihús-, sertéshús-, marhahús-, borjúhústermelésre és -felhasználásra, az élelmiszerüzletek számára, a jövedelmi ötödökre vagy tizedekre, háztartásban élők összetételére, referenciaszemély korára, végzettségére, aktivitására, lakóhelyének típusára és régió szerinti jövedelemre, élelmiszer-kiadásokra és -fogyasztásra vonatkozó adatai kerülnek felhasználásra. – A számos KSH-adattábla szövegekőzi hivatkozását úgy tartom célszerűnek, pontosnak és követhetőnek, ha az adattábla sorszámát, nem pedig az adattábla legutóbbi frissítésének évét jelölöm, ezért így fogok eljárni a tanulmányban. – Emellett az Eurostat, a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (továbbiakban: Nébih), az Országos Táplálkozás és Tápláltsági Állapot Vizsgálatok (továbbiakban: OTÁP), az Élelmiszerbank és az Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóság (*European Food Safety Authority*, továbbiakban: EFSA) adataira, elemzéseire és kimutatásaira hagyatkozok a vizsgálat.

Ahogykorábban említettem, az élelmiszer-kiadási és -fogyasztási adatok 2020-ig nyilvánosak jelenleg, így egy kérdőíves felmérés

is az elemzés részét képezi. A kérdőív Google-úrlap formájában a közösségi hálón került megosztásra. Az eredeti megosztás helyeinek kiválasztása aszerint történt, hogy minél szélesebb szociodemográfiai spektrumot fedjenek le a válaszadók, majd az eredeti megosztás után a kitöltők hólabdaszerűen továbboszthatták saját felületükön vagy általuk látogatott online csoportokban. A kérdőív két részből állt. Az első részben szociodemográfiai adatokra, valamint a válaszadó háztartásának havi átlagos jövedelmére, összes kiadására és élelmiszer-kiadásaira kérdezett rá, a második rész pedig a 2022. január és a kérdőív kitöltése közötti időszakban végbement élelmiszer-vásárlási szokások változásait és azok okait feltáró kérdéseket tartalmazott. A kérdőív megszerkesztésekor a szakirodalom által korábban azonosított, illetve a nyilvános adatok elemzéséből következtetett élelmiszerbiztonsági problémák és fenyegetések különös figyelmet kaptak. A nyilvánosan elérhető, valamint a kérdőív által összegyűjtött adatokat megtisztítás után leíró (megozslás, középérték) és matematikai (Spearman-féle rangkorrelációs együttható) statisztikai módszereken keresztül elemeztem. Emellett kvalitatív módszerhez is folyamodtam az információgyűjtésben. Az alultápláltság pontos előfordulásáról ugyanis nem állnak rendelkezésre adatok, ezért felkerestem az Élelmiszerbank igazgatóságát és telefonos interjú keretében kérdeztem őket tapasztalataikról.

A kérdőív 2023. novemberében volt elérhető kitöltésre. A beérkező 321 kitöltésből megtisztítás után a minta végleges nagysága kerekén 300 lett. A kutatás nem reprezentatív, az 1. táblázat mutatja be, hogy a minta szociodemográfiai adatai mennyiben térnek el az országos adatoktól. A legmarkánsabb eltérések az átlagjövedelem, a háztartás legnagyobb jövedelemmel rendelkező személyének legmagasabb iskolai végzettsége, illetve a lakóhely településtípusa terén olyan irányba mutatkoznak meg, amelyből arra

I. táblázat
Főbb szociodemográfiai adatok országos szinten és a felmérés mintájában
(Main sociodemographic data at the national level and in the survey sample)

	Szociodemográfiai jellemző	Országos	Minta eltérése az országos értéktől	Kérdőív kitöltőinek mintája n=300
Nemek aránya a felnőtt lakosság körében (%) (országos adat: 2023. január 1., KSH 22.1.1.3.)	nő	52,5	+7,8	60,3
	férfi	47,5	-7,8	39,7
Korcsoportok aránya a felnőtt lakosság körében (%) (országos adat: 2023. január 1., KSH 22.1.1.3.)	18–24 éves	9,0	-5,3	3,7
	25–54 éves	51,6	+3,4	55,0
	55–64 éves	14,5	-0,5	14,0
	65 év feletti	24,9	+2,4	27,3
Adott településtípuson élők aránya (%) (országos adat: Népszámlálás 2022., 20 év feletti lakosság)	főváros	18,1	+19,9	38,0
	megyeszékhely, megyei jogú város	20,8	-4,8	16,0
	egyéb város	32,0	-10,0	22,0
	község	29,1	-5,1	24,0
Háztartások összetétele (fő) (országos adatok: 2020, KSH 14.1.1.23.)	háztartások átlagos létszáma	2,3	+0,3	2,6
	gyermek/háztartás	0,41	+0,1	0,5
	nyugdíjas/háztartás	0,5	+0,0	0,5
	kereső személy/háztartás	1,09	+0,3	1,4
	nem kereső, nem nyugdíjas felnőtt/háztartás	0,83	-0,6	0,3
A háztartás legnagyobb jövedelemmel rendelkező személyének legmagasabb iskolai végzettség szerinti aránya (%) (országos adat: 2022, KSH 20.1.1.6.)	nincs végzettsége	1,2	-0,9	0,3
	alapfokú	17,7	-16,7	1,0
	középfokú érettségi nélkül	23,2	-18,9	4,3
	középfokú érettségivel	33,2	-12,2	21,0
	felsőfokú	24,7	+48,6	69,3
	tudományos fokozat			4,0
2023. évi egy főre jutó havi nettó átlagjövedelem (forint)		213 257*	+70 233	283 490

Forrás: saját összeállítás a táblázatban jelölt adattáblák felhasználásával

Megjegyzés: *A 2023. évre vonatkozó jövedelmi adatok még nem állnak rendelkezésre. A teljes munkaidőben alkalmazásban állók kedvezmények nélküli nettó havi átlagkeresetének (KSH 20.2.1.52.) és az egy főre jutó nettó jövedelemnek (KSH 14.1.2.4.) alakulását a 2016–2020 közötti időszakban összevetve, átlagosan 1,1 százalékos eltérés tapasztalható, így a nettó átlagkereset alakulásából következtethetünk a jövedelem alakulására. A kereseti adatok 2023. októberig érhetőek el jelenleg. 2019–2022-ben az országos átlagkeresetek havi alakulásában (bázis=előző hónap) mind a négy évben megfigyelhető egy markánsabb emelkedés októbertől novemberre (2019–2022 átlagában +10,4%), majd a növekedés mérséklődése novemberről decemberre (2019–2022 átlagában +2,4%). Ezt a trendet rávetítve a 2023. évi októberi átlagkeresetre megkaptam a 2023. november–decemberi becsült értékeket. Az így kalkulálható 2023. évi átlagkeresetet a 2022. évvel összevetve, 14,0 százalékos emelkedés látható, ezt vetítettem rá a 2022. évi nettó havi átlagjövedelemre (KSH 14.1.2.4.: 187 067 forint/hó/fő), így keletkezett a 2023. évi nettó 213 257 forint/hó/fő átlagjövedelem becsült értéke.

lehet következtetni, hogy a kérdőív alapján kapott élelmiszezbiztonsági helyzetképhez viszonyítva az országos élelmiszezbiztonság valamelyest alacsonyabb szinten van. A tanulmány olvasóját arra kérem, hogy ezt tartsa szem előtt az eredmények értelmezésekor.

EREDMÉNYEK

Rendelkezésre állás

Magyarországon az élelmiszezbiztonságban legfontosabb szerepet betöltő gabonafélék a búza, a kukorica és a rizs (KSH 19.1.1.21). A három növény az élelmiszezbiztonsági célú felhasználásban 74:23:3 arányban oszlik meg 2018–2022. évi átlagon számolva. Ugyanezen időszakban a búzából négyszeresét termelték meg a gazdák a hazai fogyasztásnak, kukoricából pedig az önellátási szint tizenhatszoros volt. – Az önellátási szint mérésének az adott elemzés tárgya szerint különböző megközelítései léteznek. Mivel e tanulmány főközpontjában kizárólag az élelmiszezbiztonság áll, a hazai megtermelt mennyiség és az élelmiszezbiztonsági célú elfogyasztott mennyiség hányadosaként kerül értelmezésre az önellátási arány. – A rizs esetében nem valósul meg az önellátás, hiszen a Magyarország területén uralkodó éghajlat nem kedvez a rizstermesztésnek, ugyanakkor a rizs népszerű köretalapanyag a magyar háztartásokban, így 2018–2022 között átlagosan kevesebb mint egyötödét fedezte a hazai termelés a hazai fogyasztásnak. Mivel a rizsfogyasztás csupán 3 százalékát teszi ki a búza-kukorica-rizsfogyasztási mennyiségnek, elmondható, hogy Magyarország élelmiszer-önellátása a főbb gabonafélék területén megvalósul. Hasonló képet kapunk a húsféléket vizsgálva. A baromfi, sertés, marha 49:45:6 arányban oszlik meg a magyarországi húsfogyasztásban (KSH 19.1.1.53; 19.1.1.47; 19.1.1.48). A baromfihús-önellátási szint 2004 és 2021 között átlagosan 152 százalékos, a sertéshús-önellátás szintje átlagosan 109 százalékos volt, azonban 2018-ban és 2019-ben a ter-

melés alulmúlta a hazai fogyasztást, kilenc, illetve tizenkettő tonnával. A marhahús-önellátási szint átlagosan 101 százalékos volt 2004–2021-ben, vagyis valamivel többet termelt az ország, mint amennyit a lakosság elfogyasztott. Az önellátás tehát a húsfélék esetében is alapvetően megvalósul.

Az önellátás és az élelmiszezbiztonság között kevésbé szoros a kapcsolat olyan időkben, amikor a globális élelmiszerkereskedelelem, az élelmiszeralapanyag-előállítás és az élelmiszeripari ellátási láncok zavartalanul tudnak működni, hiszen ilyenkor alacsony – 100 százalék alatti – önellátási szint esetén a külpiaconról fizikai és gazdasági értelemben is zavartalanul pótolható a lakosság élelmiszer-ellátását biztosító mennyiség. Éppen ezért a 2010-es években szakmai vita folyt arról, hogy az önellátásnak ott van-e a helye az élelmiszezbiztonságot meghatározó tényezők között (Clapp, 2014). Abban az esetben, amikor az említett rendszerekben – élelmiszerkereskedelemben, -feldolgozásban stb. – zavar keletkezik, az önellátás kérdése fontossá válik a fizikai hozzáférés és a gazdasági hozzáférés biztosításának érdekében.

Az önellátás mellett az egy főre jutó rendelkezésre álló tápanyagmennyiség vizsgálata is célravezető lehet. A KSH (19.1.1.65.) vonatkozó adatai alapján Magyarországon egy fő számára napi 3000 kilokalória körüli tápanyagot jelentő élelmiszer áll rendelkezésre. A WHO (UN World Health Organization, ENSZ Egészségügyi Világszervezet) és a FAO az utóbbi években ugyan egy konkrét előirányzott napi energiabeviteli érték helyett azt hangsúlyozza, hogy az energiafelhasználással összhangban kell meghatározni a kívánatos bevitelt, a korábbi napi 2550 kilokalóriás FAO-ajánlással (Jankuné Kürthy et al. 2013) összevetjük a Magyarországon rendelkezésre álló napi 3000 kilokalóriát, alátámasztva, hogy Magyarországon elegendő mennyiségű élelmiszer áll rendelkezésre. Az áttekintett adatok alapján arra következtetnek, hogy

1.) feltételezésem, miszerint az élelmiszerek rendelkezésre állása nem került veszélybe 2021–2023-ban, helytálló.

Fizikai és kulturális hozzáférés

Ahhoz, hogy teljesüljön egy ország lakosságának élelmiszerhez való hozzáférése, egyszerre kell teljesülnie a gazdasági, fizikai és kulturális hozzáférésnek (FAO, 1996). Magyarországon nincsenek olyan vallási, kulturális tilalmak, melyek az egyik nem vagy egy bizonyos csoport képviselőinek tápanyagellátását befolyásolnák. A fizikai hozzáférés alapvetően biztosított Magyarországon, de eltéréseket fel lehet fedezni a különböző településtípusok esetében. Az ezer főre jutó élelmiszerüzletek aránya az 500 fő alatti, vagyis a legkisebb települések körében a legmagasabb (4,36 élelmiszerüzlet/ezer fő; országos átlag: 2,32 élelmiszerüzlet/ezer fő), ugyanakkor verseny hiányában ezekben az élelmiszerüzletekben sokszor nagyon magas árakkal, zavaros nyitvatartással vagy szűk kínálattal találkozhat a vásárló (Szabó et al., 2019). Figyelembe kell venni továbbá az élelmiszerkiskereskedelem koncentrációjának kérdését is. Szenderák és Popp (2022) megállapította, hogy 2015 és 2019 között a kistelepüléseken jellemzően jelen lévő kis (1–4 főt foglalkoztató) élelmiszer- és ital-kiskereskedelmi üzletek száma 7603 üzlet-ről 6624 üzletre, 12,9 százalékkal csökkent. A statisztikai adatok pedig arról tanúskodnak, hogy 2020 és 2022 között az élelmiszer- és élelmiszer-jellegű vegyes kereskedések száma Magyarországon 37 392-ről 34 777-re csökkent (KSH 2.1.1.2), miközben átlagos alapterületük 126-ról 139 négyzetméterre nőtt (KSH 2.1.1.3), ami szintén a koncentráció növekedésére enged következtetni, illetve arra, hogy a legkisebb településeken működő – általában 1-2 embert foglalkoztató és kisebb alapterületű – üzletek száma csökkent. A nagyobb élelmiszerüzletek, diszkontáruházak, szuper- és hipermarketek rendszerint nagyobb településeken,

megyei, járási központokban létesülnek, így a kistelepüléseken élő különböző okokból kevésbé mobilis háztartások élelmiszerhez való hozzáférése sérülhet az élelmiszerkiskereskedelmi koncentráció hatására. A koncentráció egy másik folyamánya lehet továbbá az árképzési verseny csökkenése a kis településeken, vagyis a magasabb árak. Ez a hatás azonban már a gazdasági hozzáférés dimenzióját érinti.

A tanulmány egyik hipotézise – vagyis, hogy a 2022 előtti időszakhoz képest az élelmiszer-vásárlási szokásaink megváltoztak –, valamint a szakirodalom által megfogalmazott fizikai hozzáférés helyzete vonatkozó problémák alapján az elvégzett kérdőíves felmérésem a háztartások élelmiszer-beszerzési helyében 2022 óta bekövetkezett változásokat, illetve a csak kisebb élelmiszerüzleteket elérő háztartások tapasztalatait és megküzdési stratégiáját igyekezett megismerni.

A válaszadók többségénél, 74,0 százaléknál nem történt változás 2022 óta a vásárlás helyszínét illetően, 59,0 százalék 2022 előtt is már leggyakrabban szuper- és hipermarketekben vásárolt élelmiszert, és azóta is így tesz, 15,0 százalék kis üzletekben vásárol változatlanul 2022 óta is. A válaszadók 16,3 százaléka számolt be arról a változásról, hogy 2022 előtt legtöbbször kis üzletekben szerezte be az élelmiszert, de újabban legtöbbször diszkontáruházakban, szuper- vagy hipermarketekben vásárol. Tehát szűk két év alatt 16,3 százalékos fogyasztói oldali koncentrációt láthatunk, melynek elsődleges oka a kis és a nagy üzletek eltérő árfekvése, ugyanis a kis üzletekről nagy üzletekre áttérő válaszadók 81,6 százaléka jelezte, hogy az élelmiszer-vásárlási szokásaiban végbement változások oka az élelmiszerárak növekedése, míg ez az arány a teljes mintán belül 71,7 százalékot tesz ki. Emellett pedig ugyan a felsőfokú végzettség és a fővárosi lakóhely jellemzőbb erre a csoportra, mint az összes válaszadó csoportjára, de a háztartásra jutó keresőte-

vékenységet folytató személyek száma 17,4 százalékkal alacsonyabb, a háztartásra jutó nyugdíjasok száma 48,9 százalékkal magasabb, illetve az egy főre jutó átlagjövedelem 6,9 százalékkal alacsonyabb ezen válaszadók körében, mint a teljes mintában. Tehát a kis élelmiszerüzletekről szupermarketekre áttérő válaszadók csoportja a teljes mintához viszonyítva érzékenyebbnek minősül, és a nyugdíjasok nagyobb aránya jellemzi legmarkánsabban ezeket a háztartásokat.

A válaszadók 6,3 százaléka számolt be arról, hogy lakóhelye közelében csupán kisebb üzletek vannak, melyek árait alig vagy egyáltalán nem tudja magának megengedni. A kitöltői kör nem igazolta vissza a szakirodalom állítását, miszerint ez a jelenleg a legkisebb falvakat jellemezné leginkább. Ugyanis az ezt a problémát megjelölő válaszadók fele a fővárosban tapasztalja ezt a körülményt, és csak 31,6 százaléka községben, igaz, a fővárosi kitöltők aránya az országos megoszláshoz képest felülreprezentált a kérdőív válaszadói között (1. táblázat). Továbbá az összes községben élő válaszadónak csupán 8,3 százaléka nevezte meg ezt a nehézséget. A kis, drága üzletek problémáját jelölő kitöltők 15,8 százaléka tartotta egyidejűleg igaznak azt az állítást, hogy lakóhelyétől távol, kedvezőbb áron vásárol élelmiszert, míg 84,2 százaléka nem. A kérdőíves felmérés alapján ez utóbbi csoport – vagyis azok, akik lakóhelyének közelében csak kisebb élelmiszerüzletek vannak, melyek árait alig vagy egyáltalán nem engedhetik meg maguknak, ugyanakkor nincsen lehetőségük lakóhelyüktől távol, kedvezőbb áron vásárolni – a leginkább veszélyeztetett az élelmiszerbiztonság fizikai-gazdasági hozzáférés dimenziójának értelmében.

Gazdasági hozzáférés

Amennyiben a vizsgált csoport – egyén, háztartás, egy ország lakossága stb. – számára megfelelő mennyiségű élelmiszer áll

rendelkezésre, nincsen kulturális akadály és a fizikai hozzáférés kiépített elosztórendszereken keresztül biztosított, a következő vizsgálandó kérdés a gazdasági hozzáférés megvalósulása, vagyis, hogy a vizsgált csoport megengedheti-e magának a fizikailag elérhető élelmiszer megvásárlását. A gazdasági hozzáférés az élelmiszerbiztonság elsőszámú gyenge pontja világszerte. Az élelmiszerrel foglalkozó világszervezetek (IFPRI, 2022; FAO, 2023), valamint számos tanulmány (Akter és Basher, 2014; Ceballos et al., 2020, Éliás és Jámor, 2021) jut évről évre erre a következtetésre. A gazdasági hozzáférés vizsgálatának bevett mutatója az élelmiszer-kiadások összes kiadáson belüli aránya (*Food Expenditure Share, FES*, továbbiakban: élelmiszer-kiadási arány). Az eredmények értelmezésekor nem csupán az adatok gyűjtésének időpontjában fennálló arányt kell figyelembe venni, hanem olyan életszerű scenáriókkal is számolni kell, amelyek a bevételi vagy a kiadási oldalon negatív változást okozhatnak, például betegség vagy egyéb okból a háztartás egyik kereső tagjának keresőképtelenné válása, váratlan felmerülő költségek – betegség, meghibásodás stb. esetén – vagy a hirtelen élelmiszerár-emelkedés. Egy háztartás bevételeinek minél nagyobb arányát költi élelmiszerre, annál inkább előfordulhat, hogy ilyen váratlan események hatására az élelmiszerre szánható összeg lecsökken, ami már az elfogyasztott élelmiszer minőségét és akár mennyiségét is érintheti. Ezekkel a tényezőkkel számolva alkotta meg Smith és Subandoro (2007) értelmezési kategóriáit, mely mára a leginkább széles körben elfogadott következtetési kiindulóponttá vált, alkalmazza számos kutató mellett a Világélelmiszerbiztonsági Program, a FAO, az IFPRI stb. Smith és Subandoro (2007) értelmezési kategóriái a következők: ha az élelmiszer-kiadási arány 75 százaléknál magasabb, akkor az élelmiszerbiztonság sérülésének kockázata nagyon magas, 65 és 75 százalék között a kockázat magas, 50 és 65 százalék

között a kockázat közepes, 50 százalék alatt alacsony. Smith és Subandoro (2007) módszere mellett érdemes kitérni az alapvető kiadások (élelmiszer, lakhatás, háztartási energia, közlekedés) teljes kiadáson belüli arányára is, hiszen az élelmiszerár-emelkedéshez való alkalmazkodásban az alapvető kiadások arányának szerepe van.

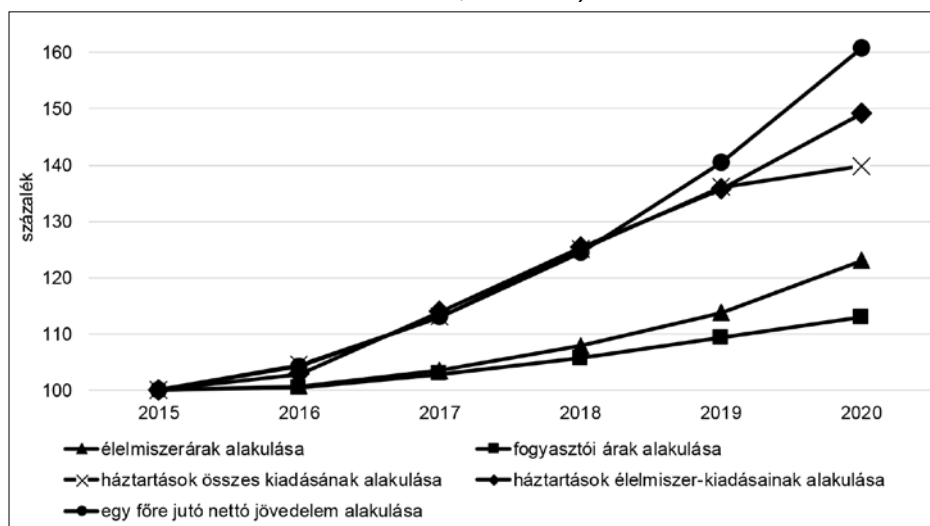
Ebben az értelmezési keretben a KSH által közölt háztartásban élő gyermekek száma, aktivitás (aktív, vagyis foglalkoztatott vagy munkanélküli/munkakereső, nyugdíjas, többi inaktív, azaz nem nyugdíjas, nem foglalkoztatott és nem munkakereső tanulók, háztartásbeliek, idénymunkások), lakóhely típusa, régió, a háztartás legnagyobb keresetével rendelkező személyének kora, legmagasabb iskolai végzettsége, valamint jövedelmi ötödök és tizedek szerinti kiadási adatok (KSH 14.1.1.: 26; 31; 36; 41; 14.1.2.10) alapján kijelenthető, hogy 2015 és 2020 között a magyar háztartások esetében az élelmezésbiztonság sérülésének kockázata alacsony volt. A háztartások összes

kiadásain belül átlagosan 24,7 százalékot tettek ki az élelmiszer-kiadások, vagyis kisebb hányadot, mint amelyről Jankuné Kürthy et al. (2013) 2002–2009-re vonatkozóan beszámolt (25,6 százalék).

Az országos átlagot referenciaértéknek véve beazonosíthatunk relatív sérülékenyebb csoportokat. Jelentősebb eltérést ($\geq 30\%$) mutatnak az országos 2015 és 2020 közötti átlagos élelmiszer-kiadási hányadtól az első jövedelmi ötödbe tartozó aktív (30,1 százalék) és inaktív (kivéve nyugdíjasok, 33,4 százalék), valamint az 1–3. jövedelmi ötödbe tartozó nyugdíjas (32,7; 31,9; 30,9 százalék) háztartások, továbbá azok a háztartások, melyekben a legnagyobb jövedelemmel rendelkező személy legmagasabb végzettsége alapfokú, vagy egyáltalán nem rendelkezik végzettséggel (32,6 százalék).

Az alapvető kiadások (élelmiszer, lakhatás, háztartási energia, közlekedés) aránya 2015–2020 között átlagosan 56,0 százalék volt, az 1. és 2. jövedelmi tizedbe tartozók esetében 63,6 és 62,2 százalék, míg a 9. és

I. ábra
Élelmiszer- és fogyasztói árak, az összes kiadás és élelmiszer-kiadások, valamint a nettó jövedelem alakulása 2015–2020 között, bázisév = 2015 (százalék)
(Trends in food and consumer prices, total expenditure and food expenditure and net income 2015–2020, 2015=100%)

10. jövedelmi tizedbe tartozóknál 54,1 és 50,3 százalék. Ugyanakkor minden jövedelmi tizedben csökkent az alapvető kiadások aránya 2015 és 2020 között. Ezzel szemben az országos szintű élelmiszer-kiadási arány 2015-ben 24,5, 2020-ban pedig 26,1 százalék volt, tehát növekedés látható, amelyből akár a gazdasági hozzáférés romlására is lehetne következtetni. Az élelmiszerárak, a fogyasztói árak és a jövedelmek alakulását megvizsgálva azonban mégis pozitív kép rajzolódik ki (1. ábra).

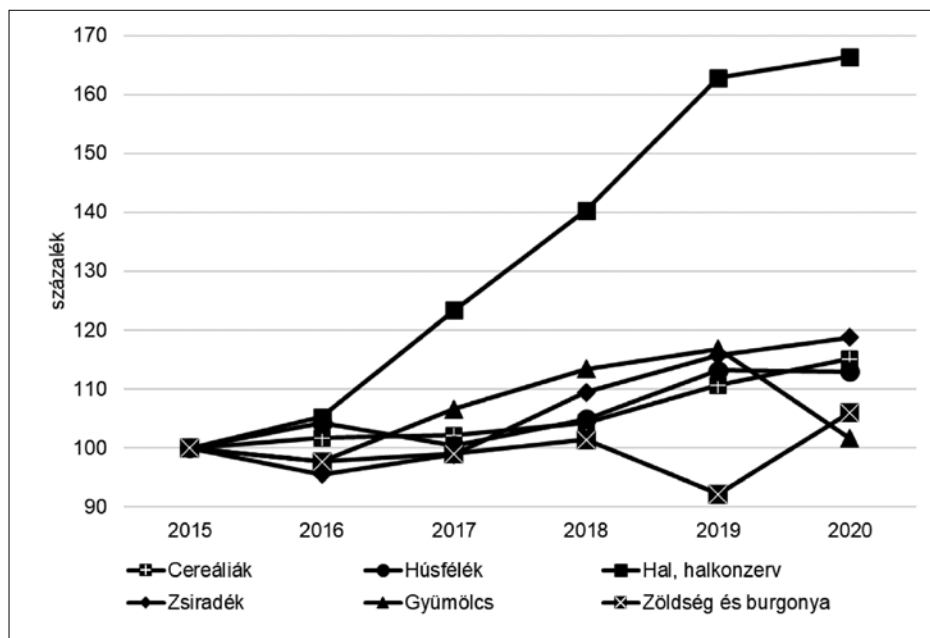
Az élelmiszerek ára (KSH 1.1.1.2.) 2015–2020 között 23,0, a fogyasztói árak (összes termékcsoport) 12,8, az élelmiszer-kiadások (KSH 14.1.1.26.) 49,1, az összes kiadás pedig 39,8 százalékkal nőtt. Mindezt ugyanebben az időszakban az egy főre jutó éves nettó átlagjövedelem (KSH 14.1.2.4.) 60,7 százalékos – vagyis az élelmiszerár-növekedést több mint kétszeresen

meghaladó mértékű – emelkedése kísérte. Tehát a háztartások több és/vagy drágább élelmiszertermék vásárlását engedhették meg maguknak ebben az időszakban. Ezt alátámasztják a fogyasztási adatok is (KSH 14.1.1.27.), melyek szerint 2015 és 2020 között minden élelmiszer-főcsoportban nőtt az elfogyasztott éves egy főre jutó mennyiség, igaz, ez a növekedés nagyon eltérő volt az élelmiszer-kategóriák között. 2015-ről 2020-ra a cereáliák fogyasztása 15,1, a húsféléké 12,9, a hal és halkonzervé 66,4, a zsiradéké 18,8, a gyümölcsöké 1,6, a zöldség és burgonyáé 6,0 százalékkal emelkedett (2. ábra).

Az élelmiszer-kiadások növekedéséhez kisebb mértékben hozzájárulhatott az agrárgazdaságok számának 2010–2020 közötti 33 százalékos csökkenése is (351 ezerről 234 ezer gazdaságra). Vagyis azon háztartások számának csökkenése, melyek saját

2. ábra

Élelmiszer-fogyasztás alakulása élelmiszer-főcsoport szerint 2015–2020 között,
bázisév= 2015 (százalék)
(Trends in food consumption by food category 2015-2020, 2015=100%)

termésből, nem pedig az élelmiszerpiacról szereznek be bizonyos típusú élelmiszer-alapanyagokat (KSH Agrárcenzus 2020).

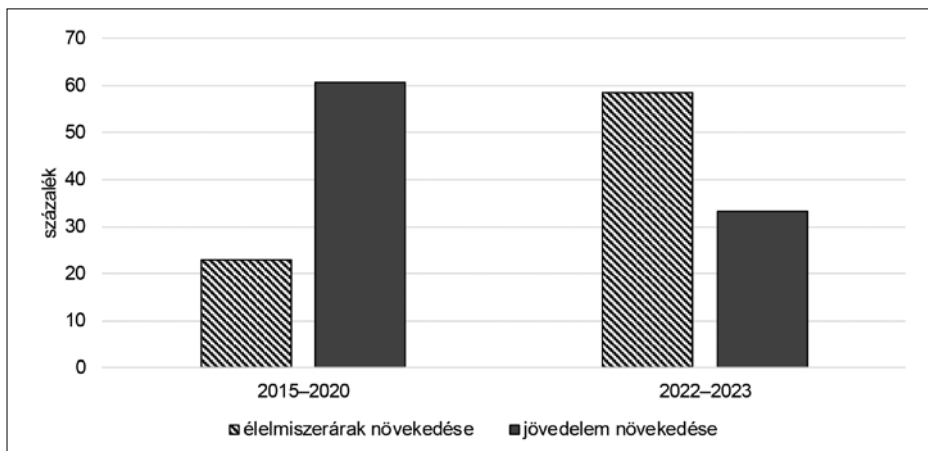
Az élelmiszer-kiadási arányt, az élelmiszerárakat, a jövedelmeket és fogyasztott élelmiszer-mennyiséget összevetve tehát elmondható, hogy 2015 és 2020 között Magyarországon az élelmiszerekhez való gazdasági hozzáférés alapvetően erősödött. Ugyan kiemelhetők csoportok, melyeket az országos átlaghoz viszonyítva alacsonyabb stabilitású gazdasági hozzáférés jellemez, a jövedelmek, az élelmiszer-kiadások és -fogyasztás pozitív irányú alakulása náluk is megfigyelhető 2015 és 2020 között.

Ezt az időszakot azonban drasztikus áremelkedés követte. A fogyasztói árak (KSH 1.1.1.2.) 2021–2023 között összesen 41,5 százalékkal, az élelmiszerárak 65,1 százalékkal növekedtek. Az áremelkedés jelentősebb része azonban két év alatt, 2022–2023-ban történt, 34,7 százalékkal emelkedtek a fogyasztói és 58,6 százalékkal az élelmiszerárak ebben az időszakban. Az egy főre jutó éves nettó átlagjövedelem (2021–2022: KSH 14.1.2.4.; 2023: 1. táblázat alatti megjegyzésben bemutatott módszertan alapján számolva) 2021–2023-

ban 44,8, 2022–2023-ban 33,2 százalékkal emelkedett. A 3. ábra hivatott bemutatni a negatív fordulatot a gazdasági hozzáférést meghatározó élelmiszerárak és jövedelmek alakulásának mintázatában, amely a 2015–2020 és a 2022–2023 közötti időszakok összevetésében megmutatkozik.

A vizsgált időszakra vonatkozóan még nem elérhetőek az élelmiszer-kiadási és fogyasztási adatok. A kérdőíves felmérésben a kitöltők megadták havi átlagos teljes kiadásuk összegét, illetve élelmiszer-kiadásaik összegét. A kérdőív KSH-módszertannal összhangban lévő instrukciókat tartalmazott arra vonatkozóan, hogy mely kiadásaikat számítsák a teljes és mely kiadásaikat az élelmiszer-kiadásokhoz, azonban ennek betartása anonim kitöltés mellett nem volt ellenőrizhető, így nem célszerű a kapott eredményt (39%) a 2020. évi KSH-adatok alapján kalkulált aránnyal (26%) összevetve statisztikai következtetéseket levonni, helyette önmagában érdemes vizsgálni a kérdőív eredményeit. A válaszadók körében átlagosan 39 százalék volt az élelmiszer-kiadási arány. Ezt meghaladó élelmiszer-kiadási ráta jellemzi a 65 év feletti, a városban, de nem fővárosban lakó válaszadók, a kétgyermekes

3. ábra
Élelmiszerár- és jövedelemnövekedés 2015–2020 és 2022–2023 időszakokban (százalék)
(Food price and income growth in 2015–2020, 2022–2023, %)

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás és összeállítás

2. táblázat

A válaszadók egy főre jutó átlagos havi jövedelmének megoszlása és étel-miszer-kiadási hányaduk szociodemográfiai jellemzők szerint, n=300
(Distribution of respondents' per capita income and food expenditure share according to sociodemographic characteristics, n=300)

Szocio-demográfiai kategória	Szociodemográfiai jellemző	Egy főre jutó nettó havi jövedelem megoszlása a szociodemográfiai kategórián belül (%)	Étel-miszer-kiadások aránya az összes kiadásban belül (%)
Nem	nő	48	40
	férfi	52	38
Kor	18–24 éves	23	37
	25–54 éves	27	38
	55–64 éves	27	38
	65 év feletti	22	43
Lakóhely településtípusa	főváros	28	39
	megyeszékhely, megyei jogú város	24	42
	egyéb város	23	41
	község	25	37
Háztartások összetétele	gyermek nélküli, legalább egy kereső személlyel rendelkező háztartások	31	38
	egygyermekes háztartások	18	39
	kétgyermekes háztartások	16	44
	három- vagy többgyermekes háztartások	13	37
	csak nyugdíjasokból álló háztartások	22	40
A háztartás legnagyobb jövedelemmel rendelkező személyének legmagasabb iskolai végzettsége	nincs végzettsége	13	57
	alapfokú	13	61
	középfokú, érettségi nélkül	13	41
	középfokú, érettségivel	16	37
	felsőokú	22	39
	tudományos fokozat	23	40

Forrás: saját összeállítás

és érettségi nélküli középfokú legmagasabb végzettségű referenciaszeméllyel rendelkező háztartások csoportjait. A magas étel-miszer-kiadási aránnyal rendelkező háztartásokra általában jellemző, hogy az egy főre jutó jövedelmük szociodemográfiai kategóriájukon belüli aránya alacsony, ugyanakkor nincsen kifejezetten szoros kapcsolat a két változó között (2. táblázat). A különböző

szociodemográfiai csoportok egy főre jutó átlagos havi jövedelme és étel-miszer-kiadási aránya között a Spearman-féle rangkorrelációs együttható ($-0,483$) alapján közepes erősségű, negatív kapcsolat áll fenn, tehát megfigyelhető, hogy minél magasabb a jövedelem, annál kisebb az étel-miszer-kiadási arány, de ez nem jellemző a minta egészére.

Ahogy már a 2015–2020 közötti időszakban is a gazdasági hozzáférés szempontjából veszélyeztetett csoportnak minősült azon háztartások köre, amelyben a legnagyobb jövedelemmel rendelkező személynek nem volt végzettsége, vagy legmagasabb végzettsége alapfokú volt, látható, hogy a kérdőív kitöltői között 2023-ban ebben a két csoportban kiugróan a legmagasabb az élelmiszerre költött összegek aránya, sőt, a két csoport esetében a Smith és Subandoro- (2007) féle 50 százalékos küszöbértéket is átlépi, tehát a felmérés alapján nem csupán az országos átlaghoz viszonyítva veszélyeztetett az élelmészbiztonsága ezeknek a háztartásoknak, hanem nemzetközi mércével mérve is. – Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a végzettség nélküli és alapfokú legmagasabb végzettséggel rendelkező válaszadók száma alacsony volt a felmérésben, ezért egy kifejezetten ezeket a csoportokat célzó felmérésre lenne szükség a csoportokat nagyobb pontossággal reprezentáló következtetés levonásához.

Az alultápláltság teljes lakosság körében való előfordulására vonatkozóan nincsenek pontos adatok. Az Élelmiszerbank (2023) arról számolt be, hogy 2023 első felében 248 ezer rászorulónak segítette az élelmiszerhez való hozzájutását Magyarországon. Ahogy a bevezetésben bemutattam, a nemzetközi szervezetek szerint az alultápláltság magyarországi előfordulása 2,5 százalék vagy alacsonyabb. Tehát nagyságrendileg azonos lélekszámot becsülnek, mint amekkoráról az Élelmiszerbank beszámol. Ez arra enged következtetni, hogy az Élelmiszerbank széles lefedettségben áll kapcsolatban az élelmészési problémákkal küzdő háztartásokkal. Ez alapján úgy ítélem meg, hogy tapasztalataik relevánsak lehetnek az alultápláltsági kép pontosításában. Az Élelmiszerbank vezetőségét telefonon megkeresve azt az információt kaptam, hogy a velük együttműködő, élelmiszer-kiosztást végző karitatív szervezetek szerte az országban, de nem teljes lefedettséggel vannak

jelen. Tehát országos szinten a rászoruló lélekszáma az Élelmiszerbank által közölt 248 ezernél nagyobb, de pontos értékre következtetni nem lehet belőle. Emellett pedig a 248 ezer fő sem ennyi alultáplált személyt jelent, hiszen az Élelmiszerbank és partnerszervezetei juttatnak élelmiszert olyan családoknak is, akiknél nem áll fenn alultápláltság, hozzájutnak az energiaszükségletüknek megfelelő mennyiségű élelmiszerhez, számukra azonban a minőségi étrendhez szükséges bizonyos élelmiszercsoportokhoz való hozzájutás (ld. alább: minőségi éhezés fogalma) vagy más alapszükséglet kielégítése jelent problémát. Az Élelmiszerbank 2023. januári hatásméréséből az derült ki, hogy 418 partnerszervezetük 43,3 százaléka tapasztalja az előfordulását annak, hogy a segített rászoruló körében élelmiszerhiány miatt valaki rosszul lesz, 8,9 százalék ezt jellemzőnek, 34,4 százalék előfordulónak, de nem jellemzőnek látja. Az élelmiszerhiány miatti lefogyás jelenségét a szervezetek 16,3 százaléka tartja jellemzőnek a segített körében, 36,8 százalék pedig találkozik ezzel a jelenséggel, de nem tartja jellemzőnek. – Az értékek tehát a válaszadó szervezeteket, nem pedig az alultápláltak arányát takarják. – Szintén ebben a felmérésben az élelmiszerosztó karitatív szervezetek 83 százaléka jelezte, hogy az utóbbi időben nőtt a kereslet az élelmiszer-adományokra.

A kérdőíves felmérésben a válaszadók 3,3 százaléka jelezte, hogy nem engedheti meg magának, hogy elegendő élelmiszert vásároljon, vagyis ki vannak téve az alultápláltság veszélyének. Ezen válaszadók átlagjövedelme az összes válaszadó átlagjövedelménél 51 százalékkal, a 2023. évre becsült országos átlagjövedelemnél pedig 35 százalékkal alacsonyabb. A felmérés teljes mintájához hasonlítva, körükben nagyobb a nők (+9,7%), a 65 év feletti (+12,7%), a középfokú legmagasabb végzettséggel rendelkezők (+44,7%) aránya, és átlagosan nagyobb létszámú háztartásokban

élnék több gyerekkel, mint a minta átlaga. Ezzel egy időben kisebb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (–39,9%) és az 55–64 évesek (–14,0%) aránya. A lakóhelyük településtípusában nem fedezhető fel jelentős eltérés az összes kitöltőhöz viszonyítva.

A kérdőíves felmérésben a kitöltők élelmiszer-vásárlási szokásaikban 2022. január és a kérdőív kitöltése közötti időszakban végrehajtott változtatások okaira vonatkozó kérdésekre is felelhettek. A válaszadók 71,7 százaléka jelölte meg az élelmiszerárak növekedését, mint változtatásra kényszerítő körülményt, 28,3 százalék egyedüli okként nevezte meg az áremelkedést, 30,3 százalékuk egészségügyi, életmódbeli vagy ízlésbeli változást is megjelölt, 14,6 százalékuk pedig a drágulás mellett a háztartás jövedelmi helyzetében bekövetkezett változást is megnevezte. Az áremelkedést – önmagában vagy más tényezőkkel együtt – okként megjelölő válaszadók egy főre jutó átlagjövedelme 6,8 százalékkal alacsonyabb, a nők aránya pedig 6,2 százalékkal magasabb, mint az összes válaszadó körében, minden egyéb szociodemográfiai mutató esetében minimális – 2,5 százalékon belüli – eltérés mutatkozik a teljes mintához képest. Tehát az élelmiszerek drágulása miatti változtatás életkorra, végzettségre, háztartások összetételére tekintet nélkül a kitöltők széles körében megélt tapasztalat.

Felhasználás – éttrend

Az élelmezésbiztonsági elemzések esetében felhasználás alatt értjük a vizsgált csoport élelmiszer-biztonsági helyzetét, megbízható ivóvízhez való hozzájutását, az elfogyasztott élelmiszer tápanyag-összetételét, illetve -hasznosulását, és az élelmiszer-pazarlás mértékét. Tehát itt már alapvetően az élelmiszert és az élelmiszer-fogyasztást minőségi értelemben vizsgáljuk.

Az Európai Unió szigorú élelmiszer-biztonsági előírásait uniós szinten az Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóság (EFSA),

Magyarországon pedig a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih) tartatja be. A szabályozások és így a hivatalok munkája kiterjed a teljes élelmiszer-termelői lánc monitorozására, az egészségügyi vagy környezetkárosító kockázatot jelentő agrártermelési inputanyagok korlátozására, illetve a használatuk ellenőrzésére, a boltok polcain megjelenő élelmiszertermékek összetételének vizsgálatára, illetve azzal kapcsolatban a vásárlók teljes körű tájékoztatásának ellenőrzésére – például allergének feltüntetése a csomagoláson. A Nébih összefoglalója alapján évente átlagosan 78 ételmérgezési eset bejelentése történt meg 2008 és 2019 között, melyek átlagosan évi 2163 ember megbetegedését jelentették (Nébih, 2019). Az EFSA (2022) felmérése alapján a magyarok bíznak a Nébih munkájában, ezért bizalommal fordulnak az élelmiszerekhez. A biztonságos ivóvízhez való hozzáférés Magyarországon 11 megyében és a fővárosban 99–100 százalékos, egy megyében 96–98, hat megyében 90–95, és egy megyében 83–89 százalékos (Bufa-Dórr et al., 2021).

Az Eurostat adatai alapján 2021-ben Magyarország egy főre jutó éves háztartási élelmiszer-hulladék mennyisége 65 kilogramm volt, 4 kilogrammal az uniós átlag alatt (Eurostat, 2021). Ez a mennyiség a teljes élelmiszer-hulladékra vonatkozik, tehát az elkerülhetetlenül keletkező hulladék – az élelmiszerek emberi fogyasztásra nem alkalmas részei, mint például gyümölcs-, zöldséghéj – is beleértendő. Az elkerülhető hulladék, vagyis az elpazarolt élelmiszer mennyisége a Nébih (2022) felmérése szerint 2016 és 2021 között 33,14 kilogrammról 25,19 kilogrammra, 24 százalékkal csökkent. A legnagyobb mennyiségben ételmaradékokat (10,7 kg/fő/év), friss zöldségeket és gyümölcsöket (4,5 kg/fő/év), illetve pékárut (3,4 kg/fő/év) pazarolunk el Magyarországon. A jelentős ütemű csökkenés bizakodásra ad okot. A kérdőíves felmérés eredménye összhang-

ban áll a Nébih által bemutatott országos szintű tendenciával, ugyanis a válaszadók 54 százaléka arról nyilatkozott, hogy háztartása kevesebb élelmiszert pazarol el, mint 2022. január előtt, és csupán egyetlen válasz érkezett ennek az ellenkezőjéről.

A magyar lakosság tápanyagbevitelével kapcsolatban a legfontosabb forrásunk az OTÁP. A legfrissebb OTÁP-adataink 2019-ből származnak. Ekkor a gyűjtött információ alapján az Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet (OGYÉI) arra a megállapításra jutott, hogy a túlsúly és elhízás nagy arányban érinti mind a két nemet a gyermekeket is beleértve. Az élelmi rostok – vagyis a teljes kiőrlésű gabonafélék, zöldségek, gyümölcsök, száraz hüvelyesek, diófélék, olajosmagvak – bevitelére nem éri el a WHO és az EFSA ajánlásait. A tej és tejtermékek fogyasztása a felnőtt nők körében napi 240, a felnőtt férfiak körében 230 gramm körül mozog, tehát nem éri el az Okostányér és a nemzetközi ajánlások szerinti fél liter tejnek megfelelő mennyiséget, és a sajtok kivételével csökkenő tendencia látható. A felnőtt lakosság zsírbevitelére meghaladja a WHO 2018-as ajánlását (kevesebb mint 30 százaléka a napi energiabevitelnek) minden korcsoport és mindkét nem körében. Az olajos magvak, diófélék, halak fogyasztása alacsony, az EPA + DHA többszörösen telítetlen zsírsavak bevitelére a férfiak körében napi 150 mg, a nők körében 160 mg ellentétben az EFSA 250 mg-os ajánlásával. Különböző korcsoportoknál elégtelen a bevitel C-vitaminból, B2-vitaminból és A-vitaminból, továbbá egyik korcsoport esetében sem éri el a referenciaértéket a D-vitamin, a folsav, a biotin, a pantoténsav és a B12-vitamin fogyasztása (OGYÉI, 2019).

Az elérhető hazai adatok tehát összhangban vannak a GFSI és FAO korábban bemutatott megállapításaival, melyek szerint a táplálkozáshoz köthető elsődleges egészségügyi kockázat Magyarországon nem az alultápláltságból, hanem a minőségi éhe-

zésből, vagyis a nem megfelelő makro- és mikrotápanyag-arányokból ered. A túlságosan magas zsírbevitel hiányos élelmiszer- és vitaminbevitellel párosulva megnöveli az elhízás és a különböző krónikus betegségek kockázatát. A minőségi éhezés okozati vizsgálata visszavezet minket a gazdasági hozzáféréshez, pontosabban a minőségi élelmiszerhez való gazdasági hozzáférés kérdéséhez. Jankuné Kürthy et al. (2013) ugyanis már a 2002–2011 közötti magyarországi élelmezésbiztonságot elemezve is – az általános globális képpel összhangban – összefüggést állapított meg a minőségi éhezés és a jövedelmi helyzet között.

Gazdasági hozzáférés minőségi étrendhez

A jelenleg elérhető fogyasztási adatok alapján a 2015–2020 közötti időszak áttekintésére nyílik lehetőség. Feltételezhetjük, hogy a magyarországi 2015 és 2020 közötti folyamatok összhangban állnak a 2011 előtti magyarországi adatokkal, valamint a globális tendenciával, vagyis erős összefüggés mutatkozik a minőségi táplálkozás és a jövedelmi helyzet között. E feltételezés vizsgálatára a KSH által közölt jövedelmi tizedek szerinti egy főre jutó nettó jövedelemre (KSH 14.8.1.5.) és élelmiszer-fogyasztásra (KSH 14.1.1.27.) vonatkozó 2015–2020-as időszak adatai közötti kapcsolat elemzése útján kerül sor. A 2015–2020 közötti jövedelmi tizedekhez tartozó egy főre eső havi nettó átlagjövedelmek és az élelmiszerfőcsoportok egy főre eső fogyasztása közötti kapcsolat tisztázására a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatót alkalmaztam.

A 3. táblázatban bemutatott eredmények szerint nagyon erős statisztikai kapcsolat áll fenn a jövedelmi szint és a fogyasztás között bizonyos élelmiszerek esetében. Minél magasabb egy személy jövedelme, annál többet fogyaszt gyümölcsből, halból, zöldségből és burgonyából, valamint húsból. A gabonafélékből és zsiradékokból összességében többet esznek a jobb anyagi

3. táblázat

A jövedelmi tizedekhez tartozó egy főre eső havi nettó átlagjövedelmek és az ételmisszer-főcsoportok egy főre eső fogyasztása közötti kapcsolat, 2015–2020
(Relationship between average monthly net per capita income by income decile and per capita consumption of major food groups, 2015–2020)

Ételmisszer-főcsoport	Spearman-féle rangkorrelációs együttható	Kapcsolat magyarázata
Gyümölcsök	$r_s=0,988$	nagyon erős kapcsolat
Hal, halkonzerv	$r_s=0,976$	
Zöldségek és burgonya	$r_s=0,964$	
Húsfélék	$r_s=0,915$	
Gabonafélék	$r_s=0,673$	közepesen erős kapcsolat
Zsiradékok	$r_s=0,600$	
Cukor	$r_s=0,406$	gyenge kapcsolat

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás és összeállítás

Módszertani megjegyzés: Spearman-féle rangkorreláció Schober et al., 2018 alapján

helyzetben élők, de ezeket az ételmisszereket az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők is nagy mennyiségben fogyasztják. A cukorfogyasztás esetében a leggyengébb az összefüggés, de bizonyos fokig igaz, hogy a magasabb jövedelmi szinttel rendelkezők több cukrot fogyasztanak.

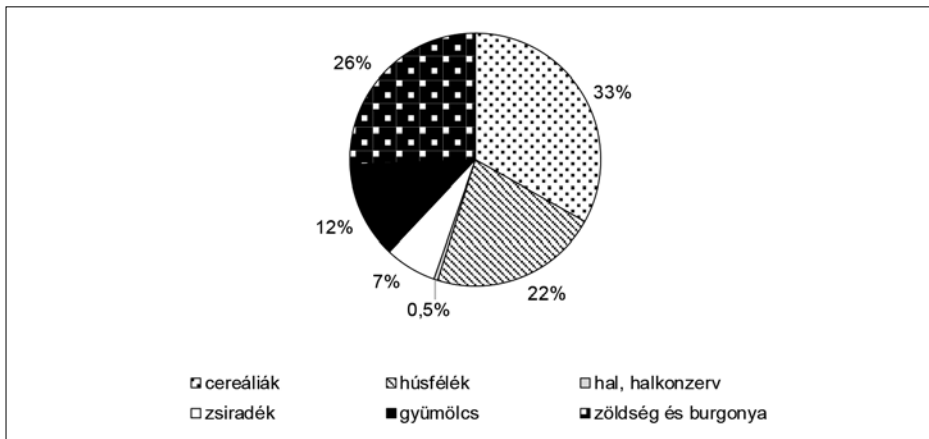
Termékszinten vizsgálva a nettó jövedelemmel való pozitív irányú kapcsolat a vaj, vajkrém; a gyümölcslevek, borok, szénsavas üdítők; a sárgadinnye; az egyéb gyümölcs és a halkonzerv fogyasztásának esetében a legerősebb, tehát ezeket a termékeket a magasabb jövedelemmel rendelkezők fogyasztják nagyobb mennyiségben. Közepesen erős, negatív kapcsolat áll fenn a jövedelem és az állatizsiradék-fogyasztás és erős, negatív kapcsolat a jövedelem és a kenyérfogyasztás között, vagyis nagyobb mennyiségben fogyasztanak kenyeret a rosszabb anyagi körülmények között élők, valamint az állati zsiradékok nagyobb mennyiségű fogyasztása is alapvetően rájuk jellemző.

A tápanyagok nyelvén kifejezve – a feltetelezéseimnek megfelelően – összefüggés mutatkozik az ajánlások szerinti minőségi étrend (OGYÉI, 2019) és a jövedelmi helyzet között. A mikrotápanyagokban, élelmi rostokban gazdag gyümölcsből, zöldségből és a többszörösen telítetlen zsírsavakban

gazdag halból a magasabb jövedelemmel rendelkezők többet fogyasztanak, míg az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők étrendjén belül nagyobb arányt tesznek ki a makrotápanyagokat biztosító, de mikrotápanyagokban szegényebb gabonafélék és állati zsiradékok. A zöldség és gyümölcs együttes ajánlott minimum 400 gramm napi fogyasztását csak a két legfelső jövedelmi tizedbe tartozók érik el, az 1–3. jövedelmi tizedbe tartozók napi 300 gramm zöldség-gyümölcsöt sem esznek, pedig a KSH (14.1.1.27.) összeállításában még a burgonyafogyasztás mennyisége is része a zöldségfogyasztásnak. A két szélső jövedelmi tized étrendjének ételmisszer-főcsoportok szerinti megoszlása a 4. és az 5. ábrán látható.

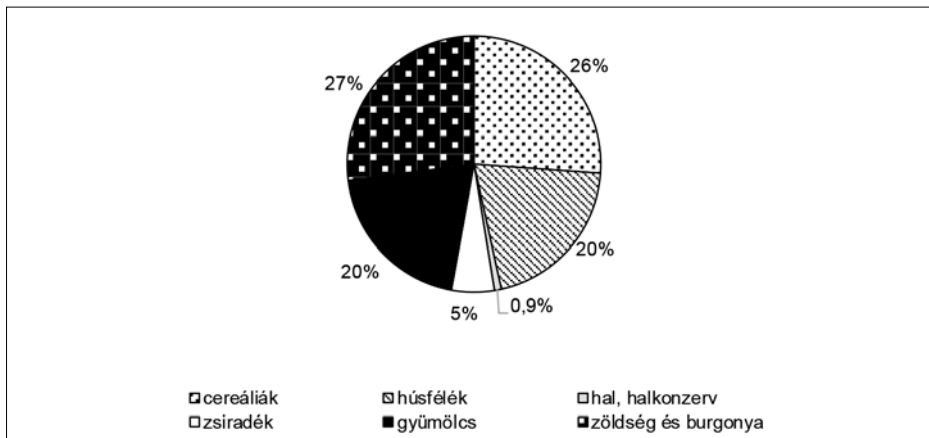
A minőségi étrendhez való gazdasági hozzáférés tehát feltehetően nem teljesült Magyarországon teljeskörűen a 2015–2020 közötti időszakban. Hiszen a tényből, hogy a magasabb jövedelmű háztartások jobb minőségű étrendet folytatnak, következtethetünk arra, hogy az alacsonyabb jövedelmű háztartások elsősorban alacsony jövedelmük miatt követnek kevésbé minőségi étrendet. – Természetesen a jövedelmi szint számos egyéb tényezővel is összefüggésben állhat, például lakóhely, végzettség, melyek szintén hathatnak az ételmisszer-

4. ábra
Az első jövedelmi tizedbe tartozók átlagos élelmiszer-fogyasztása, 2015–2020 (százalék)
(Average food consumption of the first income decile, 2015–2020, %)

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás és összeállítás

5. ábra
A tizedik jövedelmi tizedbe tartozók átlagos élelmiszer-fogyasztása, 2015–2020 (százalék)
(Average food consumption of the tenth income decile, 2015–2020, %)

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás és összeállítás

választásra, tehát itt nyilvánvalóan egy sokrétű összefüggésrendszerrel van szó, melynek csupán egyik, de feltehetően a legjelentősebb eleme a jövedelem. – Felmerül tehát a kérdés, hogy 2022 eleje óta az élelmiszerárak jövedelmet meghaladó emelkedése mellett hogyan alakult a magyar háztartások étrendje.

A kérdőíves felmérés eredményei szerint a kitöltők 34 százaléka igaznak tartotta

magára nézve azt a megállapítást, hogy jelenleg a 2022. január előtti időszakhoz képest kisebb mennyiségben engedheti meg magának az egészségtudatos étrendhez kapcsolódó élelmiszereket, 32 százalékuk nem engedheti meg magának, az általa legjobb minőségűnek tartott élelmiszereket vásárolja, 18 százalékuk pedig azt tapasztalja, hogy nem engedheti meg magának az általa egészségesnek tartott

étrend követését, szemben a 2022 előtti időszakokkal. Az ételallergiához szükséges speciális élelmiszerek beszerzésére vonatkozóan a válaszadók 14 százaléka azt válaszolta, hogy továbbra sem okoz anyagi

értelemben gondot a háztartása számára, 9 százaléknak viszont újabban igen. A válaszadók 27 százaléka lemondott bizonyos kedvenc élelmiszer márkáiról 2022–2023-ban.

4. táblázat

2022. január óta az élelmiszer-vásárlási szokásokban végbement leggyakoribb (10 százalék feletti előfordulás) változások, a változások okai és a válaszadói csoportok jövedelmi és élelmiszer-kiadási jellemzői, n=300

(Most prevalent (over 10 percent occurrence) reported changes in food consumption patterns since January 2022, reasons for changes, income and food expenditure characteristics of respondent groups, n=300)

Válások 2022. január óta...	Választ megjelölők száma	Választ megjelölők aránya a teljes mintában	Választ megjelölők átlagjövedelmének eltérése az összes válaszadó átlagjövedelmétől	Válaszadók átlagos élelmiszer-kiadási aránya az összes kiadáson belül	A változás két legtöbb alkalommal megjelölt oka a válaszadók körében (áremelkedés, izlésbeli, étrendbeli vagy egészségügyi változás, %)
kevesebb nassolnivalót vásárolok	160	53%	-4%	38%	élelmiszerárak emelkedése (87%) életmódbeli változás (36%)
kevesebb élelmiszert vásárolok	137	46%	-9%	40%	élelmiszerárak emelkedése (96%) életmódbeli változás (44%)
kevesebb cukros üdítőt vásárolok	130	43%	4%	38%	élelmiszerárak emelkedése (86%) életmódbeli változás (39%)
kevesebb húst vásárolok	123	41%	-3%	39%	élelmiszerárak emelkedése (89%) életmódbeli változás (39%)
kevesebb kenyérfélélt vásárolok	114	38%	3%	38%	élelmiszerárak emelkedése (90%) életmódbeli változás (38%)
kevesebb tejterméket vásárolok	109	36%	-14%	38%	élelmiszerárak emelkedése (92%) egészségügyi változás (35%)
kevesebb alkoholos italt vásárolok	100	33%	-1%	39%	élelmiszerárak emelkedése (87%) egészségügyi változás (34%) életmódbeli változás (34%)
kevesebb diófélélt vásárolok	94	31%	-8%	38%	élelmiszerárak emelkedése (96%) egészségügyi változás (30%)
kevesebb gyümölcsöt vásárolok	92	31%	-10%	38%	élelmiszerárak emelkedése (96%) egészségügyi változás (30%) életmódbeli változás (30%)
kevesebb halat vásárolok	81	27%	-7%	38%	élelmiszerárak emelkedése (94%) életmódbeli változás (36%)
kevesebb zöldséget vásárolok	70	23%	-14%	38%	élelmiszerárak emelkedése (99%) egészségügyi változás (29%)
több zöldséget vásárolok	49	16%	13%	37%	életmódbeli változás (69%) élelmiszerárak emelkedése (65%)
több gyümölcsöt vásárolok	35	12%	27%	39%	élelmiszerárak emelkedése (69%) életmódbeli változás (66%)

Forrás: saját összeállítás

A kitöltők továbbá megjelölték a 2022. január óta háztartásuk élelmiszer-vásárlási szokásaiban adott élelmiszercsoportokra vonatkozóan végbement változásokat, és azok okait (4. táblázat). Csupán 16 százalékuk jelölte, hogy nem ment végbe változás, 84 százalékuk a változtatások széles skálájáról számolt be. Összességében igaz, hogy az egyes élelmiszercsoportokból kevesebbet vásárló válaszadók átlagjövedelme a teljes minta átlagjövedelménél alacsonyabb, a többet vásárlóké pedig magasabb. Emellett pozitív éntrendbeli változás is megfigyelhető. A válaszadók 53 százaléka kevesebb nassolnivalót, 43 százaléka kevesebb cukros üdítőt és 33 százaléka kevesebb alkoholos italt vásárol. Ezen kitöltők is az élelmiszerárak emelkedését jelölték meg a változás elsődleges kiváltójaként, átlagjövedelmük azonban csupán kisebb mértékben (-4 és +4 százalék között) tér el az összes válaszadóétól.

A korábbi éntrendi helyzetkép tükrében aggályos – ugyanakkor az előzetes feltételezéssel összhangban levő – eredmény, hogy a válaszadók 31 százaléka jelezte, hogy elsősorban az élelmiszerárak emelkedése miatt kevesebb gyümölcsöt és diófélélt, olajos magvat, 27 százalékuk kevesebb halat, 23 százalékuk pedig kevesebb zöldséget vásárol. Az átlagjövedelmet vizsgálva, az látható, hogy éppen ezeknek a válaszadói csoportoknak az átlagjövedelme a legalacsonyabb az összes válaszadó átlagjövedelméhez képest, míg a több gyümölcsöt, diófélélt, olajos magvat, halat és zöldséget vásárló válaszadók átlagjövedelme 13–27 százalékkal meghaladja a teljes minta átlagjövedelmét. Aggodalomra ad okot továbbá, hogy ezen válaszadói csoportok átlagjövedelme csupán a kérdőívkitöltők között számít átlag alattinak, de a becslést 2023. évi országos átlagjövedelmet (ld. 1. táblázat) 15–25 százalékkal meghaladja, vagyis arra lehet következtetni, hogy országos szinten a kérdőív eredményeihez képest nagyobb az aránya az ezekből a fontos mikrotápanyagforrásokból a 2022. január előtti időszak-

hoz képest jelenleg kevesebbet vásárló és fogyasztó személyeknek. Mindez azt jelenti, hogy a 2022–2023-as élelmiszerár-emelkedés következtében az olló tovább nyílik, vagyis az alacsony és a magas jövedelmű háztartások éntrendje közötti minőségi távolság tovább növekszik.

A 2.) feltételezésem a kérdőíves felmérés alapján igazolást nyert, mivel a kitöltő háztartások túlnyomó részében történt változás az élelmiszer-vásárlás és így a fogyasztás területén 2022–2023-ban a megelőző időszakhoz képest. A 3.) feltételezést azonban részben megcáfolta a kérdőíves vizsgálat, mivel nem csupán minőségi, hanem mennyiségi változás is látszik, hiszen a válaszadók 46 százaléka összességében kevesebb élelmiszert vásárol. Igaz azonban, hogy a leginkább széles körben jelentkező probléma az élettani szempontból kiemelten fontos élelmiszercsoportok mennyiségének csökkenése a fogyasztásban. A 4.) feltételezésem a kérdőíves felmérés teljes egészében alátámasztja, a magasabb jövedelemmel rendelkezők még 2022–2023-ban is növelték a minőségi éntrendhez szükséges élelmiszerek vásárolt mennyiségét, míg az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők csökkenteni kényszerültek azt, tehát a különbség tovább növekedett.

KÖVETKEZTETÉSEK – AZ ÉLELMIZÉSBIZTONSÁG STABILITÁSA

Az alapvető növényi és állati eredetű élelmiszer-alapanyagokból Magyarország önellátása megvalósul, és a népesség energiaszükségletét meghaladó mennyiségben áll rendelkezésre élelmiszer. Nem mutatkoznak jelek, melyek alapján rövid és középtávon e tekintetben negatív irányú változásra kellene számítani. Hosszú távon az éghajlatváltozáshoz, az európai és globális élelmiszerpiaci változásokhoz való alkalmazkodás fogja meghatározni az önellátásnak és az élelmiszer rendelkezésre állásának jövőjét.

A fizikai hozzáférésben az élelmiszer-kiskereskedelem koncentrációjának folyamata problémát okozhat a kevésbé mobilis háztartások számára a helyi kis üzletek számának csökkenése miatt. Illetve a fizikai és gazdasági hozzáférés együttes problémája lép fel, amikor a kevésbé mobilis alacsony jövedelmű háztartások közelében csak olyan élelmiszerüzletek érhetőek el, melyeknek árait nehezen, vagy egyáltalán nem tudja megfizetni a háztartás, vagyis az alultápláltság veszélye megjelenik esetükben. Felmérésemben a válaszadók 5,3 százaléka tartozik ebbe a veszélyeztetett csoportba. A kitöltők 75,2 százaléka leggyakrabban diszkontáruházakban, szupermarketekben szerzi be az élelmiszert, és 16,3 százalék a 2022–2023-as áremelkedés előtt még első-sorban kis élelmiszerüzletekben vásárolt. Tehát a már korábban is zajló kiskereskedelmi koncentrációt az élelmiszerár-válság tovább erősíti.

A gazdasági hozzáférés Jankuné Kürthy et al. (2013) által ezredforduló utáni időszakra vonatkozóan bemutatott pozitív alakulása a 2010-es években folytatódott, az élelmiszer-kiadási hányad alacsony maradt, az élelmiszerárak 23,0 százalékos emelkedése a jövedelmek 60,7 százalékos növekedésével párosult 2015–2020 között. Az országos átlagnál rosszabb gazdasági hozzáférés mutatkozott a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozók, az 1–3. jövedelmi ötödbe tartozó nyugdíjasok és alapfokú legmagasabb végzettséggel vagy végzettséggel nem rendelkező családfők háztartásai esetében.

Az alacsony jövedelmi tizedekbe tartozó háztartásoknál is nőtt a fogyasztás minden élelmiszercsoportban 2015 és 2020 között, de őket jobban jellemezte a minőségi éhezés jelensége, mivel a magasabb jövedelmű háztartásokhoz képest a mikrotápanyagokban gazdag élelmiszerekből ők kisebb – az ajánlott bevittelt el nem érő – mennyiséget fogyasztottak. A jövedelmi helyzet és az étrend minősége

között egyértelmű összefüggés mutatkozik. Az ezt követő időszakban – 2021–2023 között – az árak és a jövedelmek alakulása kedvezőtlen irányt vett. 2022–2023-ban 58,6 százalékkal emelkedtek az élelmiszerárak, miközben a jövedelmek csupán 33,2 százalékkal. A kérdőív végzettség nélküli vagy alapfokú végzettségű családfővel rendelkező háztartásokban élő válaszadói esetében az élelmiszer-kiadási hányad a nemzetközi mércével is veszélyeztetettnek számító, 50 százalék fölé emelkedett, igaz, ezen kitöltők száma alacsony volt. A kérdőív válaszadóinak 71,7 százaléka jelezte, hogy az élelmiszerárak emelkedése miatt változás történt – minőségi és/vagy mennyiségi értelemben az élelmiszer-fogyasztásában a 2022. január előtti időszakhoz viszonyítva. A kitöltők 18 százaléka nem engedheti meg magának az általa egészségesnek tartott étrend követését, 32 százaléka az általuk legjobb minőségűnek tartott élelmiszerek beszerzését, 3,3 százaléka pedig az eleendő mennyiségű élelmiszer vásárlását szemben a 2022. január előtti idősakkal. A 2022. január óta kevesebb gyümölcsöt, diófélélt és olajos magvat, halat és zöldséget fogyasztók az alacsonyabb jövedelmű háztartásokból kerültek ki, míg az ezekből a gazdag mikrotápanyag-forrásokból többet vásárlók a minta átlaga fölötti jövedelemmel rendelkeztek jellemzően. A minőségi étrendbeli különbség a rosszabb és jobb anyagi helyzetben élők között tehát tovább nő a 2022–2023-as élelmiszerár-válság hatására.

A kitöltők egyes csoportjainak élelmiszer-kezelésében és -fogyasztásában pozitív változások is megfigyelhetőek. A válaszadók 54 százaléka kevesebb élelmiszert pazarolt el, 53 százaléka kevesebb nassolnivalót, 43 százaléka kevesebb cukros üdítőt és 33 százaléka kevesebb alkoholos italt fogyaszt 2022. január óta.

Ezen élelmészési szempontból kevésbé jelentős pozitív változások ellenére az összkép azt mutatja, hogy a korábbi két

évtizedben Magyarország élelmészbiztonságát jellemző stabilitás megtört, az élelmészbiztonság romlott a 2022–2023-as élelmiszerár-válság hatására. Nőtt azon háztartások köre, akik nem engedhetik meg maguknak a megfelelő mennyiségű és/vagy minőségű élelmiszer vásárlását. Mivel a kérdőív kitöltőinek anyagi helyzete az országos átlagot meghaladja, sajnálatos módon arra lehet következtetni, hogy Magyarország élelmészbiztonságát az

élelmiszerár-emelkedés az ebben a kutatásban bemutatott szintnél is súlyosabban érintette. Ennek további feltárását a veszélyeztetett csoportok körében való reprezentatív kérdőíves vagy kvalitatív kutatási módszerekkel és élelmiszer-fogyasztási naplók begyűjtésével lenne érdemes folytatni. Az élelmészbiztonsági helyzet stabilitásának visszaszerzése az élelmiszerárak és az alacsony jövedelmű háztartások bevételeinek alakulásán múlik.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Akter, S., & Basher, S. A. (2014). The impacts of food price and income shocks on household food security and economic well-being: Evidence from rural Bangladesh. *Global Environmental Change*, 25(1), 150–162. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.02.003>
- Bufa-Dórr, Zs., Málnási, T., Sebestyén, Á., Vargha, M. és Vecsey, A. (2021). Jelentés – Magyarország ivóvízminősége, 2020. Nemzeti Népegészségügyi Központ. https://www.nnk.gov.hu/attachments/article/726/Ivovizminoseg_2020.pdf
- Ceballos, F., Kannan, S., & Kramer, B. (2020). Impacts of a national lockdown on smallholder farmers' income and food security: Empirical evidence from two states in India. *World Development*, 136, 105069. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105069>
- Clapp, J. (2014). Food security and food sovereignty: Getting past the binary. *Dialogues in Human Geography*, 4(2), 206–211.
- Élelmiszerbank (2023). Beszámoló: Eredményeink <https://www.elelmiszerbank.hu/hu/eredmenyeink.html>; Negyedével több élelmiszert mentettünk idén https://www.elelmiszerbank.hu/hu/hirek/hireink/nyegyedével_tobb_elelmiszert_mentettunk_iden.html
- Éliás, B. A., & Jámor, A. (2021). Food security and COVID-19: a systematic review of the first-year experience. *Sustainability*, 13(9), 5294.
- Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóság (2022). Élelmiszerbiztonság az EU-ban. Eurobarometer 97.2 kiadás. https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/eurobarometer22/country-factsheets/eb972_factsheet_hu_hu.pdf
- Eurostat (2021). Food waste and food waste prevention by NACE Rev. 2 activity https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_wasfw/default/table?lang=en
- FAO (1996). Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17 November 1996. Rome. <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>
- FAO (2023). The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. <https://www.fao.org/3/cc3017en/cc3017en.pdf>
- Global Food Security Index 2022. <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/hungary>
- IFPRI (2022). 2022 annual Report <https://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/136727/filename/136938.pdf>
- Jámor, A. (2017). *A mezőgazdasági versenyképesség és az élelmészbiztonság globális kérdései*. Eco-Sensus Nonprofit Kft., Szekszárd.
- Jankuné Kürthy, Gy., König, G., Mizik, T. & Szabó, M. (2013). Közép-Kelet Európa élelmészbiztonsága. In: Kiss, J. (Ed.) *Az élelmészbiztonság világgazdasági dimenziói* (pp. 145–216.). MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, OTKA Kutatási Jelentések.
- Jankuné Kürthy, Gy. szerk. (2022). *A termelési költségek és árak alakulásának összefüggései néhány fontosabb élelmiszer-termékpályán*. Agrárközgazdasági Intézet [kézirat]

- KSH 1.1.1.2. A fogyasztóiár-index fogyasztási főcsoportok szerint, a nyugdíjas fogyasztóiár-index és a maginfláció [előző év = 100,0%]. https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara002.html
- KSH 14.1.1.23. A háztartások száma, a háztartásban élő személyek jellemzői jövedelemszerző tevékenységük, jövedelmi tizedek. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo022.html
- KSH 14.1.1.26. Az egy főre jutó éves kiadások COICOP-főcsoportok és jövedelmi tizedek (decilisek) szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo025.html
- KSH 14.1.1.27. Az egy főre jutó éves élelmiszer-fogyasztás mennyisége jövedelmi tizedek (decilisek) szerint [kilogramm]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo026.html
- KSH 14.1.1.31. Az egy főre jutó éves kiadások részletezése COICOP-csoportosítás, a referenciaszemély korcsoportja, iskolai végzettsége és a háztartástagok korösszetétele szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo030.html
- KSH 14.1.1.36. Az egy főre jutó éves kiadások részletezése COICOP-csoportosítás szerint a gyermekes, a gyermek nélküli és az egyszemélyes háztartásokban [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo035.html
- KSH 14.1.1.41. Az aktív, a nyugdíjas és az egyéb inaktív háztartások egy főre jutó éves kiadásainak részletezése COICOP-csoportosítás, jövedelmi ötödök (kvintilisek) szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo040.html
- KSH 14.1.2.10. Az egy főre jutó éves kiadások részletezése COICOP-csoportosítás, régió és településtípus szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo050.html
- KSH 14.1.2.4. Egy főre jutó bruttó és nettó jövedelem régió és településtípus szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo045.html
- KSH 14.8.1.5. Egy főre jutó bruttó és nettó jövedelem jövedelmi tizedek (decilisek) szerint [forint/fő/év]. https://www.ksh.hu/stadat_files/jov/hu/jovo005.html
- KSH 19.1.1.21. A fontosabb szántóföldi növények termesztése és felhasználása. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0021.html
- KSH 19.1.1.47. Sertéshúsmérleg. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0048.html
- KSH 19.1.1.48. Marha- és borjúhúsmérleg. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0049.html
- KSH 19.1.1.53. Baromfi-húsmérleg. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0054.html
- KSH 19.1.1.65. Egy főre jutó tápanyag napi mennyisége kilokalóriában. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0066.html
- KSH 2.1.1.2. A kiskereskedelmi üzletek száma üzlettípus szerint, december 31. https://www.ksh.hu/stadat_files/bel/hu/belo002.html
- KSH 2.1.1.3. A kiskereskedelmi üzletek összes és átlagos alapterülete üzlettípus szerint, december 31. https://www.ksh.hu/stadat_files/bel/hu/belo003.html
- KSH 20.1.1.6. A népesség száma legmagasabb iskolai végzettség szerint, nemenként (ezer fő). https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0006.html
- KSH 20.2.1.52. A teljes munkaidőben alkalmazásban állók kedvezmények nélküli nettó átlagkeresete nemzetgazdasági áganként, havonta, valamint havi és negyedévente kumulált. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/muno202.html
- KSH 22.1.1.3. Népesség korév és nem szerint, január 1. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html
- KSH Agrárcenzus (2020). Előzetes adatok. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ac2020/elozetes_adatok/index.html#/cover
- Nébih (2019). A Nébih Élelmiszer- és Takarmánybiztonsági Igazgatóság, Vendéglátás- és Közétkeztetés Felügyeleti Osztályának Összefoglalója. https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/1487366/honlapra_%C3%89M+jelent%C3%A9s+2019.pdf/1fe72e40-049a-964c-a838-5c0d34ae70d9?t=1594899201668
- Nébih (2022). Negyedével csökkent az élelmiszer-pazarlásunk. <https://portal.nebih.gov.hu/-/negyedével-csökkent-az-elelmiszerpazarlásunk>
- Népszámlálás 2022 Adatbázis. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/#/table/WBS001>
- OGYÉI: OTÁP 2019 – Kiértékelő prezentációk. <https://ogvei.gov.hu/otap2019/>

- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). Correlation coefficients: appropriate use and interpretation. *Anesthesia & analgesia*, 126(5), 1763-1768.
- Smith, L. C., & Subandoro, A. (2007). *Measuring food security using household expenditure surveys (Vol. 3)*. Intl Food Policy Res Inst.
- Szabó, P., Kabai, G., Fekete, K. (2019). A magyarországi kiskereskedelmi élelmiszer-ellátás főbb jellemzői és az aprófalvak ellátási problémái, lehetőségei a 21. században. *Tér-Gazdaság-Ember*, 7(2-3), 205-229.
- Szenderák, J., & Popp, J. (2022). Ágazati koncentráció az élelmiszerlánc mentén Magyarországon. *Gazdálkodás*, 66(2), 99-116.

A fogyasztói etnocentrizmus jelentősége az észak-alföldi régióban

HALASI NÓRA – NÁBRÁDI ANDRÁS

Kulcsszavak: élelmiszer-kultúra, fogyasztói elégedettség, fogyasztói elköteleződés.
JEL-kód: M31

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar fogyasztóknak nagyon erős a nemzeti öntudatuk, amely hatással van termékválasztásaikra is, valamint érzékenységük mellett legtöbbször érzelmi alapon döntenek. Az etnocentrikus fogyasztók a külföldről származó termékek vásárlását nem tartják helyesnek, mert véleményük szerint ez negatívan hat a hazai gazdaság teljesítményére, és növeli a munkanélküliség mértékét.

A tanulmány az észak-alföldi régió lakosainak hagyományos és tájjellegű élelmiszerekkel kapcsolatos ismereteit és fogyasztói szokásait vizsgálja. A kutatás eredményei alapján a termékek magyarságához leginkább a női fogyasztók ragaszkodnak, illetve azok a lakosok, akiknek a családjukban jellemzően az egy főre jutó jövedelem összege 51–75 ezer Ft. A termékek hagyományos jellege iránt azok a fogyasztók a legkevésbé elkötelezettek, akik maximum nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. Az eredmények alapján azok a régióbeli lakosok tartanak ki kevésbé a hazafiasság mellett, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege 100 ezer Ft feletti, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. A hazafiasság mértéke szignifikánsan a 18–29 éves korosztályban a legalacsonyabb. A hazafiassággal összefüggésben leginkább a 40–49 éves korosztály elkötelezett, továbbá a maximum nyolc általános iskolai végzettséggel, valamint szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező fogyasztók körében magasabb szignifikánsan a hazafiasság mértéke.

BEVEZETÉS

Az élelmiszer érzéki örömforrás, jellemző a társadalmi kapcsolatokra és hagyományokra, ugyanakkor jelentős arányt képvisel a fogyasztói kiadásokon belül is. Az élelmiszer-fogyasztói magatartás összetett jelenség, mely során a fogyasztói és vásárlói döntéseket az alábbi tényezők határozzák meg:

- közgazdasági (ár, jövedelem),
- demográfiai,
- pszichológiai (motiváció, attitűd, észlelés, tanulás, tapasztalat),
- szociológiai (szocializáció, társadalmi csoportok),

- antropológiai (kultúra, hagyományok),
- földrajzi (időjárás, a föld termékenysége),
- táplálkozástudományi és orvostudományi (táplálkozási igények, fiziológiai szabályozás, érzékelés stb.).

Az élelmiszer központi és meghatározó szerepet játszik a fogyasztók életében, akik életritmusát és életvitelét is meghatározza a táplálkozás napi és napon belüli rendszeressége (Lehota, 2001).

A fogyasztók vásárlási szokásait és magatartását kulturális, társadalmi és egyéni tényezők befolyásolják, melyek közül a kulturális tényezőknek van a legerősebb és legerősebb hatásuk. A kultúra az ember igé-

nyeit és magatartását alapvetően határozza meg (Kotler és Keller, 2012). A kultúra a társadalmak közti különbségekben ragadható meg (Törőcsik, 2007). A kultúra egy társadalom megkülönböztető, tanult életmódja, egy adott társadalom kollektív memóriája. A kultúra magában foglalja nemcsak a tanult meggyőződések, normák, értékek és szokások, valamint tevékenységek összességét, hanem a tárgyakat és szolgáltatásokat, mint például élelem, ruházat, művészet, sport, autók stb., amelyek egy adott társadalomra jellemzőek, és a fogyasztók magatartását irányítják. A kultúra ellátja az embereket a hovatartozás érzésével és a társadalmon belül elfogadott viselkedés megértésével, egyben jutalmazza a társadalmilag elfogadható válaszokat. Kulturális szempontból egy vállalat termékeit úgy is szemlélhetjük, hogy azok az egyéni vagy a társadalmi szükségletek kielégítése szempontjából megfelelő megoldást nyújtanak-e a fogyasztónak (Hofmeister, 2014). Az emberek étel- és ital-fogyasztási szokásainak létezik kulturális vetülete, ezáltal a nemzeti identitáshoz az étel- és ital-fogyasztási szokások is hozzájárulnak (Nábrádi, 2010).

A vásárlás során a fogyasztó termékekhez és szolgáltatásokhoz jut, amelyek részben megérdemlik, hogy a vásárló végig gondolja, hogy mit vásárol, annak milyen elemei vannak, és milyen módon jelennek meg előtte, ugyanakkor vannak olyan termékek is, amelyekre alig érdemes figyelmet fordítani (Törőcsik, 2011).

Egy termékkel, illetve egy szolgáltatással való fogyasztói elégedettség nagyrészt már a fogyasztás előtt kialakul. A vásárlás előtt – és néha a vásárlás közben – a fogyasztó különféle elvárásokat alakít ki a termék vagy a szolgáltatás várható előnyeiről, és ezután a teljesítményt mindig ezen elvárásokkal szemben ítéli meg (Hofmeister et al., 2003).

A kultúra az étel- és ital-fogyasztói magatartást befolyásoló tényezők közül a legösszetettebb, legbonyolultabb és legelvonatottabb fogalom-, illetve kapcsolatrendszer. A kul-

túra egyben magában foglalja az egyéni, a társadalmi, valamint a pszichológiai tényezőket és összetevőket is. Az egyes kultúrákon belüli különbségek biológiai, gazdasági és demográfiai tényezőkkel magyarázhatóak. A kultúra jellemzően:

- tanulási folyamat eredménye,
- a társadalom, a csoport tagjai között megosztott közös jellemzők, amelyek a múltból származnak, és generációkról generációkra átadott összetevőket tartalmaznak,
- a társadalmi intézmények által megosztott összetevők összessége (Lehota, 2001).

Az étel- és ital-fogyasztás a kultúra része, amely a konyhai és étkezési rend azon jellemvonásait foglalja magába, amelyek bizonyos mecenárokat köztartó általánosak. Az étel- és ital-fogyasztás mikro- (család), illetve makroszinten (osztály, csoport, régió, ország) is létezik. Az étel- és italelemeket minden kultúrában széleskörűen szimbólumként is használják, amelyek közül a leggyakoribbak a következők:

- a csoporthoz való tartozás kifejezése (család, réteg, nemzet stb.),
- rituális jelleg (húsvéti sonka, újévi malac stb.),
- vallási jelentés (a kenyér és bor vallási szimbólumai),
- a kulturális tabuk és kvázi tabuk a más kultúráktól való elhatárolódás jelképei (Lehota, 2001).

Shimp és Sharma (1987) fogalmazták meg először a fogyasztói etnocentrizmus fogalmát Sumner (1906) etnocentrizmus fogalma alapján, aki szerint az egyén hajlamos arra, hogy saját társadalmi csoportját mindennek a középpontjába helyezze, és minden más csoportot ahhoz viszonyítva ítéljen meg. Shimp és Sharma (1987) meghatározása alapján az etnocentrikus fogyasztók a külföldről származó termékek vásárlását helytelennek tartják, mert negatív hatást gyakorol a hazai gazdaságra, és növeli a munkanélküliséget. Ez egyfajta morális

megítélése a hazai és import termékek vásárlásának a fogyasztók részéről, mert ez a szemlélet túlmutat a termékek pusztán jóléti és funkcionális szerepén, és az adott termék választása nemesebb, illetve erkölcsi motiváción alapul. A nem etnocentrikus fogyasztók ugyanakkor objektív módon választják ki a külföldi és a hazai termékeket, melyeket minőségük és teljesítményük alapján ítélik meg, és ezeket összevetve választják ki a számukra megfelelőt.

A fogyasztói magatartás és a kultúra kapcsolatának sajátos esetei a *kulturális, illetve fogyasztói etnocentrizmus, a fogyasztói ellenézés és a kulturális beilleszkedés*. Egy adott élelmiszer-kultúra lehet nyitott vagy zárt. A kulturális zártság formája a *fogyasztói etnocentrizmus*, amely a fogyasztó azon hiedelme, hogy az importtermékek vásárlása nem helyénvaló, nem hazafias, vagyis erkölestelen magatartás, mivel azzal kárt okoz a hazai gazdaságnak és munkahelyeknek. A fogyasztói magatartás fő jellemzői a kulturálisan hasonló termékek elfogadása, illetve a kulturálisan különböző elutasítása és a saját országában előállított termékek előnyben részesítése. A szakirodalmi adatok alapján a fogyasztói etnocentrizmus függ az alábbi tényezőktől:

- nem (általában a nők etnocentrizmusa nagyobb),
- iskolai végzettség (alacsony iskolai végzettség esetén nagyobb),
- társadalmi osztályhoz való tartozás (az alacsonyabb társadalmi osztály esetén nagyobb),
- a jövedelemszint (az alacsonyabb kategóriában nagyobb),
- életkor (idősebb korban nagyobb).

A fogyasztói etnocentrizmus sajátos formája a *kulturális ellenézés*, amely a múlt katonai, politikai és gazdasági eseményeire vezethető vissza. A fogyasztói etnocentrizmus az importtermékek ellen irányul, a fogyasztói ellenézés pedig meghatározott országból származó termékre (például Kínában a japán termékekkel

szemben a japán háborús inváziók miatt, illetve Ausztráliában a francia termékekkel szemben a francia atomrobbantások miatt). A *kulturális beilleszkedés* lehet a gyermekek saját kultúrába történő beilleszkedése, valamint az egyén más kultúrába való beilleszkedése (Lehota, 2001).

Magyarországon négy fogyasztói szegmentum – patrióták, területi nacionalisták, nemzetszeretők és mérsékelt nemzettudatosok – különíthető el Szakály et al (2014) klaszterelemzése alapján. Összességében a magyaroknak nagyon erős érzelmi kötődésük van a magyarság iránt, amely erős nemzeti öntudat bizonyítottan hatással van a termékválasztásra is. A hazai fogyasztók erőteljesen érzékenyek, ugyanakkor vásárlás során alapvetően érzelmi alapú döntést hoznak.

Bizumic (2019) ausztrál példákat elemezve megállapította, hogy az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusz közvetlen hatást gyakorolt a fogyasztói etnocentrizmusra, míg a nem, az iskolai végzettség és életkor nem gyakorolt hatást. Samshul-Amry et al. (2023) eredményei azt mutatják, hogy a fogyasztói etnocentrizmus jelentős negatív hatással van a malajziai fogyasztók kínai termékek iránti vásárlási hajlandóságára. Ezzel szemben a fogyasztói kozmopolitizmus az ellentétes irányú pálya miatt elutasításra került, a fogyasztói internacionalizmus pedig nem volt szignifikáns. Trivedi et al. (2023) szerint megoszlanak a vélemények arról, hogy a fogyasztói etnocentrizmus a külföldi termékek alacsonyabb minőségi értékeléséhez vezet-e, vagy a hazai termék iránti fogyasztói preferencia pusztán abból fakad, hogy a fogyasztók igazságtalannak érzik a külföldi termék megvásárlását. Hyun et al. (2023) eredményei azt is mutatják, hogy az etnocentrizmus mérsékli a szájpropaganda hatását. Az alacsony etnocentrizmussal rendelkezők esetében a szájról szájra terjedés hatása a bizalomra csak a közvetlen útvonalon érvényesül.

CÉLKITŰZÉSEK

Kutatásunk célja a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek, illetve termékek gazdasági pozíciójának jellemzése volt a helyi fogyasztók körében, az észak-alföldi régió területén. Ehhez kapcsolódóan vizsgáltuk a lakosok elköteleződését a termékek magyarsága és hagyományos jellege iránt. A fogyasztói etnocentrizmus vonatkozásában azt a 17 állítást tartalmazó skálát (Consumer Ethnocentric Tendency Scale) használtuk, amely alkalmas hazai és külföldi termékek esetében következtetések levonására a fogyasztók vásárlási szándékával és tényleges vásárlási viselkedésével összefüggésben.

A kutatás során 1349 fő töltötte ki a kérdőívet, akik közül valamennyien értékelhető választ adtak. A válaszadók körében elsősorban a helyi sajátosságokat vizsgáltuk, a régióbeli lakosok véleményét mértük fel a termékek magyarsága, a termékek hagyományos jellege és a fogyasztói etnocentrizmussal összefüggésben, hogy értékelhetővé váljon a fogyasztók elköteleződése a hazai termékek iránt.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A primer kutatás során a megkérdezés módszerét alkalmaztuk kérdőíves vizsgálatok formájában. A kérdések a fogyasztók hagyományos és tájjellegű élelmiszerekkel kapcsolatos ismereteit, érzéseit, attitűdjét és vásárlási szokásait mérték fel. A kérdőíves felmérésre 2019. december 16. és 2020. május 22. között került sor, az adatgyűjtés során a megkérdezést következetesen végeztük, és csak az észak-alföldi régió lakosainak válaszait vettük figyelembe. Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megye lakosaira vonatkozóan a megkérdezés kizárólag online formában, interneten keresztül történt. A kérdőív a Google Docs űrlapkészítő alkalmazással készült, a felmérésben a részvétel önkéntes volt. Az online kérdőív

egy közösségi oldal felületén volt elérhető, 1349 fő töltötte ki, akik közül valamennyien értékelhető választ adtak. Az összes válaszadó észak-alföldi lakos volt ($n=1349$), a megkérdezett minta nagy. A kérdőívek feldolgozása során SPSS 25.0 és Excel-programok kerültek alkalmazásra.

EREDMÉNYEK

A minta szociodemográfiai háttere

A minta összetételét demográfiai csoportok alapján – nemek, korcsoportok, iskolai végzettség, lakóhely településtípusa és gazdasági aktivitás kategóriák szerint – határoztuk meg, továbbá adatokat kérünk a családban egy főre jutó jövedelem összegéről és az élelmiszer-vásárlás százalékos arányáról az összes havi jövedelem vonatkozásában. A megkérdezettek több mint négyötöde (85,6%) nő, valamint közel egynegyede (24,4%) a 40–49 éves korosztályhoz tartozik. A válaszadók közel fele (47,5%) felsőfokú végzettséggel és több mint egyharmada (38,6%) érettségivel rendelkezik. A megkérdezett lakosok közel fele (47,6%) él a megyeszékhelyeken, valamint több mint egynegyedük (25,7%) tízezer lakos feletti városokban. Gazdasági aktivitásukat tekintve a válaszadók 40,0%-a aktív szellemi, közel egynegyedük (23,7%) aktív fizikai dolgozó. Az egyéb, háztartásbeli, munkanélküli és eltartott kategóriába tartozó személyek aránya viszonylag alacsony.

A mintában szereplő lakosok egyötödének a családjában az egy főre jutó jövedelem összege 101–150 ezer Ft, a megkérdezettek 16,5%-ánál ez az érték 200 ezer Ft-nál magasabb, és 5,0% esetében alacsonyabb, mint 50 ezer Ft. A régióbeli válaszadók több mint fele (53,7%) költi jövedelmének 21–40%-át élelmiszer vásárlásra, valamint több mint egynegyedüknél (28,5%) ez az arány 41–60%. A 60% feletti élelmiszer-vásárlás aránya az összes jövedelem értékéből 4,7% a megkérdezettek körében (Halasi, 2022). A válaszadók egyes háttérváltozók szerinti

megoszlását az alábbi, 1. számú táblázat szemlélteti.

Hipotézisvizsgálatok

A kérdőíves felmérés során megkérdeztük a régióbeli fogyasztókat, hogy melyek véleményük szerint a hagyományos magyar

élelmiszer legfontosabb ismérvei, mely kérdésre a válaszadás során a hét jellemző közül több válasz megjelölése is lehetséges volt.

A kérdőív változóira vonatkozóan faktoranalízist végeztünk, melynek során a magyarság és a hagyományos jelleg jelentéstartalma alapján két faktor különült el:

I. táblázat

A minta szociodemográfiai jellemzői
(*Socio-demographic characteristics of the sample*)

A minta bemutatása (N= 1349)		
Demográfiai csoportok	N	%
<i>Nemek szerint</i>		
Férfi	194	14,4
Nő	1 155	85,6
<i>Korcsoportok</i>		
18–29 éves	310	23,0
30–39 éves	315	23,4
40–49 év	329	24,4
50–59 éves	220	16,3
60 éves kor felett	175	13,0
<i>Iskolai végzettség szerint</i>		
8 általános	23	1,7
Szakk munkásképző	164	12,2
Érettségi	521	38,6
Felsőfokú végzettség	641	47,5
<i>Lakóhely településtípusa</i>		
Megyei jogú város, megyeszékhely	642	47,6
10 000 lakos feletti város	347	25,7
2000–10 000 lakos közötti település	285	21,1
2000 lakos alatti település	75	5,6

A minta bemutatása (N= 1349)		
Demográfiai csoportok	N	%
<i>Gazdasági aktivitás</i>		
Aktív fizikai dolgozó	320	23,7
Aktív szellemi dolgozó	540	40,0
GYES-en, GYED-en lévő	109	8,1
Nyugdíjas/rokkantnyugdíjas	164	12,2
Tanuló	101	7,5
Háztartásbeli	29	2,1
Munkanélküli	25	1,9
Eltartott	5	0,4
Egyéb	56	4,2
<i>Szubjektív jövedelmi helyzet, a családban / főre jutó jövedelem összege</i>		
Kevesebb, mint 50 000 Ft	68	5,0
51 000–75 000 Ft	143	10,6
76 000–100 000 Ft	215	15,9
101 000–150 000 Ft	276	20,5
151 000–200 000 Ft	210	15,6
200 000 Ft felett	223	16,5
Nem tudja, nem válaszolt	214	15,9
<i>Az összes havi jövedelem hány százalékát teszi ki az élelmiszer-vásárlás?</i>		
0–20	178	13,2
21–40	724	53,7
41–60	384	28,5
60 felett	63	4,7

- a **termékek magyarsága** (2. válasz: a termék magyarországi alapanyagból készül, 3. válasz: a terméket magyar cég gyártja, 4. válasz: a terméket magyar cég forgalmazza, 6. válasz: a termék védjeggyel van ellátva, 7. válasz: a terméket magyar hatóságok ellenőrzik),

- és a **termékek hagyományos jellege** (1. válasz: a termék összetétele, előállítási módja hagyományos, 5. válasz: a termék nemzedékek óta ismert, már nagyszüleink is ismerték).

Az eredeti faktorok mellett meghatároztuk az adott faktorba tartozó változók összegét is, amely a válaszlehetőségek alapján a magyarság faktor esetén 0 és 5 közötti skálát, ugyanakkor a hagyományos faktor esetében 0 és 2 közötti skálát jelent. Ezek a változók az eredeti faktorokkal korrelálnak, a Pearson-féle korreláció összege a magyarság faktor esetében $r=0,997$, illetve a hagyományos faktor esetében $r=0,972$, ezért a további számításokban

az adott faktorba tartozó változók összegértékeit használjuk.

A továbbiakban az egyes háttérváltozók – egy főre jutó jövedelem, nem és iskolai végzettség – a termékek magyarsága és a termékek hagyományos jellege faktorokkal való kapcsolatát vizsgáltuk.

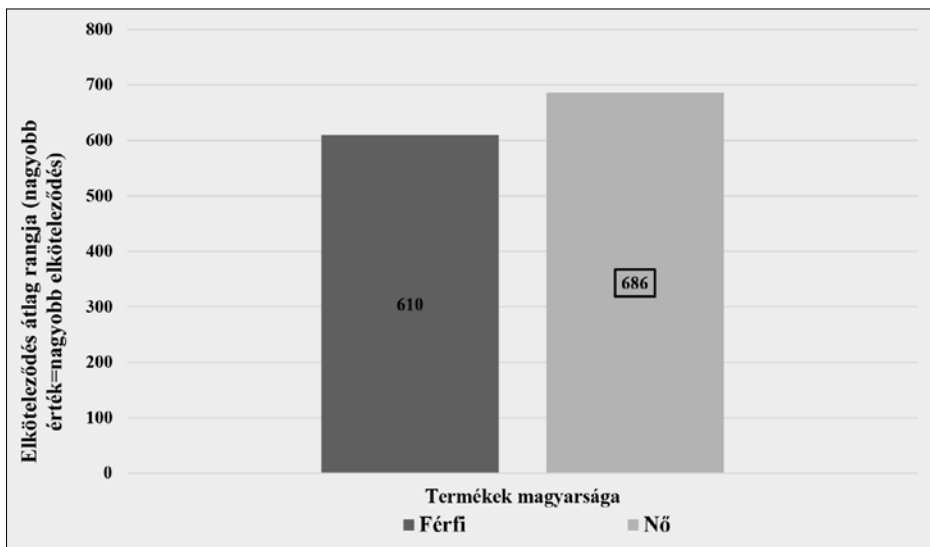
H_1 : A női fogyasztók körében magasabb az elköteleződés mértéke a termékek magyarsága iránt.

A termékek magyarsága iránti elköteleződés mértékét Mann–Whitney-próbával vizsgálva, a nők és férfiak csoportjainak adatait összehasonlítva $p<0,05$, ezért a két vizsgált csoport szignifikánsan különbözik egymástól. A termékek magyarsága iránti elköteleződés mértékét a férfi és női régióbeli lakosok körében az alábbi, 1. számú ábra ismerteti.

A termékek magyarsága változó esetén a kérdésre adott válaszok alapján a nagyobb értékek jelentik a nagyobb elköteleződést, ezért a női fogyasztók körében magasabb

1. ábra

A termékek magyarsága iránti elköteleződés mértéke a férfi és női régióbeli lakosok körében (átlag rang)
(Degree of commitment to the Hungarianness of products among male and female residents of the region, mean rank)

az elköteleződés mértéke (átlag rang érték: 686), mint a férfiak esetében (átlag rang érték: 610).

Összességében tehát a **H₁ hipotézis beigazolódott.**

H₂: Az egy főre jutó jövedelem emelkedésével a helyi lakosok körében csökken az elköteleződés mértéke a termékek magyarsága iránt.

Az egyes jövedelemcsoportok magyar termékek iránti elköteleződését *Kruskal–Wallis-próbával* hasonlítottuk össze, melyek között szignifikáns eltérés van, $p < 0,01$. A termékek magyarsága iránti elköteleződés mértékét a helyi lakosok egyes jövedelemcsoportjainak vonatkozásában a 2. számú ábra ismerteti.

A termékek magyarsága változó esetén a kérdésre adott válaszok alapján a nagyobb értékek jelentik a nagyobb elköteleződést, tehát azok a régióbeli lakosok a legnagyobb mértékben elkötelezettek a hazai termékek iránt, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege 51–75 ezer Ft (átlag rang érték: 615). Azok a fogyasztók a legkevésbé elkötelezettek, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege több mint 200 ezer Ft (átlag rang érték: 505). Összességében 100 ezer Ft feletti egy főre

jutó jövedelem esetén a termékek magyarsága iránti elköteleződés mértéke csökken a válaszadók körében.

Összességében tehát a **H₂ hipotézis beigazolódott.**

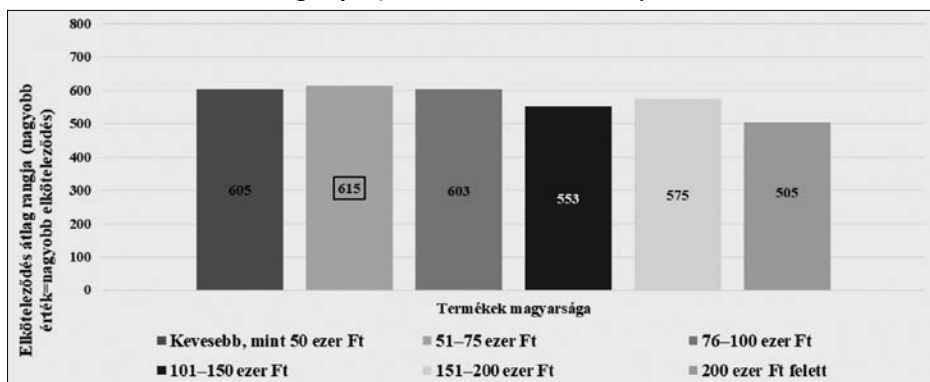
H₃: Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a helyi fogyasztók körében nő az elköteleződés mértéke a termékek hagyományos jellege iránt.

A különböző iskolai végzettséggel rendelkező csoportok hagyományos termékek iránti elköteleződését *Kruskal–Wallis-próbával* hasonlítottuk össze, melyek között szignifikáns eltérés van, $p < 0,01$. A termékek hagyományos jellege iránti elköteleződés mértékét a régióbeli lakosok egyes iskolai végzettséggel rendelkező csoportjainak körében, 3. számú ábra ismerteti.

A termékek hagyományos jellege változó esetén azok a válaszadók a legkevésbé elkötelezettek, akik maximum nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkeznek (átlag rang érték: 432). A szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel, érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező fogyasztók körében az elköteleződés mértéke közel azonos, és a legalacsonyabb végzettségűekkel összehasonlítva

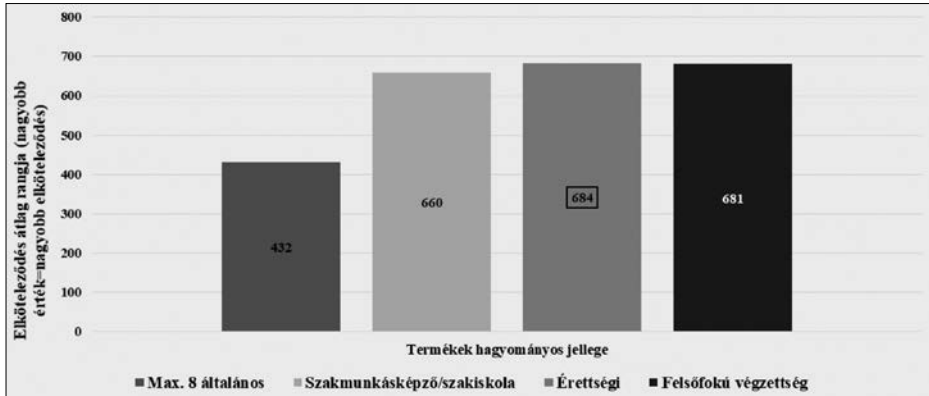
2. ábra

A termékek magyarsága iránti elköteleződés mértéke a helyi lakosok egyes jövedelemcsoportjainak vonatkozásában (átlag rang)
(Degree of commitment to the Hungarianness of the products in terms of individual income groups of local residents, mean rank)

3. ábra

A termékek hagyományos jellege iránti elköteleződés mértéke a régióbeli lakosok egyes iskolai végzettséggel rendelkező csoportjainak körében (átlag rang)
(Degree of commitment to the traditional nature of the products among certain educational groups of the region's residents, mean rank)

Forrás: saját szerkesztés, 2023

több mint 50%-kal magasabb átlag rang értékeket mutat.

Összességében tehát a **H₃ hipotézis beigazolódott.**

Shimp és Sharma 1987-ben kidolgozta a *Consumer Ethnocentric Tendency Scale*-t (CETSCALE), amely egy 17 állításból álló skála a fogyasztói etnocentrizmus mérésére vonatkozóan. A módszer hét pontos Likert-skála segítségével méri a külföldi termékekre vonatkozó általános tendenciákat, a magasabb pontszámok az erősebb tendenciát jelzik a fogyasztói etnocentrizmus iránt. Sharma (2015) véleménye alapján a CETSCALE egy népszerű és megbízható skála, mely a hazai és a külföldi termékek esetében bizonyítottan képes megjósolni a vásárlási szándékokat és a tényleges vásárlási viselkedést a világ számos országában, különböző termék kategóriákban. A CETSCALE-skála kérdéseire adott válaszok leíró statisztikáját az alábbi, 2. számú táblázat szemlélteti.

Az egyes állításokra vonatkozó item-átlagok az egyetértés fokát mutatják (1 – egyáltalán nem ért egyet; 7 – teljes mértékben egyet ért), és az átlagértékek arra utalnak, hogy a válaszadók nem ér-

tékelik szélsőségesen az állításokat. A legmagasabb átlagérték (5,37) a 3. kérdéshez tartozik, mely szerint „a hazai termékek vásárlásával hazai munkahelyeket lehet megőrizni”. A legalacsonyabb átlagértéket (2,62) a 17. állítás érte el, mely alapján „azok a magyarok felelősek honfitársaink munkahelyeinek elvesztéséért, akik más országban készültek termékeket vásárolnak”. A totál korreláció értékei arra utalnak, hogy az állításokra adott értékek kiegyensúlyozottak, nincsenek erősen kiugró itemek. A CETSCALE-állítások összesített értékének átlaga 67,31, és a szórások összesített értékének átlaga 37,21. Az érték nem éri el Szakály et al. (2016) magyarországi fogyasztói etnocentrizmusra vonatkozó kutatásának eredményét (összesített átlag: 73,41 összesített szórás: 25,28).

A tizenhét állításra vonatkozóan egy megbízhatósági vizsgálatot (*reliability analysis*) végeztem. A Cronbach-alfa együttható kérdőívek esetében a megbízhatóság mérésére szolgál, amely a változók közötti konzisztenciát keresi. A mutató értéke 0 és 1 között lehet, és a 0,7 fölötti érték már elfogadhatónak tekinthető a megbízhatóság szempontjából (Cronbach, 1951).

2. táblázat

CETSCALE-állítások összesített átlag, szórás és totál korreláció értékei
(Cumulative mean, standard deviation and total correlation values for CETSCALE statements)

CETSCALE-állítások	Átlag	Szórás	Totál korreláció
1. A magyar embereknek mindig hazai előállítású terméket kellene vásárolniuk a külföldről származók helyett.	4,69	2,099	0,728
2. Csak azokat a termékeket kellene importálnunk, amelyek hazánkban nem kaphatók.	4,97	2,239	0,659
3. A hazai termékek vásárlásával hazai munkahelyeket lehet megőrizni.	5,37	2,149	0,547
4. A magyar termékeket részesítem előnyben mindenek előtt.	4,86	1,983	0,706
5. A külföldi termékek vásárlása nem hazafias cselekedet.	3,10	2,208	0,713
6. Nem helyes külföldi termékeket vásárolni, mivel ez hazai munkahelyek megszűnését jelentheti.	3,48	2,193	0,787
7. Egy igazi hazafinak mindig hazai előállítású élelmiszereket kellene vásárolnia.	3,13	2,237	0,763
8. Magyarországon előállított termékeket kellene beszereznünk ahelyett, hogy vásárlásainkkal más nemzeteket tennénk gazdagga.	3,98	2,295	0,787
9. Minden esetben a hazai termék választása a legjobb alternatíva.	3,94	2,273	0,775
10. A más nemzetektől történő vásárlásainkat minimálisra kellene szorítanunk, kivéve olyan eseteket, amikor ez elkerülhetetlen.	4,24	2,229	0,797
11. A magyar embereknek nem kellene külföldi termékeket vásárolniuk, mivel ez árt a hazai gazdaságnak, és munkanélküliséghez vezet.	3,76	2,177	0,829
12. Minden importtevékenységet szigorúan kellene szabályozni.	4,12	2,219	0,741
13. Habár többbe kerül, vásárlásaimmal szívesebben támogatom a hazai ipart.	4,46	2,123	0,730
14. Külföldieknek nem lenne szabad elhelyezniük termékeiket a magyar piacon.	3,03	2,106	0,726
15. A külföldi termékeket jelentősen meg kellene adóztatni, hogy csökkentsük beáramlásukat hazánkba.	3,39	2,209	0,761
16. Csak olyan termékeket kellene megvásárolnunk külföldről, amelyeket hazánkban nem tudunk előállítani.	4,17	2,347	0,755
17. Azok a magyarok felelősek honfitársaink munkahelyeinek elvesztéséért, akik más országban készült termékeket vásárolnak.	2,62	2,129	0,613
Összesen:	67,31	37,21	12,42

Forrás: saját szerkesztés, 2023 (N = 1349)

A CETSCALE-állításokon mért 17 elem konzisztenciája ($\alpha = 0,956$), amely arra utal, hogy a 17 item egy skálát alkot, amelynek értéke a 17 item összpontszámából áll (hazafiasság skála). A következőkben az egyes háttérváltozók – egy főre jutó jövedelem, életkor és iskolai végzettség – kapcsolatát vizsgáltam a hazafiasság skála összegértékeinek vonatkozásában.

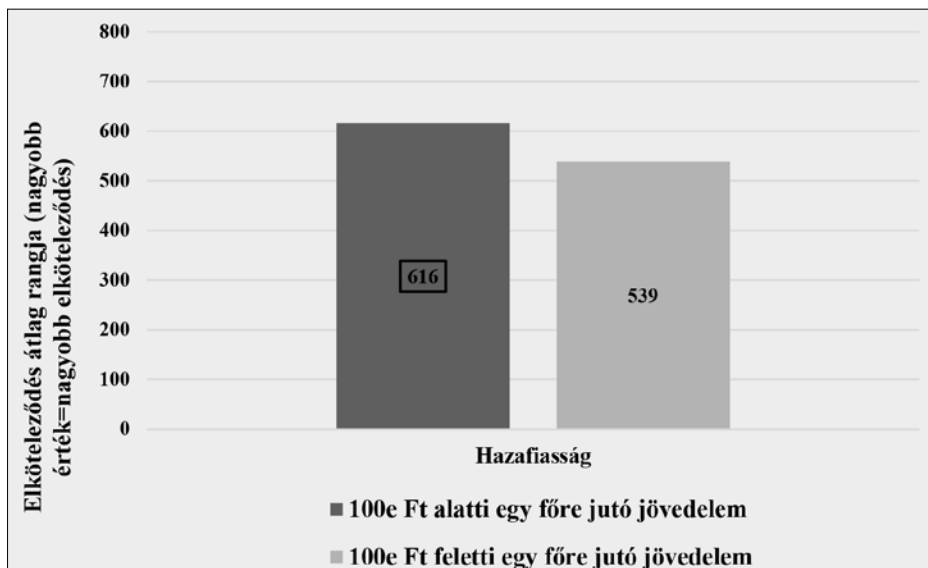
H₄: Az egy főre jutó jövedelem emelkedésével a helyi lakosok körében csökken a hazafiasság mértéke.

Az egy főre jutó jövedelemkategóriák alapján két csoportot képeztünk: az egy főre jutó jövedelem 100 ezer Ft alatt és az egy főre jutó jövedelem összege 100 ezer Ft felett található.

Az egyes jövedelemcsoportok esetében

4. ábra

A hazafiasság iránti elköteleződés mértéke a helyi lakosok 100 ezer Ft alatti és 100 ezer Ft feletti jövedelemcsoportjainak vonatkozásában (átlag rang)
(Degree of commitment to patriotism in relation to the income groups of local residents below 100 thousand HUF and above 100 thousand HUF, mean rank)

Forrás: saját szerkesztés, 2023

a hazafiasság mértékét Kruskal–Wallis-próbával hasonlítottuk össze, melyek között szignifikáns eltérés van, $p < 0,01$. A hazafiasság iránti elköteleződés mértékét a helyi lakosok 100 ezer Ft alatti és 100 ezer Ft feletti jövedelemcsoportjainak vonatkozásában az alábbi, 4. számú ábra ismerteti.

Azok a régióbeli lakosok kevésbé elkötelezettek a hazafiasság iránt, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege 100 ezer Ft feletti (átlag rang érték: 539). A 100 ezer Ft alatti egy főre jutó jövedelemmel rendelkező fogyasztók esetében az elkötelezettség mértéke magasabb értéket mutat (átlag rang érték: 616).

Összességében tehát a **H₄ hipotézis bebizonyosodott.**

H₅: Az életkor emelkedésével a fogyasztók körében nő a hazafiasság mértéke.

Az egyes korcsoportok hazafiasságának mértékét Kruskal–Wallis-próbával hasonlítottuk össze, mely kategóriák között szig-

nifikáns eltérés van, $p < 0,01$. A hazafiasság mértékét a helyi lakosok egyes korcsoportjainak vonatkozásában az 5. számú ábra ismerteti.

A hazafiasság mértéke szignifikánsan a 18–29 éves korosztályban a legalacsonyabb (átlag rang érték: 595). A 30–39 éves korcsoportban a hazafiasság iránti elköteleződés átlag rangja jelentősen magasabb értéket mutat (átlag rang érték: 672), hasonlóan az 50–59 éves és 60 év feletti korosztály adataihoz (átlag rang értékek: 693 és 705). A 40–49 éves korosztály leginkább elkötelezett a hazafiassággal összefüggésben (átlag rang érték: 726).

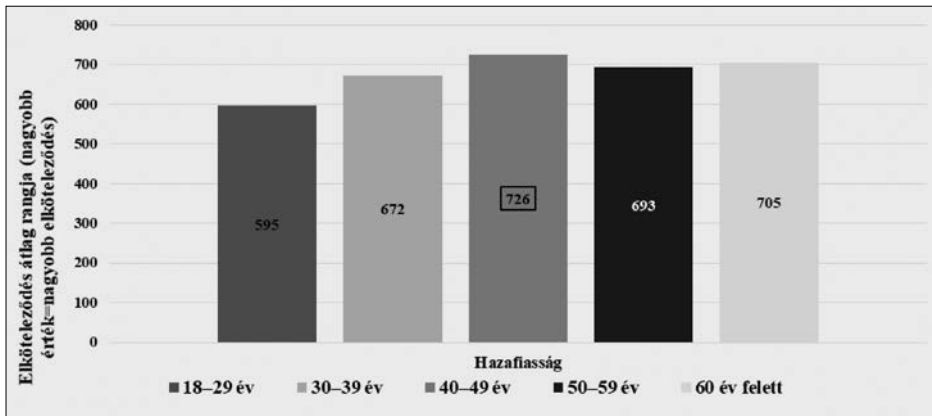
Összességében tehát a **H₅ hipotézis részben bebizonyosodott.**

H₆: Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a régióbeli lakosok körében csökken a hazafiasság mértéke.

A különböző iskolai végzettséggel rendelkező csoportok hazafiasságának

5. ábra

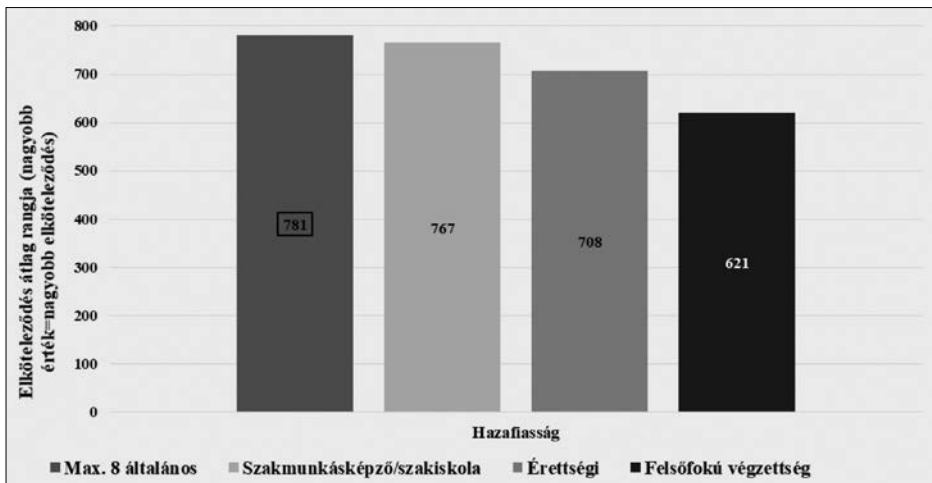
A hazafiasság mértéke a helyi lakosok egyes korcsoportjainak vonatkozásában (átlag rang)
(Degree of patriotism in relation to certain age groups of local residents, mean rank)

Forrás: saját szerkesztés, 2023

6. ábra

A hazafiasság mértéke a fogyasztók egyes iskolai végzettséggel rendelkező csoportjainak körében (átlag rang)
(Degree of patriotism among certain educated groups of consumers, mean rank)

Forrás: saját szerkesztés, 2023

mértékét Kruskal–Wallis-próbával hasonlítottuk össze, az egyes csoportok között szignifikáns eltérés van, $p < 0,01$. A hazafiasság mértékét a fogyasztók egyes iskolai végzettséggel rendelkező csoportjainak körében a 6. számú ábra ismerteti.

A maximum nyolc általános iskolai végzettséggel, valamint szakmunkásképző

vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező fogyasztók körében szignifikánsan magasabb a hazafiasság mértéke (átlag rang érték: 781 és 767). A hazafiasság változó esetén azok a válaszadók a legkevésbé elkötelezettek, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek (átlag rang érték: 621).

Összességében tehát a **H₆ hipotézis beigazolódott.**

KÖVETKEZTETÉSEK

Szakály et al. (2016) összegzése alapján az ismeretlentől való félelem, valamint a morális vásárlási szempontok már régóta jelen vannak a fogyasztói magatartásban, és napjainkban is érvényesek. Ma a fogyasztói etnocentrizmus egyfajta hazai termékpreferenciát jelent, melyet egyrészt a termék eredete iránti bizalmatlanság, másrészt érzelmi és erkölcsi szempontok befolyásolnak.

Az észak-alföldi régióban végzett, a régióbeli fogyasztók hagyományos és tájjellegű élelmiszerekkel kapcsolatos ismereteire, érzéseire, véleményére és vásárlási szokásaira vonatkozó kutatásunk eredményeképpen az alábbi összefüggések állapíthatók meg:

- a termékek magyarsága változó esetében a női fogyasztók körében magasabb az elköteleződés mértéke, mint a férfiakéban;
- azok a régióbeli lakosok a legnagyobb mértékben elkötelezettek a hazai termékek iránt, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege 51–75 ezer Ft, és azok a fogyasztók a legkevésbé elkötelezettek, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege több mint 200 ezer Ft;
- a termékek hagyományos jellege változó esetén azok a válaszadók a legkevésbé elkötelezettek, akik maximum nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, a szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel, érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelke-

ző fogyasztók körében az elköteleződés mértéke közel azonos, és a legalacsonyabb végzettségűekkel összehasonlítva több mint 50%-kal magasabb átlag rang értékeket mutat;

- azok a régióbeli lakosok kevésbé elkötelezettek a hazafiasság iránt, akiknek a családjukban az egy főre jutó jövedelem összege 100 ezer Ft feletti, a 100 ezer Ft alatti egy főre jutó jövedelemmel rendelkező fogyasztók esetében az elkötelezettség mértéke magasabb értéket mutat;
- a hazafiasság mértéke szignifikánsan a 18–29 éves korosztályban a legalacsonyabb, a 30–39 éves korcsoportban a hazafiasság iránti elköteleződés átlag rangja jelentősen magasabb értéket mutat, hasonlóan az 50–59 éves és 60 év feletti korosztály adataihoz;
- összességében a 40–49 éves korosztály leginkább elkötelezett a hazafiassággal összefüggésben;
- a maximum nyolc általános iskolai végzettséggel, valamint szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező fogyasztók körében szignifikánsan magasabb a hazafiasság mértéke, a hazafiasság változó esetén azok a válaszadók a legkevésbé elkötelezettek, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.

Összességében megállapítható, hogy a magasabb – 100 ezer Ft feletti egy főre jutó – jövedelemmel rendelkező fogyasztóknak kevésbé fontos a termékek magyarsága, ezért lényeges, hogy a megfelelő marketingeszközökkel fel lehessen kelteni érdeklődésüket, például tematikus rendezvények által.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Bizumic, B. (2019). Effects of the dimensions of ethnocentrism on consumer ethnocentrism. An examination of multiple mediators. *International Marketing Review*, 36(5), 748–770. <https://doi.org/10.1108/IMR-04-2018-0147>
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16 (3), 297–334. <https://doi.org/10.1007/bf02310555>
- Halasi, N. (2022). Az élelmiszerfogyasztás tendenciái az Észak-alföldi régióban. In Balázs Zs. et al., *Válsághelyzetek hatása a pénzügyi és a rendvédelmi szektorra* (pp. 94-107.). Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozata.
- Hofmeister Tóth, Á. (2014). *A fogyasztói magatartás alapjai*. Akadémiai Kiadó. pp. 15–16.
- Hofmeister Tóth, Á., Simon, J. és Sajtos, L. (2003). *A fogyasztói elégedettség*. Alinea Kiadó. p. 17.
- Hyun, H., Kim, D. és Park, J. (2023). Direct and indirect effect of word-of-mouth with the moderation of ethnocentrism. *International journal of retail & distribution management*, 51(4), 484–502. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-01-2022-0001>
- Kotler, P. és Keller, K. L. (2012). *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó. pp. 181–182.
- Lehota, J. (2001). Élelmiszer-gazdasági marketing. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp. 27–53.
- Nábrádi, A. (2010). A hagyományos és tájjellegű élelmiszerek gazdasági jelentősége. In Szakály, Z. et al. *Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán* (pp. 30-36.). Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Samshul-Amry, A-L., Asmat-Nizam, A-T., Mazni, S., Rafidah, S. és Umidjon, M. (2023). An Examination of the Effects of Consumer Ethnocentrism, Consumer Internationalism and Consumer Cosmopolitanism toward Products from China in Malaysia. *Journal of International Consumer Marketing*. Routledge Journals, Taylor & Francis Ltd. <https://doi.org/10.1080/08961530.2023.2251675>
- Sharma, P. (2015). Consumer ethnocentrism: Reconceptualization and cross-cultural validation. *Journal of International Business Studies*, 46, 381–389.
- Shimp, T. A. és Sharma, S. (1987). Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 280–289.
- Sumner, W. G. (1906). *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Moves and Moral*. New York, Dover Publications Inc. p. 728.
- Szakály, Z., Balogh, P., Csatáriné, D. I. és Polereczki, Zs. (2016). Fogyasztói etnocentrizmus vizsgálata Magyarországon – Ajánlások a magyar élelmiszer-gazdaság számára. *Gazdálkodás*, 60(2), 153–166.
- Szakály, Z., Polereczki, Zs., Jasák, H., Fehér, A. és Soós, M. (2014). Fogyasztói etnocentrizmus a Hungarikumok piacán. Kutatási jelentés. *A nemzeti értékek és hungarikumok gyűjtésének, kutatásának, népszerűsítésének, megőrzésének és gondozásának támogatására – HUNG-2013*, Debrecen, 2014. pp. 1–55.
- Törőcsik, M. (2011). *Fogyasztói magatartás*. Akadémiai Kiadó. p. 382.
- Törőcsik, M. (2007). *Vásárlói magatartás*. Akadémiai Kiadó. p. 76.
- Trivedi, S. D., Tapar, A. V. és Dharmani, P. (2023). A Systematic Literature Review of the Relationship between Consumer Ethnocentrism and Product Evaluation. *Journal of International Consumer Marketing*. <https://doi.org/10.1080/08961530.2023.2180790>

Többszintű, hálózati kormányzás a magyar terület- és vidékpolitikában

**BÁLINT CSABA – GAÁL MÁRTA – MOZSGAI KATALIN –
MAGÓCS KRISZTINA**

**Kulcsszavak: vidékfejlesztés, helyi fejlesztés, együttműködés
EL-kód: Q01, Q18, R58**

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A regionális és helyi intézmények és érdekelték döntéshozatali folyamatokban való szerepvállalása alapvető fontosságú annak érdekében, hogy az uniós, nemzeti, regionális és helyi szintű szakpolitikák kellően koherensek legyenek a vidéki kihívások kezelésében és a vidéki közösségek igényeinek kielégítésében. A koherens vidékpolitikák kialakításához nélkülözhetetlen az olyan többszintű kormányzási struktúrák kialakítása, amelyek a regionális és helyi tudásra építenek, és ezt beépítik a politikaalkotásba. A vidékpolitika fejlesztéséhez tehát olyan kormányzási megközelítésekre van szükség, amelyek az intézmények és az érdekelték közötti nyílt párbeszédre, valamint a polgárok részvételére épülnek.

A SHERPA (Vidékpolitikai hálózatok kialakítása) H2020 projekt nemzetközi partnerségének tagjaként az Agrárközgazdasági Intézet a tudomány-szakpolitika-társadalom (multiaktor) platform résztvevőinek közreműködésével vizsgálta a vidékpolitikai többszintű és hálózati kormányzás magyarországi helyzetét és lehetőségeit. A feladatra szerveződött szakértői közösség cikkünkben részletezett főbb megállapításai és javaslatai a következőképpen foglalhatók össze:

Magyarországon az Alaptörvény és más jogszabályok jelölik ki a helyi és térségi közügyek gyakorlására szolgáló intézményeket és kompetenciáikat. Általánosságban jellemző azonban a központi kormányzat és szervezeteinek dominanciája az irányításban és a fejlesztéspolitikában. Hiányzik az egyes területi szintek között a többszintű kormányzás megfelelő működéséhez szükséges kompetenciák megosztása, valamint az együttműködés mechanizmusai. Nincs integrált vidékpolitika, és a nevében vidékfejlesztési politika is erősen mezőgazdasági fókuszú (igazodva az uniós vidékfejlesztési politika agrárpolitikának való alárendeltségéhez).

Ami a többszintű kormányzás területi szintjeit illeti, a települési önkormányzati szint mellett, hogy általában véve korlátozott erőforrásokkal és önállósággal rendelkezik (különösen a vidéki kistépelüléseken), a gyakorlatban nem képezi részét a fejlesztéspolitika többszintű kormányzási struktúrájának. A középszintű területi kormányzás intézményei (vármegyei önkormányzatok, területfejlesztési társulások) valós fejlesztéspolitikai súlya mérsékelt. A mikrotérségi (járási) és a régiós szinteknek nincs fejlesztéspolitikai relevanciája (képvisellete és funkciója).

Az országos vidéki lefedettséggel rendelkező LEADER-akciócsoportok – amelyek a többszintű fejlesztéspolitikai intézményrendszer legalsó, településekhez legközelebb álló szintjén működnek – erősen függenek a központi finanszírozástól, és kitétek a végrehajtás bürokratizmusának. A közösségi szinten irányított helyi fejlesztési (CLLD) megközelítés nem valósul meg a városok és „vidékük” integrált fejlesztésében. Az összehangolt együttműködés és az alulról jövő kezdeményezéseket figyelem-

be vevő térségi iránymutatások hiánya gyakran elszigetelt fejlesztésekhez és indokolatlan párhuzamosságokhoz vezet.

A többszintű kormányzás eredményességének alapfeltételét jelentő lakossági részvétel és együttműködés alacsony szintű (a COVID-járvány és az energiaválság még inkább visszavetette a polgárok aktivitását és a közösségi életet), általános az ismeret- és bizalomhiány. Ugyanakkor léteznek olyan aktív szervezetek, hálózatok és informális közösségek, a helyi érdekűektől az országos hatókörűekig, amelyek már hosszú ideje működnek, és számos jó példával szolgálnak. A közösségeknek jó vezetésre, motiváló személyiségekre („helyi hősökre”) van szükségük és a résztvevők belső motivációjából kell építkezniük.

A kutatás alapján javasolt az Európai Unió kormányzásra vonatkozó iránymutatásainak követése és betartása az intézmények és hatásköreik kialakításában, valamint a fejlesztési és politikaalkotási folyamatokban. Alapvető fontosságú a köz-, a magán- és civil szféra részvételén alapuló (governance típusú) helyi/térségi együttműködések, valamint a középszintű kormányzás megerősítése, fejlesztési jogosítványaik és mozgásterük növelésével.

Hasonlóképp szükség van a LEADER-közösségek hálózat- és kapacitásépítési tevékenységeinek, valamint a társadalom szélesebb körű bevonására irányuló készségeinek előmozdítására.

Összességében fejleszteni szükséges a (bizalomra épülő) együttműködés, a partnerség és a társadalmi részvétel kultúráját és eszközeit a politikaalkotás minden szintjén. A fenti kérdéskörökkel kapcsolatos ismeretek bővítéséhez intenzívebb és kiterjedtebb kutatásra van szükség.

BEVEZETÉS

A 2019. október 1. és 2023. szeptember 30. között 17 partnerintézmény részvételével megvalósított „Vidékpolitikai hálózatok kialakítása” (SHERPA) H2020 projekt¹ célja az volt, hogy közös tudásbázis létrehozása révén támogassa a 2021–2027-es programozási időszakban a vidéki területek szempontjából releváns szakpolitikák végrehajtását, orientálja a jövőbeli vidékpolitika irányait (2040-ig), illetve a kapcsolódó kutatási menetrendekeket. A tudomány-szakpolitika-társadalom szegmensek találkozási pontját jelentő, Európa-szerte 20 országban létrehozott 40 nemzeti és regionális multiaktor-platform (MAP) ütemtervének záró ciklusában, 2023. január–május között a hálózatosodás és a többszintű vidékpolitikai kor-

mányzás helyzetének feltárása került a fókuszba.

Írásunkkal a SHERPA-projekt hazai szinten releváns eredményeinek bemutatása mellett folytatni kívánjuk Goda et al. (2022) „A vidékfejlesztés helye és szerepe a fejlesztéspolitikában” című vitaindító közleménye által életre hívott cikksorozatot, és kiegészíteni a már megjelent írásokat a kormányzás szempontjaival. Goda és szerzőtársai áttekintették a vidékkel foglalkozó elméleti megközelítések főbb irányváltzásait, a vidék fogalmának és a vidéki térségek lehatárolásának dilemmáit, a közös agrárpolitika (KAP) vidékfejlesztési szakpolitikájának reformjait, vidékfejlesztési célrendszerének, a vidékfejlesztés finanszírozási hátterének változásait, valamint a téma magyarországi vonatkozásait az elmúlt harminc évben. Megállapították,

1 <https://rural-interfaces.eu/>

hogy szükséges lenne a vidéki térségek lehatárolásának felülvizsgálata és az integrált fejlesztéspolitika erősítésére. A vitaindítóra válaszul Magda et al. (2023) a globális kihívások tükrében elemezték a vidék helyzetét és lehetőségeit. Maác (2023) rámutatott arra, hogy az összeurópai vidékpolitikai célok, valamint a KAP, a kohéziós politika, a közvetlen bizottsági eszközök és a hazai programok elméletben összeérnek, a gyakorlatban viszont nem. Szörényiné Kukorelli (2023) hangsúlyozta a lokalitás erősítése, a multifunkcionalitás kiszélesítése, a közösségek rezilienciája, valamint a társadalmi innováció szükségességét a vidéki népesség életminőségének javításához. Lipták (2023) elsősorban az elmaradt térségek nézőpontjából világitott rá a helyi beágyazottság, a társadalmi innováció és a szolidáris gazdaság érvényesülésének fontosságára. Vulcz (2023) a top-down irányú területfejlesztés szerepét a növekedési pólusok létrehozásában, a bottom-up megközelítés lényegét pedig a helyi fejlesztési igények megvalósításában látta.

A vitaindító és a válaszcikkek közös vonása, hogy vagy direkt, vagy közvetett módon, de rámutatnak a vidéki területek problémakörének összetettségére, szakpolitikákon átívelő jellegére, város és vidék harmonikus fejlesztésének igényére, a térbeli kontextus és a helyi sajátosságok figyelembevételére. A vidéki kormányzás és az érdekelt felek/polgárok bevonása olyan központi, több területre kiterjedő témák, amelyek az Európai Unió vidéki területekre vonatkozó hosszú távú (2040-ig szóló) jövőképehez és vidéki cselekvési tervéhez, valamint a Vidéki paktumhoz kapcsolódó legújabb szakpolitikai dokumentumokban is hangsúlyosan jelennek meg, lásd bővebben Goda et al. (2022) és Maác (2023) tanulmányát.

A SHERPA-projekt 2023-as ciklusa során a MAP-ok sokféle, de sok tekintetben közös kihívást és tapasztalatot fogalmaztak meg a vidéki kormányzás terén, mint pél-

dául a marginalizált csoportok bevonása, a bürokratikus akadályok, regionális különbségek a részvételben és döntéshozatalban, valamint a vidéki érdekek korlátozott képviselése. Ezeknek a közös vonásoknak a felismerése döntő fontosságú a vidéki térségekre vonatkozó jövőbeli szakpolitikák és kutatási menetrendek kialakításához. Ezek megértésével és kezelésével a politikai döntéshozók és tudományos műhelyek hatékony kormányzási stratégiákat dolgozhatnak ki, amelyek elősegíthetik az inkluzivitást, a bürokratikus akadályok leküzdését, a térbeli egyenlőtlenségek kezelését, és fokozzák a vidéki döntéshozatali folyamatokban való részvételt és érdekképviseletet (Vilcu et al., 2023).

Tanulmányunkban a SHERPA-projektben megfogalmazott kutatási kérdések mentén szeretnénk rávilágítani a működőképes, hálózati együttműködésen alapuló többszintű kormányzás szükségességére a hazai vidékpolitikában.

A TÖBBSZINTŰ KORMÁNYZÁS ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI

Az elmúlt néhány évtizedben az európai centrumországokban a közpolitikai döntéshozatal demokratizálódása figyelhető meg. A kormányzati (government) felfogás helyébe egyre inkább a kormányzás (governance) megközelítés lép, azaz a hierarchikus állam (központi kormányzat) egyeduralkodását a különböző szintű területi-ágazati közpolitikai stratégiaalkotásban és döntéshozatalban a többszereplős, közpolitikai hálózatokon keresztül megvalósuló „governance” modellek veszik át (Rhodes, 1996; Sørensen és Torfing, 2005; Szabó, 2015). Az újraelosztó, szociális alapú jóléti államberendezkedésből a neoliberalizmus rugalmas, decentralizált rendszerébe történő posztfordista átmenet lehetővé tette a regionális gazdaságok önálló részvételét a globális versenyben, ezzel egyidejűleg a politikai hatáskörök áthelyeződését a regionális és nemzetek feletti szintekre

(Breathnach, 2010; Rechnitzer és Smahó, 2011; Tauss, 2012).

A SHERPA-projekt vidéki kormányzásról szóló vitairata (Moodie et al., 2023) a kormányzást az UNESCO-UNEVOC (é.n.) által megalkotott átfogó definíció alapján értelmezi. E szerint a kormányzás alatt olyan struktúrákat és folyamatokat értünk, amelyek célja az elszámoltathatóság, az átláthatóság, az alkalmazkodás, a jogállamiság, a stabilitás, a méltányosság és befogadás, a felhatalmazás és a széles körű részvétel biztosítása. A kormányzás azokat a normákat, értékeket és játékszabályokat is jelenti, amelyekben keresztül a közügyeket átlátható, részvételen alapuló, befogadó és reagálásra képes módon irányítják. Tágabb értelemben a kormányzás azt a kultúrát és intézményi környezetet jelenti, amelyben a polgárok és az érdekeltek kölcsönhatásba lépnek egymással, és részt vesznek a közügyekben. Salamin és Péti (2019, p. 19.) szerint az általuk stratégiai irányításként értelmezett governance „az irányításnak dinamikusabb, rugalmasabb, egyben stratégia- és jövőorientált formája”.

Korunk Európájában a területi politikában a hálózatok, a partnerség, a programszemléletű tervezés, a menedzsmentmódszerek közpolitikában való alkalmazása, a közösségi és magánforrások összekapcsolása, valamint a decentralizáció révén a többszintű kormányzás (multilevel governance) megközelítés érvényesül (Rechnitzer és Smahó, 2011). A többszintű kormányzás elméletének megszületése az integráció és a regionalizáció folyamatára vezethető vissza (Kaiser, 2019; Halmai, 2020). A fogalom a hatáskörök több – például helyi, regionális, nemzeti és nemzetek feletti – szinten történő megosztására vonatkozik, különösen az Európai Unió kontextusában. Keretrendszer a különböző kormányzati szintek és más érdekelt felek közötti kölcsönhatások megértéséhez (Hooghe és Marks, 2003). Utal a különböző területi szinteken szerveződő szereplők közötti egyre összetettebb

vertikális kapcsolatokra, valamint a köz-, a magán- és a nonprofit szféra szereplői közötti horizontális kapcsolatokra (Schmidt, 2006 alapján Bache et al., 2011). Olyan változási folyamat, amelyet a „területi szinteken átívelő politikai hálózatok” kialakulása jellemez (Marks, 1993).

Bache és Flinders (2004) máig érvényes megállapítása, hogy a többszintű kormányzás fogalmának nincs széles körben elfogadott definíciója, ugyanakkor négy közös vonás szinte minden ezzel kapcsolatos kutatásban fellelhető:

- 1) a nem állami szereplők, például a civil szervezetek, vállalatok, szakszervezetek kormányzási funkciókban való fokozottabb részvétele;
- 2) az ilyen funkciókban részt vevő, egymást átfedő döntéshozatali hálózatok elterjedése;
- 3) az állam szerepének megváltozása, a parancs és ellenőrzés helyett az irányítás, koordináció és hálózatépítés irányába;
- 4) a többszintű kormányzás kihívásai a felelősség kijelölésében és a demokratikus elszámoltathatóság gyakorlatában.

A többszintű kormányzás mögött Hooghe et al. (2020) szerint kettős logika húzódik meg. Az egyik a funkcionalista logika, amely a kormányzást olyan javak hatékony biztosításának eszközeként fogja fel, melyeket az egyének nem tudnak maguk előteremteni. A másik, nem kevésbé erőteljes logika a különálló közösségekben élők önrendelkezési igénye. (A többszintű kormányzást leginkább az európai regionalizáció kontextusában vizsgáló Marks és Hooghe előbbi, főképp az önrendelkezési logikára vonatkozó állításait árnyalja pl. Nicolaides [2004, idézi: Palánkai, 2011], aki szerint a többszintű kormányzással „az EU valójában az átfedő szabályozási felelőségek többlépcsős rendszerét hozta létre”, a megfogalmazással utalva arra, hogy a többszintű kormányzás az EU-ban nem alulról építkező, hanem „felülről indított” kezdeményezés volt.) A többszintű

kormányzás ezen túlmenően jobban tükrözi az állampolgárok preferenciáinak sokszínűségét, elősegítheti a hiteles politikai kötelezettségvállalásokat, és megkönnyíti az innovációt és a kísérletezést (Marks és Hooghe, 2004; Hooghe et al., 2020).

A többszintű kormányzási koncepció megszületésének 20. évfordulóján Stephenson (2013) áttekintette annak megjelenését, fejlődését a politikai és tudományos diskurzusban: a hatáskörmegosztás, az európaizáció és regionalizáció vizsgálatának kezdeti irányai után az érdeklődés fókuszába kerültek pl. a közpolitikai elemzések, a kormányzás új formái, az identitás-politikai összefüggések, valamint a globális kormányzás és nemzetközi intézmények kérdéskörei is. Az említett „evolúció” egyes irányait megerősíti az Európa Tanács keretein belül működő Demokratikus Kormányzás Európai Bizottsága (CDDG) jelentése is, mely szerint a kezdetben a hatáskörök és felelőségek elosztásának, valamint a különböző kormányzati szintek közötti kölcsönhatásoknak elemzési eszközeként alkalmazott többszintű kormányzás fokozatosan a közügyek irányításának önálló modelljévé vált. Az egyes közpolitikák (pl. oktatás, egészségügy, lakhatás, környezetvédelem) szakterületeken átvélt és a lakosság igényeinek is megfelelő tervezésének és irányításának a kormányzati szintek közötti együttműködés szabályain kell alapulnia, nem pedig a kizárólagos hatáskörök szintek közötti elosztásán (Council of Europe, 2023).

Cikkünk fókuszában a többszintű kormányzás terület- és vidékpolitikai vonatkozásai állnak, így megkerülhetetlen a térbeliség szempontjainak figyelembevétele és kiterjedt értelmezése. Faludi (2012) szerint a többszintű kormányzatról szóló szakirodalom gyakran figyelmen kívül hagyja,

hogy a területiség, térbeliség nem statikus, hanem képlékeny társadalmi konstrukció, mely hiányosság hatással van a tervezési felfogásra és gyakorlatra. Murphy (2008) kiemeli a territorialitás problémáját és a metageográfia² fontosságát a többszintű kormányzás mélyebb megértésében, mivel ezek a nézőpontok a társadalmi-politikai dinamikák tudatosítása révén segíthetnek megkérdőjelezni Európa domináns politikai-territoriális kereteit. Egyre inkább bebizonyosodik, hogy a demokráciák jelenlegi válságának hátterében részben a „térben vak” politikai megközelítések és a diszfunkcionális többszintű kormányzási rendszerek állnak (Dijkstra et al., 2019; OECD, 2019a).

A szakirodalom rámutat arra is, hogy a többszintű kormányzás gyakorlati végrehajtását is számos nehézség akadályozhatja: a különböző kormányzati szintek közötti kölcsönös függőségből és aszimmetriákból eredő koordinációs zavarok; a koordinációval összefüggő költségek; az egyes kormányzati szinteken belül bizonytalanságok az ágazatok közötti komplementaritás kezelésében; valamennyi szinten (beleértve a központi szintet is) hiányzó képességek a többszintű kormányzási rendszerek hatékony irányításához (Allain-Dupré, 2020).

A többszintű kormányzás eredményességét veszélyeztető tényezők közül Charbit és Romano (2017) hét tényező szerepét hangsúlyozza: információ, kapacitás, finanszírozás, ágazati szakpolitikák, igazgatás, célok és elszámoltathatóság. Ezen hiányosságok kezelésére Charbit (2020) az egymással kölcsönös függésben lévő kormányzási szintek közötti ún. „szerződéseket” emeli ki, melyek – a közpolitikák decentralizált megvalósítása érdekében – meghatározzák a felek kétoldalú kötelezettségeit, a hatásköröket és a végrehajtási

² A metageográfia a térről alkotott képzetekkel foglalkozik. Elkerüli azt a hagyományos, territoriális gondolkodást, mely szerint a makroszintű társadalmi tér teljes egészében olyan egységek szerint szerveződik, mint a kerületek, városok, tartományok, országok és régiók (Murphy, 2008; Faludi, 2012).

mechanizmusokat. Az ilyen szerződések elősegíthetik az információcserét és a közös politikai prioritások kölcsönös megértésén alapuló kialakítását, csökkenthetik a politika végrehajtásának tranzakciós költségeit, és hosszabb távon bizalmat teremthetnek az érintett szereplők között.

Többszintű kormányzás az uniós fejlesztéspolitikai folyamatok tükrében

Amint arra Pálné Kovács (2019) rávilágít, az Európai Unió Maastrichti Szerződés (1992) utáni időszakának „új regionalizmusában” a többszintű kormányzás megnövekedett szerepet adott a régióknak, mint döntéshozó szinteknek. Létrejöttek az önálló regionális platformok és a hatalmi egységyok eltolódtak nemcsak a tagállamokon belül, hanem az EU-n belül is a nemzeti kormányoktól a szubnacionális és nemzetek feletti régiók irányába. Azonban a politikai regionalizációs mozgalmak és a közigazgatási régiók létrehozása az EU15 országaiban sem kapcsolódott szorosan össze, még kevésbé a kohéziós politika fő kedvezményezettjeit jelentő kelet-közép-európai tagállamokban, ahol a válságok, a regionális polarizáció és a belső hatalmi viszonyok miatt visszaerősödött a centralizáció. A többszintű kormányzás kibontakozása tehát részben az uniós alkotmányozási folyamat kudarcra, részben a globális pénzügyi válság nyomán az állami és kormányzati szféra megerősödése miatt – a hozzá fűzött remények ellenére – megakadt a 2010-es évtized fordulóján az Európai Unióban (Soós, 2018).

Az unió egészére vonatkozóan, a 2014–2020-as időszakot illetően Pálné Kovács (2019) megállapítja, hogy „sem a decentralizáció, sem a helyi szintű integráció, sem a regionalizáció nem tekinthető kizárólagos vagy uralkodó trendnek. A hierarchikus és horizontális kormányzati struktúrák is egymás mellett, egymással versenyezve vagy egymást kiegészítve élnek. Az egyes

országcsoporthatok belső differenciálódása legalább annyira érzékelhető, mint a konvergencia.” Kleider (2020) úgy látja, önmagában is feszültséget jelent a hatalom több kormányzati szint közötti megosztásának követelménye, nem beszélve arról, hogy a többszintű rendszerek folyamatos újraelibrálást és tárgyalást igényelnek a hatalom megosztásának módját illetően.

A területfejlesztés többszintű kormányzati rendszereire vonatkozó tipizálási kísérletükben Cotella et al. (2021) Magyarországot azon kelet-közép-európai országok klaszterébe sorolták, amelyeknek az 1990-es évek második felében és a 2000-es években lezajlott regionalizációs folyamatok ellenére még nem sikerült autonóm mezoszintű intézményeket létrehozniuk. A klaszter országai (hazánk mellett Csehország, Szlovákia, Románia és Bulgária) hagyományosan centralizáltak, és a fővárosi régió dominanciája jellemzi őket. A fejlesztési pályákat központilag határozzák meg, akárcsak az uniós források programozását, amelyek a közberuházások finanszírozásának nagy részét biztosítják (Cotella et al., 2021).

Napjainkban tehát a többszintű, hálózati kormányzás és a partnerség érvényesülése tagállamonként eltérő képet mutat, amint arra több jelentés és állásfoglalás (pl. EB, EP, Régiók Bizottsága) rámutat (Brucker és Finta, 2023).

Helyalapú, kollaboratív és hálózati kormányzás

A többszintű kormányzás mellett, azal összefüggésben, az együttműködésen alapuló (kollaboratív) kormányzás és tervezés koncepciója az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kap (Moodie et al., 2023). Ran és Qi (2018) megállapítása szerint a kollaboratív kormányzás, közmenedzsment, döntéshozatal, illetve hálózati kormányzás kifejezések egyformán egy közös, kialakulóban lévő jelenséget ragadnak meg – a köz-, a magán- és a civil szektor

különböző szervezeteinek együttműködését, melyek érdekelt felekként, tudatos konszenzusra és kollektív döntéshozatalra alapozottan dolgoznak együtt olyan közös célok elérése érdekében, amelyeket külön-külön nem lehetne megvalósítani. A kollaboratív kormányzásban a különböző kormányzaton belüli és kívüli szereplők nemhierarchikus és rugalmas szövetségekben működnek együtt (Murdoch és Abram, 1998). A vidéki térségekben a kollaboratív kormányzás révén hosszú távon eredményesebb és méltányosabb partnerségek a helyi közösségek javát szolgálják (Vilcu et al., 2023).

A város-vidék szinergiát szolgáló kormányzási megoldásokat célzó tanulmányukban Vihinen et al. (2021) kiemelik a területi kormányzás megközelítését is, mely számol az egyes szintek és területi aggregációk különböző szereplőinek kölcsönös függőségével, hangsúlyozva a helyi tudás és tapasztalatok fontosságát a szakpolitikai és tervezési folyamatok különböző szakaszaiban. A szerzők szerint a területi kontextusokra, időbeli változásokra való összpontosítás az a dimenzió, amely megkülönbözteti a főbb szakpolitikák – többek között az EU kohéziós politikája – végrehajtásának fontos előfeltételéül szolgáló területi kormányzást a többszintű kormányzástól. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Piattoni (2010) szerint a többszintű kormányzás által összekapcsolt szinteket elsősorban területi szintekként kell értelmezni, ezért Faludi (2012) a többszintű kormányzást egyben területi kormányzásnak, a „többszintű területi kormányzást” pedig redundáns kifejezésnek tartja.

Finta (2014) a – cikkünk későbbi szakaszában részletezett – LEADER/CLLD kormányzási aspektusainak ismertetése apropóján különíti el egymástól a partnerség dimenziót. A kormányzás horizontális dimenziója a helyi kormányzás (local governance), melynek tipikus jellemzői a részvétel, a helyi kezdeményezések és az

innováció, az önkéntesség (nem kötelező jelleg, szabad kilépési lehetőség), a partnerek közötti egyenlőségen alapuló interakciók (a hierarchikus irányítás helyett). A vertikális dimenzió pedig maga a többszintű kormányzás, „a különböző igazgatási szinteken működő intézmények, illetve az azonos szinten, de a programmegvalósítás különböző területein működő szervezetek közötti kapcsolatrendszer” (Finta, 2014, p. 33.). Az egyes szintek közötti és azokon belüli kapcsolat nagymértékben befolyásolhatja a helyi autonómiát. A helyi dimenzió ismerete, elkülönítése azért fontos számunkra, mert a későbbiekben kitérünk mind az önkormányzatok, mind a közösség által irányított helyi fejlesztések kormányzásának kérdéseire.

Többszintű kormányzás az európai vidékpolitikákban

Globális és európai léptékben is a hivataltal kormányzati struktúrákon túli partnerségek kialakításának igényét több vidékpolitikai dokumentum is megfogalmazta, egyik elsőként például az Európa Tanács 1996-os Cork-i Nyilatkozata. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) vidékpolitikai alapelvei is – többek között – arra az előfeltevésre építenek, hogy a helyalapú politikáknak szilárd, többszintű kormányzásra és a közösségek által irányított fejlesztésekre kell támaszkodniuk, és az alapelvek közé tartozik a jelenlegi és jövőbeli igényeken alapuló, funkcionális kapcsolatoknak megfelelő, különböző léptékű vidékpolitikák végrehajtása, valamint annak biztosítása, hogy a megfelelő léptékben hatékony kormányzati mechanizmusok álljanak rendelkezésre a vidékpolitikai célkitűzések megvalósításához (OECD, 2019b).

A partnerség és a többszintű kormányzás elvei kulcsfontosságúak az uniós kohéziós politika és a vidékfejlesztés programozásában és végrehajtásában. A partnerek

bevonása javítja az európai programok megvalósítását azáltal, hogy gondoskodik a tulajdonosi szerepvállalásról és a beruházások helyalapúvá tételéről (Holstein et al., 2021). Az EU megpróbálta megerősíteni a regionális és helyi szintű szereplők pozícióját a többszintű kormányzási folyamatokban azáltal, hogy az aktívabb szubszidiaritás és a helyalapú politikaalkotási megközelítések alkalmazásának szükségességét szorgalmazta. A helyalapú politikaalkotási megközelítések különösen az uniós regionális és agrárpolitikákban mutatkoztak meg, ahol az EU elősegítette a vidéki hálózatok fejlesztését és az érdekelt felek fokozott bevonását a közpolitikák formálásába. A helyi akciócsoportok szerepe fontossá vált a LEADER (Liaison Entre Actions pour le Développement de l'Economie Rurale = közösségi kezdeményezés a vidéki gazdaság fejlesztéséért) és a CLLD (Community-led Local Development = közösség által irányított helyi fejlesztési programok), valamint a vidékfejlesztési tervek és az intelligens szakosodási stratégiák kidolgozása tekintetében (Moodie et al., 2021, 2023).

Az Európai Bizottság kormányzásról szóló fehér könyve egyértelműen a többszektörű, többszintű, partnerségi típusú kormányzás mellett foglal állást, melynek jellemzői a nyitottság, részvétel, elszámoltathatóság, hatékonyság és koherencia (Pálné Kovács, 2019; CEC, 2001). A Régiók Bizottsága (Committee of the Regions, 2009) a többszintű kormányzást „az Unió, a tagállamok, valamint a regionális és helyi önkormányzatok partnerségen alapuló összehangolt cselekvéseként fogja fel, amelynek célja az Európai Unió politikáinak kidolgozása és végrehajtása. Ez a különböző érintett hatalmi szintek megosztott

felelősségét vonja maga után, valamint a demokratikus legitimitás valamennyi forrására és a különböző bevont szereplők reprezentativitására támaszkodik.”

A többszintű kormányzás paradigmája a közösségi jogalkotásba is beépült. A strukturális és beruházási alapokra vonatkozó közös rendelkezések a 2014–2020-as³ és a 2021–2027-es⁴ időszakban is kulcsfontosságúnak jelölték/jelölik meg a többszintű kormányzás megközelítésére épülő partnerségi elvet, amely biztosítja a helyi, regionális, városi és egyéb közjogi hatóságok, a civil társadalom, a gazdasági és szociális partnerek, valamint a kutatószervezetek és egyetemek részvételét a partnerségi megállapodások, programok előkészítésében, végrehajtásában, monitoringjában és értékelésében a partnerségi elvnek megfelelően. A többszintű kormányzással szorosan összefüggő partnerségre vonatkozóan az Európai Bizottság európai magatartási kódexet⁵ dolgozott ki, amely tartalmazza az érintett partnerek azonosítására, bevonására vonatkozó alapelveket és jó gyakorlatokat.

A szakirodalomban visszatérő gondolat, hogy bár a kormányzati felfogásról a kormányzási megközelítésre való áttérés – vagy legalábbis szemléletváltás – az unió egészében végbement, de jelentősen a vidéki térségekre hatott (Cheshire, 2016; Goodwin, 1998). Európa számos részén történelmi tendencia volt, hogy a vidéki régiókat a nemzeti, regionális és helyi önkormányzatok között kialakult alá-fölé rendelt kapcsolatokon alapuló, felülről lefelé irányuló megközelítéssel fejlesztették, amely azonban nem tudta koordinálni a modern társadalmakra jellemző összetett, kölcsönös függőségeket az érdekelt felek között (Caalders, 2003 alapján Go et al.,

³ Az Európai Parlament és a Tanács 1303/2013/EU rendelete

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1060 rendelete

⁵ A Bizottság 240/2014/EU felhatalmazáson alapuló rendelete az európai strukturális és beruházási alapok keretében megvalósított partnerségre vonatkozó európai magatartási kódexről

2013). Az endogén fejlődés alap gondolata az, hogy a helyi szereplők vannak a legjobb helyzetben ahhoz, hogy felismerjék a településük erősségeit és erőforrásait, összehozzák a különböző helyi érdekelt feleket, és elősegítsék együttműködésüket a helyi fejlődés érdekében. Az állami autoritásoktól elvárt, hogy a helyi közösségekre ruházzák át a hatalmat, és váljanak az alulról felfelé irányuló fejlesztés elősegítőivé például a finanszírozás biztosítása, a képzés előmozdítása és a kapacitásépítés révén (Bock, 2019).

Tekintettel arra, hogy a helyi polgárok cselekvési lehetőségei (még mindig) meglehetősen korlátozottak, mivel a nemzeti és európai szintű politikák előre meghatározzák a vidékfejlesztési célokat és intézkedéseket, egyes szerzők a vidéki kormányzás színtereit nem igazán „népi tereként”, hanem az állam által konceptualizált „meghívott tereként” írják le (Bock, 2019; Cornwall, 2004). Ebből kifolyólag a vidéki szereplők többszintű kormányzásban játszott korlátozott szerepe olyan uniós és nemzeti szintű vidékpolitikákat és stratégiákat eredményezett, amelyek nem kezelik hatékonyan a vidéki kihívásokat. Következésképpen a vidéki területek számos problémáját, köztük az elvándorlást, a magas munkanélküliséget és az alacsonyabb képzettségi szintet, az egymást követő válságok csak súlyosbították (Copus et al., 2020).

A fentiek felismerve a többszintű kormányzás és az érdekelt felek/polgárok bevonása súlyponti témák, amelyek rendre előtérbe kerülnek (illetve követelményként fogalmazódnak meg) mind a területpolitikákért felelős miniszterek által elfogadott Területi agenda 2030 dokumentumban, mind pedig az EU vidéki területekre vonatkozó hosszú távú jövőképehez (Long-term Vision for Rural Areas = LTVRA) és a vidéki cselekvési tervhez, valamint a Vidéki paktumhoz (Rural Pact) kapcsolódó legújabb szakpolitikai dokumentumokban. A SHERPA-projekt vidéki térségek hosszú távú jövőképehez kapcsolódó állásfoga-

lása (Chartier et al., 2021) szerint a vidéki területeket a lehetőségek, az innováció, a modernitás, az élnélés, az ellenálló képesség és az egyenlőség, a fenntartható és multifunkcionális környezet jellemzi. Ezen jövőképük megvalósításának kulcsfontosságú eszköze a helyi szereplőket és közösségeket felhatalmazó, többszintű és területi kormányzás megerősítése, melyet rugalmas finanszírozási rendszerek segítenek elő.

Az említett állásfoglalás eredményeit is hasznosító hosszú távú jövőkép előretétele 2040-ig a többszintű kormányzást és a demográfiai folyamatokat azonosította a legfontosabb és egyben a legbizonytalanabb mozgatórugóknak. A kormányzás tekintetében a szélsőértékek a „széttördelt többszintű kormányzás” eseteitől, ahol a különböző típusú szereplők közötti koordináció korlátozott, a „hálózatos többszintű kormányzásig” terjednek, amelyet jól koordinált és kollektív döntéshozatali folyamatok jellemeznek erős közvetlen állampolgári részvétellel (EC, 2021).

A Vidéki paktum a vidéki térségek hosszú távú jövőképe megvalósítása érdekében indult el 2021 végén. Az eszköz kifejezetten a részvételen alapuló többszintű kormányzás megerősítését célozza az EU vidéki térségeiben. A Vidéki paktum célja, hogy a vidéki lakosok igényei és törekvései szerint maximalizálja a közös erőfeszítések pozitív hatásait az erősebb, virágzó, ellenálló és összekapcsolt vidéki térségek érdekében. A Vidéki paktum olyan alulról felfelé építkező folyamat létrehozását célozza, amely mint elköteleződési és együttműködési keret az EU vidéki érdekelt feleit kívánja összefogni az egyes (azaz uniós, nemzeti, regionális és helyi) kormányzati szinteken és a hatóságok, civil társadalom, vállalkozások, tudomány, polgárok között. A Vidéki paktum kulcsfogalmai: a kölcsönhatás, szinergia, komplementaritás, valamint koherencia (EC, 2022).

Erősen kapcsolódik a többszintű kormányzáshoz a „rural proofing” fogalma,

azaz, hogy a „vidékben gondolkodás”, a vidéki szempontokkal és hatásokkal való számolás a szakpolitikák tervezésének részévé kell, hogy váljon minden kormányzati szinten. A vidéki szempontok érvényesülését a Cork-i Nyilatkozat 2.0, az EU vidéki területekre vonatkozó hosszú távú jövőképe is szorgalmazza (Moodie et al., 2023). A Régiók Bizottsága számára készített jelentésükben Gaugitsch et al. (2022) javasolják, hogy – mivel a többszintű kormányzati struktúrában a szakpolitikai kereteket gyakran magasabb szinteken dolgozzák ki, míg a hatások alacsony földrajzi szinteken realizálódnak – az alacsonyabb szinteken működő kormányzó testületeknek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy nyomon követhessék a magasabb szinteken zajló fejleményeket, és hogy saját szempontjaik mentén már korán visszajelzést adhassanak a lehetséges hatásokról.

CÉLOK ÉS MÓDSZEREK

Az Agrárközgazdasági Intézet (AKI) a vidékpolitikai hálózatok kialakítását, valamint a vidékpolitikához kapcsolódó szakpolitikai és kutatási javaslatok megfogalmazását célul kitűző SHERPA-projekt keretében vizsgálta az együttműködésen alapuló vidéki hálózati kormányzás magyarországi helyzetét és lehetőségeit. A projekt korábbi szakaszaiban az AKI koordinációjában három többszereplős platform (MAP) jött létre különböző tematikák mentén. Az együttműködésen alapuló vidéki hálózati kormányzás vizsgálata céljából, annak komplex megközelítése miatt az AKI munkatársai egy összevont platform kialakítása mellett döntöttek. A korábbi 10-12 fős MAP-ok kiegészültek új tagokkal, továbbra is törekedve a különböző háttérű szereplők egyensúlyának megtartására, így egy összesen mintegy 35 fős tudomány-szakpolitika-társadalom interfész jött létre. A téma vizsgálatának földrajzi lehatárolása Magyarország teljes területe volt.

A vidéki területek többszintű kormányzásáról szóló SHERPA-vitairat (Moodie et al., 2023) a következő megállapításokat tette általánosságban az európai vidékpolitikák kormányzási összefüggéseire vonatkozóan, amelyek – eltérő relevanciával és súllyal – kiindulópontként szolgálhattak a nemzeti és regionális szinten működő MAP-ok számára:

- széttagolt irányítási struktúrák, koordináció és integráció hiánya a szintek és ágazatok között;
- alacsony állampolgári részvétel a közpolitikák alakításában;
- adminisztratív határok korlátai;
- túl szűk ágazati fókusz;
- város és vidék elégtelen kapcsolódása;
- közigazgatás, hatóságok „távolsága” a valós vidéki tértől;
- alacsony szintű együttműködés a köz-, a magán- és a nonprofit szféra között.

Közös munkánk során a megtárgyalni és kidolgozni kívánt kérdések a következők voltak:

- Melyek a legfontosabb erősségek és szükségletek az együttműködő hálózatokon alapuló vidéki kormányzás terén?
- Melyek a meglévő vagy kialakulóban lévő jó gyakorlatok, amelyek hozzájárulnak a helyi szükségletek kielégítéséhez? Melyek a meglévő vagy kialakulóban lévő rossz gyakorlatok?
- Milyen szakpolitikai támogatás segíthetne a vidéki kormányzás és az érdekelt felek bevonásának javításában helyi, regionális és/vagy nemzeti szinten? Hogyan támogathatja az EU ezeket a beavatkozásokat?
- Melyek a vidéki kormányzással és az érdekelt felek bevonásával kapcsolatos tudáshiányok, és milyen jövőbeli kutatási projektekre van szükség e hiányosságok megszüntetéséhez?

A MAP munkáját a vizsgált témakörök előzetes szakirodalmi feldolgozása alapozta meg. A MAP tagjai hibrid és online workshopok, interaktív módszerek, illetve

megosztott dokumentumokban végzett közös munka révén járultak hozzá az állásfoglalás elkészítéséhez, melynek tartalmát jelen cikkben ismertetjük. A tanulmányban a többszintű és az együttműködésen alapuló hálózati kormányzás helyi, térségi és országos szintű szereplőit és fórumait ismertetjük, illetve lokális példákat és jó gyakorlatokat is bemutatunk.

A TÖBBSZINTŰ KORMÁNYZÁS HELYZETE A MAGYARORSZÁGI TERÜLET- ÉS VIDÉKPOLITIKÁBAN

A központi kormányzatnál alacsonyabb területi szintű szereplők

A többszintű kormányzás modellje a közpolitika-alkotás helyi szintjétől a nemzetek feletti szintekig terjedően határozza meg a hatáskörmegosztás és együttműködés kereteit és mechanizmusait az egyes szereplők között. Az uniós szintű szabályozáson túl a magyarországi terület- és vidékpolitikákban az önkormányzatisághoz, a területfejlesztéshez, a kohéziós és agrárpolitikai források felhasználásához kapcsolódó jogszabályok jelölik ki a központi kormányzat és a területi kormányzati szereplők fejlesztéspolitikai tervezési, végrehajtási, koordinációs, finanszírozási feladatait. A kormány és a centralizált intézmények fejlesztéspolitikai szerepének és magatartásának részletezésével cikkünk keretében nem foglalkozunk. Az alfejezet a különböző területi közigazgatási szintű szereplőknek a tanulmány készítésekor aktuális fejlesztéspolitikai funkcióira és jogositványaira, valamint az azok valós érvényesülésével kapcsolatos tapasztalatok tömör összefoglalására fókuszál (nem célja tehát a fejlesztés-

politikai intézményrendszer változásának történeti áttekintése sem).

Regionális és vármegyei szint

A középszintű intézmények többszintű kormányzati rendszerben betöltött szerepe kapcsán Pálné Kovács (2021) megjegyzi, hogy azok nemcsak a közszolgáltatások irányításáért és más gazdaságfejlesztési funkciókért felelősek, hanem fontos politikai szereplők is, akiknek képviselői és integráló/közvetítő/kiegészítő feladatuk van. Feltételezhető, hogy hatalmi pozíciójuk döntően befolyásolja mind a helyi, mind a központi kormányzati rendszer teljesítményét és legitimitását.

Magyarországon a rendszerváltás óta nem alakult ki ütőképes középszintű kormányzati szint. A helyi és területi kormányzati struktúrákat a politika másodrendű, a nemzeti szintnek alárendelt sziintereinek tekintik (Pálné Kovács, 2021).

Hazánk a 2007–2013-as programozási időszakban a NUTS 2 régiókra bízta a kohéziós politika végrehajtását, míg a 2014–2020-as időszakban már a centralizáltabb megközelítést alkalmazta (Cotella et al., 2021). Jelenleg a fejlesztéspolitikának regionális szintű tervezési, döntéshozatali szintje nem létezik (Pálné Kovács et al., 2023; Nemes Nagy, 2022; Pálné Kovács, 2022).

A vármegyei (NUTS 3 szintű) önkormányzatok feladat- és hatáskörei beszűkültek, jogszabályban foglalt fejlesztéspolitikai funkcióik⁶ ellenére nem rendelkeznek valós térségi közpolitika-alkotó, koordináló, forráselosztó, érdekérvényesítő, aktivizáló kapacitásokkal és társadalmi beágyazottsággal (Pálné Kovács et al., 2023; Pálné Kovács, 2021, 2022; Oláh, 2021; Hoffman,

⁶ Az önkormányzati törvény szerint a vármegyei önkormányzat területfejlesztési, vidékfejlesztési, területrendezési, valamint koordinációs feladatokat lát el. A területfejlesztésről szóló törvény előírja, hogy a vármegyei önkormányzat koordinációs feladatkörében együttműködik a települési önkormányzatokkal, a vármegye fejlesztésében közvetlenül és közvetve közreműködő területi államigazgatási szervekkel, az érdekelt civil és szakmai szervezetekkel.

2018; Gálosi-Kovács és Haffner, 2017). Az ún. kiemelt térségek⁷ integrált, alulról szerveződő, partnerségen alapuló térségfejlesztési gyakorlatai – főként az intézményi és pénzügyi stabilitás hiányából adódóan – nem bontakoztak ki, a megyei önkormányzatokkal fennálló viszonyuk tisztázásra szorul (Fekete, 2022).

Mikrotérségi szint

A vidéki területek kapcsán fundamentális jelentőséggel bír a mikrotérségi szint. A vidékfejlesztés elsődleges tere G. Fekete (2013) szerint az önkéntes és horizontális alapokon szerveződő kistérség. Már az előcsatlakozási időszakban megfogalmazta a VÁTI Kft. Országos Vidékfejlesztési Irodája (2001, p. 1.), hogy „a vidékfejlesztés lényegét tekintve kisléptékű (kistérségi, települési szintű), de összehangolt döntések sorából áll, amelynek alapja a partnerség és a szubszidiaritás”. Farkas (2002) szerint a kistérségek fejlesztése a területfejlesztés és a vidékfejlesztés közti átfedést jelenti, de amíg előbbi számára ez csak egy beavatkozási szint, addig a vidékfejlesztés számára ez a szint a legfontosabb.

Jelenleg a központi kormányzatnak és a megyei kormányhivataloknak hierarchikusan alárendelt járási hivatalok által fémjelzett, kizárólag államigazgatási feladatok ellátására szolgáló járási szint teljes egészében nélkülözi az integrált térségi fejlesztésnek léptéket adó, a lokális szintű szereplők kapacitásait kiegészítő, erőfeszítéseit összefogó (kistérségi) szerepköröket (Somlyódy né Pfeil, 2020; Barta, 2020; Pálné Kovács, 2019).

Helyi szint

A lokális szintet illetően visszautalnánk Finta (2014) azon megállapítására, mely szerint a többszintű kormányzás vertikális rendszerébe illeszkedés mellett a helyi

kormányzás horizontális dimenziója is érvényesül. Ennek tükrében a helyi önkormányzat szerepét, illetve az önkormányzatok közötti együttműködés tapasztalatait vizsgáltuk.

A helyi önkormányzat mint vezető, illetve mint résztvevő/segítő szereplő is megjelenhet a helyi kormányzási rendszerben. Előbbi eset a képviselői demokrácia keretein belül egymástól függő, de működési szempontból autonóm, egy formális irányítási és a hatalmi rendszerben nem feltétlenül összekapcsolódó szereplők és intézmények vezetését jelentő „adminisztratív” kormányzás, míg utóbbi a hatalommegosztást és a részvételi demokrácia előtérbe kerülését magában hordozó „részvételi” kormányzás (Normann és Vasstrøm, 2012). A sikeres helyi kormányzati berendezkedések kialakítását nagymértékben elősegítheti a célok azonosítására, az erőforrások és a hozzájárulás mozgósítására, valamint az eltérő perspektívák és érdekek integrálására alkalmas funkcionális hálózatok megléte. A helyi önkormányzatok tehát hálózati mechanizmuson keresztül léphetnek kapcsolatba és bírhatják önkéntes részvételre a polgárokat, vállalkozásokat és más csoportokat (Vasstrøm és Normann, 2019).

Magyarországon az Alaptörvény rendelkezéseinek megfelelően a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében településszintű helyi önkormányzatok működnek. Az önkormányzati törvény⁸ kimondja, hogy a helyi önkormányzat feladatai ellátása során támogatja a lakosság önszerveződő közösségeit, együttműködik e közösségekkel, biztosítja a helyi közügyekben való széles körű állampolgári részvételt. Az Alaptörvény értelmében helyi önkormányzat szabadon társulhat más helyi önkormányzattal, érdeképviseleti szövetséget hozhat létre, feladat- és hatáskörében együttműködhet más orszá-

⁷ Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, Tokaj Borvidék, Közép-Duna Menti Kiemelt Térség, Budapesti Agglomeráció

⁸ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól (Mötv.)

gok helyi önkormányzatával, és tagja lehet nemzetközi önkormányzati szervezetnek. A gyakorlatban a települési önkormányzati rendszer elaprózott, jelentős egyenlőtlenségekkel terhelt, önállósága, feladat- és hatáskörei, helyi közügyek ellátására irányuló kompetenciái korlátozottak, forrásai és gazdasági mozgásteri szűkösek (Pálné Kovács, 2022, 2023; Szegvári, 2022; Siket, 2021; Hoffman, 2021; Kákai, 2020).

A helyi önkormányzatok a lakossághoz legközelebb működő kormányzati szintet képezik, és annak különböző szolgáltatásokat nyújtanak (Strebel és Bundi, 2022). Az önkormányzatok közötti együttműködés többnyire a méretgazdaságosság, a szolgáltatás minőségének javítása és a térségi szolgáltatáskoordináció előmozdítása érdekében jön létre. Általában politikailag életképebb alternatíva, mint a (szolgáltatási körzetek) összevonása (Bel és Warner, 2016). A közigazgatási, oktatási, egészségügyi, szociális, környezeti és egyéb szolgáltatásnyújtás optimalizálása mellett az együttműködés a nagyobb területi egység fejlesztésének stratégiai tervezésére, a szakpolitikák és a településhatárokon átnyúló problémák megoldásának összehangolására is kiterjedhet. Az önkormányzatok hálózatosodása hozzájárul az együttműködés kultúrájának javulásához, a szolidaritás növekedéséhez, a közös befektetés-vonzáshoz és gazdasági fejlődéshez, a helyi/térségi szereplők bevonása révén a társadalmi tőke növekedéséhez, illetve a köz- és magánszféra partnerségekhez a tágabb térségben (Council of Europe, é.n.).

A magyar helyi önkormányzatok közötti együttműködés ritka, alacsony szintű, a létező társulások többnyire formalizáltak és szűken vett feladatokra koncentrálnak, fejlesztési felhatalmazásuk és tevékenységük nincs (Finta et al., 2021; Hoffman, 2021; Zongor, 2020; Szabó, 2019). Bár a területfejlesztési törvény úgy rendelkezik, hogy települési önkormányzatok képviselő-testületei a közös területfejlesztési célok

kidolgozására és megvalósítására jogi személyiséggel rendelkező területfejlesztési társulást hozhatnak létre, az ilyen társulások azonban nem képezik a területfejlesztési intézményrendszer (és a területi kormányzás) szerves részét, szerepük tisztázatlan, előfordulásuk ritka (Pálné Kovács, 2022; Feketéné Benkó, 2022).

A fejlesztéspolitikának tehát nem létezik helyi szintű fórumrendszere, a helyi (önkormányzati) szint nem része a fejlesztéspolitikai többszintű kormányzásnak. A helyi politika beszűkült mozgásterének háttérben Pálné Kovács és Horeczki (2023) összegzése szerint egyes mélyen gyökerező társadalmi-kulturális jellemzők, az elaprózott területi kormányzási struktúra, a gyenge közép-szint, a hierarchikus döntéshozatal és az autonóm szereplők bevonására alkalmas felületek hiánya húzódik meg.

A többszintű kormányzás nem közigazgatási szereplői

A többszintű kormányzás rendszere nemcsak a közigazgatás különböző területi szintű intézményeinek fejlesztéspolitikai felhatalmazására és együttműködésére, hanem ezen intézmények és a változatos célokkal, eszközökkel és területi kiterjedéssel rendelkező közösségek, szervezetek, hálózatok közötti partnerségre épül. A centralizált finanszírozással és végrehajtással rendelkező fejlesztési programok is létrehozhatnak helyi vagy magasabb területi szintű kollaboratív, hálózati kormányzási működéseket, mely lehetőség kiaknázása azonban a tapasztalatok szerint eltérő mértékben érvényesül a gyakorlatban. Az alfejezetben ezekre a programokra és bennük a partnerségi kormányzás koncepcionális és gyakorlati megjelenésére (vagy annak hiányára) hozunk példákat.

Közösség által irányított helyi fejlesztés

A fejlesztéspolitika hagyományos, felülről irányított, nagy területi léptékű, ágazati fókuszú megközelítésében egyes területek

(főként a vidéki perifériák, kis helyi közösségek) és fejlesztési célok elérése lehetetlennek bizonyult (Finta és Horeczki, 2023). Az elmúlt mintegy három évtizedben az európai vidékpolitika és annak végrehajtása az állami szereplők közvetlen irányítása alól a kormányzati szinteken és különböző szakpolitikai területeken átívelő szereplőkkel és a civil társadalommal való partnerségek felé mozdult el (Arora-Jonsson, 2017). A közösség által irányított helyi fejlesztésnek nevezett részvételi megközelítés ösztönzi a lokális fejlesztési kezdeményezéseket, valamint a köz-, a magán- és az önkéntes szektor partnerségeit (Copus és Lima, 2015).

A LEADER eredetileg – 1991 és 2006 között – európai közösségi kezdeményezés volt. Magyarországon 2002-től, a kísérleti szakaszban kezdte meg működését (FVM, 2009). 2007-től beépült az egyes tagállamok nemzeti és regionális, a közös agrárpolitika II. pilléréből finanszírozott vidékfejlesztési programjaiba – sokak (pl. Dargan és Shucksmith, 2008) szerint ez a „főáramba” kerülés kedvezőtlen fejlemény volt. A 2014–2020-as programozási időszakban a LEADER-megközelítés megszűnt a vidékfejlesztési programok tengelye lenni, ehelyett csak egy intézkedés maradt a vidékfejlesztési stratégián belül. A „Közösség által irányított helyi fejlesztés” (CLLD) lehetővé teszi a több (strukturális és beruházási) alapból történő finanszírozást, valamint megteremti a (főleg kisebb) városok integrált helyi fejlesztésének lehetőségét (Cejudo-García et al., 2022; Nemes és Magócs, 2020).

A LEADER/CLLD-megközelítést hét, egymással összefüggő alapelv jellemzi: területalapú fejlesztés, alulról építkező megközelítés, a vállalkozói, civil- és közszféra háromoldalú partnersége, innováció, integrált ágazatközi megközelítés, hálózati működés, kooperáció (EC, 2006; FVM, 2009). A LEADER megvalósító szervei a helyi akciócsoportok (HACS), amelyek megalkotják a helyi fejlesztési stratégiát,

és biztosítják annak végrehajtását. A döntéshozatal szintjén a HACS-ok feladata, hogy összehozzák a köz- és a magánszektor érdekelt feleit, biztosítva, hogy a magánpartnerek és -szövetségek az érdekeltek legalább 50%-át tegyék ki. Ebben az értelemben a HACS-ok önálló, a vidékfejlesztés terén aktív partnerségi kormányzást valósítanak meg (Georgios és Barraí, 2021). A LEADER – noha minden helyi akciócsoport maga határozza meg a saját területét, így túlmutat a „helyi” dimenzió és „területi” fogalomként értelmezhető – a többszintű kormányzás rendszerében az alsó (helyi) szintet képviseli (Kovács et al., 2023).

A LEADER a vidékfejlesztés neoendogén irányzatát követi. A neoendogén keretrendszer a kormányzás új perspektíváját kínálja, amely lényegében a vidékfejlesztés endogén lehetőségeit egyeztetni össze az exogén dinamikával (Gkartziós és Lowe, 2019), tehát az ilyen hálózatok a helyi társadalmi tőkét a helyi közösségi szférán kívüli erőforrásokkal és tudással is összekapcsolhatják (Bosworth et al., 2016). A LEADER innovációs szempontjához kapcsolódóan ki kell emelni a társadalmi és szervezeti innovációk jelentőségét (Nemes és Magócs, 2020), melyek kulcsfontosságúak a neoendogén menetrend előmozdításában (Neumeier, 2012) és a vidéki marginalizáció áttörésében (Bock, 2016). Kis léptéke és korlátozott költségvetési (Dax et al., 2016) keretei között is a LEADER helyi társulásai alkalmassak rövid távú, kellően rugalmas, innovatív változásokat létrehozni képes projektek megvalósítására (Godenhjelm et al., 2015). A LEADER-programokat Katonáné et al. (2017) a helyi kapcsolódást és közösségi tanulást előmozdító társadalmi innovációk keretének, a helyi akciócsoportokat pedig mint a civil, kormányzati és üzleti szféra háromoldalú partnerségét „társadalmi innovációs brókernek” tekinti.

Kovács et al. (2023) a LEADER-rel szembeni kritikai észrevételek között idézik fel azokat a gondolatokat, melyek szerint a

program gyökerei a neoliberalizmusban rejlenek, amely csupán felelősséget ruház át a helyi közösségekre hatalom és pénzügyi autonómia nélkül, a szűkös források és bürokratikus eljárások pedig egyenlőtlen területi fejlődést eredményeznek. Igaz, a területfejlesztési hatásokat illető várakozások a csekély finanszírozásnak köszönhetően eltűntek: ami elvárható, az a résalapú, egyedi és helyalapú fejlesztés, amely részvételi akciók és integrált helyi tudás révén bontakozik ki, kiegészíti a vidéki térségekben rendelkezésre álló finanszírozási repertoárt, és forrásokat közvetít azon érdekeltek számára, akiknek más eszközök nem állnak rendelkezésre.

Magyarországon az integrált helyi fejlesztést egyetlen, saját területi szerveződési struktúrával, helyi fejlesztési autonómiával és dedikált uniós (EMVA) forrásokkal rendelkező eszköze a LEADER-program (Kovács, 2018). A LEADER-módszer Finta (2022) megfogalmazásában „a terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerében a helyi szinthez, a polgárokhoz legközelebb álló szervezetrendszer képezi”. A megközelítés tehát a többszintű kormányzás, a szubszidiaritás és – a civil-vállalkozói-önkormányzati szférák arányos képviselete révén – a partnerség elvét erősíti, illetve elősegíti a komplex, több szektort és egymásra épülő célokat integráló fejlesztéseket (Brucker és Finta, 2023).

Esettanulmányok alapján Csurgó és Kovách (2015) a 2007–2013 közötti időszak LEADER-programjának hazai tapasztalatait vizsgálta. Interjúkra alapozott kutatásuk tapasztalatai szerint a HACS-ok nem rendelkeztek valódi hatalommal a döntések felett, nem tudták a fejlesztést lokalizálni, minden döntést a nemzeti hatóságok irányítottak – a túlbürokratizált és -szabályozott rendszert sokkal inkább a felülről lefelé, mint az alulról felfelé irá-

nyuló elvek jellemezték. Mint arra Kovács et al. (2023) utalást tesznek, Magyarországon alapvetően nem a neoliberalizáció megnyilvánulása volt az államigazgatás decentralizációja, hanem inkább reakció a csődbe ment, túlközpontosított szocialista állami struktúrákra, és az amúgy is szűkös fejlesztési források visszavonása a helyi szintről 2009-ben a kritikus pénzügyi helyzetű, erősen eladósodott ország kétségbeesett lépése volt a globális pénzügyi válsággal összefüggésben. Az, hogy ezek a normatív források soha nem kerültek vissza a helyi szintre, összhangban van a recentralizációval és a helyi autonómia szélsőséges mértékű csökkenésével (Kovács et al., 2023). Számos fontos vidéki szereplő nem kaphatott támogatást a LEADER-ből 2007–2013 között⁹. Mindezek ellenére úgy tűnt, a tanulás és hálózatépítés, az együttműködések kialakulása, a befolyás megosztása az érdekeltek között, a monopolisztikus uralmat és a helyi gazdasági és politikai elitek hatalmát felváltó innovatív projektosztály, a helyi identitás erősítése, a helyi kultúra újjáélesztése megalapozhatják a helyi demokrácia felvirágzását (Csurgó és Kovách, 2015).

A 2014–2020-as időszakban a helyi akciócsoportok a 10 ezer főnél nagyobb (városi) településeken az Európai Regionális Fejlesztési Alap és Európai Szociális Alap forrásaiból támogatott CLLD, a 10 ezer főnél kisebb (vidéki) településeken pedig az EMVA által finanszírozott LEADER-eszköz égisze alatt valósítottak meg alulról szerveződő, partnerségen alapuló helyi fejlesztéseket. A magyarországi fejlesztéspolitika tehát a városokra korlátozta, erősen szűkített tematikus fókusszal (kultúra és közösségfejlesztés), a jelenlegi 2021–2027 közötti periódusban pedig egyáltalán nem alkalmazza az integrált, több forrásból finanszírozott térségi fejlesztést

⁹ Például nem volt támogatható azon mikro-vállalkozás fejlesztése, amely árbevételének legalább 50%-a mezőgazdasági tevékenységből származik (forrás: 136/2008. (X. 18.) FVM rendelet).

lehetővé tevő CLLD-megközelítést, többek között megfosztva ezzel a városokat és vidékies vonzáskörzeteiket a funkcionális kapcsolatokon, közös érdekeken alapuló összehangolt fejlesztés egyik legfontosabb eszközétől (Finta és Horeczki, 2023; Finta, 2022; Somlyódyné Pfeil, 2020).

A közelmúltban a LEADER-akciócsoportok közül néhány európai értelemben véve is jogyagorlat-szintű eredményeket hozott létre, míg a legtöbb közösség nehezen küzd meg a szűkülő forrásokkal, a tudás-, képesség- és/vagy motivációhiánnyal, az eljárásrendek vontatottságával. Általános tapasztalat, hogy a munkaszervezeti apparátus és a végrehajtási intézmények nem kommunikálnak érdemben, és nem értik egymást (Kovács, 2018). Ez összhangban van Nemes és Varga (2014) azon megállapításával, mely szerint a vidékfejlesztés felülről lefelé működő, erőforrásokban gazdag, de az információnak és gyakorlati ismereteknek híján lévő központi-politikai alrendszer és a pont fordított módon jellemezhető, alulról felfelé szerveződő helyi alrendszer között hiányzik a bizalom, illetve egyébként helyi szinteken is alacsony az együttműködési hajlandóság.

A LEADER-intézkedés 2020-as tematikus értékelése (Magócs et al., 2021) vizsgálta a helyi és a többszintű kormányzás minőségét és hatékonyságát a helyi fejlesztési stratégiák (HFS-ek) megvalósításában. Az értékelés megállapításai alapján a helyi szervezetek és egyének be tudták csatornázni az elképzeléseiket a HFS-ek tervezésébe, ezekhez a HACS-ok többségénél bejáratott csatornák működnek (települési, térségi workshopok, fórumok, projektgyűjtő adatlapok, fogadóórák, tematikus munkacsoportok stb.). A közösség által javasolt kezdeményezések be tudtak épülni a HFS-ekbe, és ezekre később megjelentek helyi pályázati lehetőségek, amelyek kiegészítő jelleggel a helyi szükségletekre reagáltak. A részvételen alapuló tervezés és a HACS-ok helyi szintű munkájának köszönhetően

a LEADER-forrás a kedvezményezettek széles körét elérte (8000 feletti kedvezményezett 2020 végén), jobbra olyanokat, akiknek máshonnan vagy a HACS segítségével nélkül nem lett volna lehetősége forráshoz jutni. Az értékelés további megállapítása, hogy az intézmények (Irányító Hatóság, Magyar Államkincstár [MÁK], megyei kormányhivatalok, HACS-ok) közötti együttműködés terén mind helyi, mind országos szinten merültek fel hiányosságok. Nem segítették az együttműködés hatékony csatornáinak kialakulását az intézményi átszervezések, valamint a kapacitáshiány sem. A munkaszervezetek szakmai fejlődésének legfontosabb eszközei jelenleg a HACS-ok saját maguk által kialakított kezdeményezései (HACS-ok egymás közötti kapcsolattartása, szervezett találkozók stb.). Térségi hálózatok, együttműködések létrehozása, működtetése a HACS-ok körülbelül negydedénél fordult elő, ami alacsony aránynak mondható (és oka lehet pl. a beruházásra irányuló együttműködés előfinanszírozásához szükséges tőke, illetőleg az emberi kapacitás hiánya). Ezeknek a hálózatoknak kialakítására, a nehezebben elérhető csoportok bevonására sok esetben a legalkalmasabb (vagy az egyetlen alkalmas) helyi szereplő a HACS munkaszervezete. Közülük azonban kevesen végeznek célzott és eredményes animációs tevékenységet.

Hazai programok által támogatott kezdeményezések

Kormányzati szintről indított és finanszírozott, de a településeken belüli (elsősorban egyházi, önkormányzati és közszolgáltató intézmények közötti) és településeken átívelő együttműködést is célzó, helyi igényeken és jelenléten alapuló beavatkozást valósít meg a 2019-ben indult, *Felzárkózó települések* (FETE) elnevezésű átfogó kezdeményezés a 300 leghátrányosabb helyzetű magyarországi település felzárkózásának elősegítése érdekében. A program elsődleges célja a hátrányos helyzetű gyermekek

számára történő esélyteremtés. A programot a Magyar Máltai Szeretetszolgálat irányítja, módszere, a *Jelenlét program* felméri a helyben felmerülő problémákat és diagnózist készít, amely alapján komplex és mindenre kiterjedő közösségi rehabilitációs folyamatot indít el a szegregált településeken (Belügyminisztérium, 2022). A programmal kapcsolatban kérdéses volt, hogy a települési szintű jelenlétre alapozott működés, az összhang a helyi szociális ellátórendszerekkel, a már működő egyéb intézmények, projektek, közösségi kezdeményezések, civil szervezetek bevonása milyen szinten és eredményességgel valósul meg (Roma szervezetek és roma integrációval foglalkozó szervezetek, 2021), különösen a roma civil szervezetek tekintetében (Roma Civil Monitor, 2023). A települési szintű diagnózisok és cselekvési tervek elkészítésében a Jelenlét program szakemberei lakossági, illetve az önkormányzati, oktatási, gyermekvédelmi, egészségügyi, szociális intézmények körében végzett kérdőíves felmérésekre támaszkodnak. A Felzárkózó települések program helyi szakmai irányítótestületeiként pedig a 7–10 települést tömörítő településcsoportok működnek, amelyek havi találkozó keretében vitatják meg a szakmai előrehaladást, és döntenek a kapcsolódó szakmai és pénzügyi kérdésekről (Lantos, 2023).

A többségében hazai, részben uniós¹⁰ forrásból finanszírozott *Magyar Falu Program* céljait viszonylag széles társadalmi részvétel mellett, valós helyi igények alapján alakították ki, a kezdetben átfogó javaslatcsomagot kidolgozó önkormányzati szövetségek egy megyei és kistérségi szintet is integráló decentralizált forráselosztási rendszer életre hívásában gondolkodtak: azonban ehelyett centralizált pályázatkiírás és forráselosztás valósult meg (Finta és Horeczki, 2023; Finta, 2019, 2020). A programmal a kormány kiemelt

célként az 5000 fő lélekszám alatti kistelepülések megerősítését és fejlesztését, a helyi életminőség javítását és a lakosság elvándorlásának megállítását fogalmazta meg. Végrehajtása 2019-ben kezdődött el. A program pillérei a kisléptékű falusi fejlesztések, a lakhatás, a közutak felújítása, a falusi kisboltok és mikrovállalkozások, valamint a civil kezdeményezések támogatása. Amellett, hogy a (stratégiai megvalósítást nélkülöző) program területi támogatásallokációja Finta és Horeczki (2023) vizsgálata alapján nem szolgálja a kohéziós forrásokkal való komplementaritást (tehát a források ugyanúgy a nagyobb és kedvezőbb helyzetű településeken koncentrálnak), a falvak fejlesztésének ily módon történő elválasztása a városokétól nem szerencsés (Faragó, 2019), és a program nem támogatja az integrált térségi fejlesztéseket, a településközi együttműködések (Somlyódy né Pfeil, 2020).

Többszintű kormányzás a zöld és digitális átmenetben

A SHERPA többszintű vidéki kormányzatról szóló vitairatának javaslatai között szerepel, hogy a helyi és regionális szinten új holisztikus kormányzási és szakpolitikai eszközöket kell kidolgozni és alkalmazni a vidéki területek társadalmi, zöld és intelligens átmenetének támogatása érdekében, amelyek megfelelnek a jelenlegi és jövőbeli fejlődési trendeknek és szakpolitikai kihívásoknak (Moodie et al., 2023).

Az olyan, területi dimenziót érintő, globalizációval összefüggő problémákhoz, mint a fenntartható fejlődéshez, az energiabiztonsághoz és a klímaváltozáshoz kapcsolódó vonatkozásai révén a környezetpolitika is egyre inkább a többszintű kormányzás működésén keresztül valósul meg (Kaiser, 2019). A MAP megállapítása szerint az állampolgárok bevonása a klímavédelmi politikák fejlesztésébe országos

¹⁰ A GINOP Plusz-1.2.2-22 Magyar Falu Vállalkozás-újraindítási Program forrását az Európai Regionális Fejlesztési Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásban biztosítja.

szinten alapvetően a dokumentumok és a kapcsolódó stratégiai környezeti vizsgálat során alkalmazott társadalmi egyeztetés, amelynek célja az érintett társadalmi szereplők tájékoztatása és bevonása a tervezésbe. Regionális/helyi szinten módszertani útmutatók, közös lakossági kérdőív és üvegházhatású gázok (ÜHG) leltárkészítési sablonjai állnak rendelkezésre a települési és klímastratégiák kialakítására, mivel az éghajlati alkalmazkodási beavatkozások tervezése és végrehajtása egyértelműen helyi szinten a leghatékonyabb.

A *natúrpark* a helyi közösségek (önkormányzatok, társadalmi szervezetek, gazdálkodó szervezetek és az érintett lakosság) összefogása eredményeként létrejövő, a táji, természeti és kulturális értékek megőrzésén és fenntartható hasznosításán alapuló terület- és vidékfejlesztési célok megvalósulását is támogató, meghatározott területre vonatkozó együttműködés. A natúrparkok létrehozását a természetvédelmi törvény szabályozza. Magyarországon 2004 óta 17 natúrparkot hoztak létre. A natúrpark-hálózat a települések 10,3%-át és az ország területének 9,7%-át fedi le.

EU kezdeményezés alapján Magyarországon is jogszabályban foglalt lehetőség az *energiaközösségek* létrehozása, amely lehetőséget teremt közösségi (önkormányzatok, vállalkozások, lakosság bevonásával) helyi szintű független energiaellátás kiépítésére, megújuló energiatermelés bevonására. Magyarországon állami támogatásból mintaprojektek valósultak meg, ennek ellenére hazánkban még alig terjedt el.

A vidékfejlesztés térben és szakmailag is szerteágazó területei között a digitális megoldások új kapcsolatok kialakítását teszik lehetővé¹¹. Ami a digitális szakpolitikákat illeti, a *Nemzeti Digitalizációs Stratégia* ambiciózus stratégiai szakpolitikai keretet biztosít a 2022–2030 közötti időszakra. A stratégia öt prioritást sorol fel a digitális

államra vonatkozó pillére keretében: (1) a központi és területi közigazgatás, illetve a szakmai rendszerek felhasználóbarát digitális fejlesztése; (2) adatalapú közigazgatás megteremtése; (3) okostelepülések és okostérségek fejlesztése; (4) a kormányzati elektronikus szolgáltatások információbiztonságának növelése; és (5) a közszolgáltatások digitális fejlesztése (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022).

A *Digitális Falu Program* (DFP) 2021-ben indult azzal a céllal, hogy digitális és okos megoldásokkal elősegítse a falvak vonzerejének és élhetőségének javítását. A program összhangban van az Európai Vidékfejlesztési Hálózat (ENRD) és a KAP-stratégia elvárásaival (DJP, 2022). A program egyik intézkedése a „Településszonda” elnevezésű részvételi kutatás, amelynek célja a helyi közösség igényeit tükröző javaslatok megfogalmazása a település szolgáltatásainak hatékonyabb megszervezésére (pl. fenntartható helyi közlekedés, egészségügyi és szociális ellátás, hulladékgazdálkodás, energiatermelés). Az Év Digitális Faluja díjat 2021-ben alapították a DFP keretében. A címre az ötezer főnél kisebb lélekszámú magyar települések pályázhatnak, négy kategóriában: innovatív települési környezet; innovatív társadalmi és közösségi jólét; fenntartható épített és természeti környezet; innovatív gazdasági ökoszisztéma. A kiemelt kategóriában azokat a településeket díjazták, amelyek a nyitott és együttműködő társadalom kialakítására törekszenek, és lehetőséget adnak polgáraiknak a közösségi tervezésben való részvételre.

Egyéb vidékfejlesztési együttműködések

Az agrárágazat szereplői közötti alacsony fokú együttműködési és innovációs készségek számos módon akadályozzák a környezeti feltételekhez alkalmazkodóbb, összehangolt gazdálkodási struktúrák

¹¹ Digitális Agrárakadémia <https://www.digitalisagrarakademia.hu/glossary/digitalis-vidékfejlesztés/>

fejlődését. A részletesebben ismertetett LEADER mellett a 2014–2020 időszakra vonatkozó Vidékfejlesztési Program több intézkedéssel próbálta ezt ösztönözni, mint például a termelői csoportok és szervezetek létrehozása, az agrárinnovációs operatív csoportok létrehozása (EIP), az együttműködések támogatása a rövid ellátási lánc (REL) és a helyi piacok kialakításáért, valamint az öntözési közösségek együttműködésének támogatása.

A VIDÉKI KORMÁNYZÁSRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK ÉS JAVASLATOK

A SHERPA-projekt keretében lezajlott kutatás lehetőséget biztosított számos olyan új és fontos megállapítás, javaslat kialakítására, amelyek hasznosak lehetnek mind a gyakorlati szakpolitikai döntések megalapozására és módosítására, mind pedig a következő programozási időszak szervezetépítési-fejlesztési irányainak azonosítására.

A MAP műhelymunka során a résztvevők egyik fontos megállapítása volt, hogy a vidékfejlesztés, illetve a vidéki területek szükségletei nem a fontosságuknak megfelelő súllyal és nem a többi politikával integráltan jelennek meg a szakpolitikai stratégiákban, jogszabályokban, intézményi struktúrában (nincs olyan kijelölt szervezet – sem minisztérium, sem tárcaközi szervezet –, amelynek elsődleges feladata a vidék fejlesztése, illetve a „rural proofing” funkciójának betöltése). A nevében „vidékfejlesztési” politika erőteljesen mezőgazdasági fókuszú – érdemes azonban megjegyezni, hogy ez utóbbi nem magyarországi sajátosság: az Európai Bizottságban bár a vidékfejlesztés több főigazgatóság felelőssége volna, a gyakorlatban kizárólag a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság (DG AGRI) feladata, ennek megfelelően alárendelve a mezőgazdasági vonatkozásoknak.

Hiányoznak a regionális/térségi „iránymutatók”, nincs jelen az egyes irányítási

szintek között (a helyi igényekhez igazodó döntéseket megalapozó) interaktív kommunikáció és szakmai együttműködés, különösen a környezeti kérdésekben pl. energiaközösségek kialakítása, körkörös gazdaság, területi vízvisszatartás, karbon farming rendszerek, öntözési közösségek. Hiányoznak a fenntartható és körkörös hálózati gazdasági együttműködések a vállalkozások között, valamint a vállalkozások és az önkormányzatok között. A koordinált együttműködés és az alulról jövő kezdeményezéseket figyelembe vevő térségi iránymutatók hiányából szigetszerű fejlesztések, olykor felesleges párhuzamosságok származnak.

Jellemzően alacsony az állampolgári aktivitás, az intézményi, vállalkozói és civil szféra együttműködése. Nincs bejáratott gyakorlata, platformja és kultúrája az állampolgárok döntéshozatalba történő bevonásának és a kollektív döntéshozatalnak, egyedi jó példák azonban léteznek, többnyire településeken belül vagy LEADER-akciócsoportok (pl. HFS-tervezés) szintjén, gyakran közösségi oldal vagy mobilapplikáció alkalmazásával. Hiányoznak az ezirányú ismeretek, készségek, valamint általános a bizalomhiány. Emellett a COVID-járvány és az energiaválság arra kényszerített számos helyi önkormányzatot, hogy zárva tartsa a közösségi tereket, ezáltal jelentősen visszafogva a polgárok aktivitását és a közösségi életet.

Az előző részben bemutatott problémák mellett a MAP-tagok több *erősséget* emeltek ki:

- Vannak bizonyos aktivitás mentén szerveződő közösségek (pl. sport, vallás, élelmiszer-önrendelkezés, környezet-megőrzés stb.).
- Vannak aktív hálózatok, pl. Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat, NAK falugazdászok, LEADER helyi akciócsoportok, önkormányzatok, FETE-programban részt vevő szervezetek, akikkel lehet kommunikálni.

- A megyei önkormányzatok részvétele a területfejlesztéshez kapcsolódó tervezésben.
- A Digitális Jólét Program (DJP) hálózata több mint 1500 közösségi internet-hozzáférési pontból (DJP Pontok) áll több mint 1200 településen, ahol a mentorok ingyenes segítséget nyújtanak a digitális készségek fejlesztéséhez, a digitális eszközök használatához, az elektronikus ügyintézéshez, az elektronikus banki szolgáltatásokhoz vagy akár a szabadidős tevékenységekhez.

A MAP-tagok véleménye szerint a sikeres, partnerségen alapuló, hosszú távon kollaboratív típusú kormányzás *szükséges elemei*:

- A vidék érdekeit integráló, ágazatokon átívelő vidékfejlesztési politika.
- Országos-regionális-lokális szintű intézményrendszer, amely képes a helyi szereplőkkel való együttműködésre; területi szintek közötti folyamatos egyeztetések (megyei önkormányzatok, helyi önkormányzatok közötti stb.); a fejlesztéspolitika intézményrendszerének közösségi jogszabályok és iránymutatások (pl. partnerségi magatartási kódex) alapján történő működtetése. Véleményünk szerint az egyes szintek és szereplők közötti jogokat, kötelezettségeket, eljárási szabályokat megfogalmazó és részletező jogszabályi háttér mellett az intézményesülés egyik fontos garanciája lehet még az elméleti felvezetésben említett, a kormányzati szintek között létrejövő szerződéses viszony is a közpolitikák bizalomra épülő decentralizációja érdekében.
- Együttműködés formális (klaszterek, ügynökségek, egyesületek stb.) és informális fórumai, szervezeti formái helyi és magasabb területi szinten; egyes informális hálózatok átalakulása formális intézményekké.
- Alulról jövő kezdeményezések és a térségi/regionális együttműködést igénylő

körkörös gazdasági, valamint környezeti és társadalmi kérdésekben felülről jövő szakmai iránymutatás összhangja, valamint a párhuzamos vagy szűkös erőforrásokra épülő fejlesztések elkerülése.

- Civil kezdeményezések segítése (források biztosításával, elismeréssel); a jól működő együttműködések, gyakorlatok „életben hagyása”; alulról jövő kezdeményezésekre épülő, azok sajátosságait figyelembe vevő támogatási rendszerek; a települések/térségek egyediségének azonosítása.
- Jól definiált közös érdek, cél, feladatok és szerepek (konkrét ügyek mentén szerveződő együttműködés) és finanszírozás megteremtése.
- Jól irányító, integráló, motiváló személységek („helyi hősök”); hatékony tárgyalási és konfliktuskezelési mechanizmusok.
- Jó gyakorlatok terjesztése; a meghatározott fejlesztési tervek megvalósulásának nyomon követése, a sikeresség mérése; az elért eredmények, sikerek realizálása, kommunikálása; jó kommunikáció (smart/digitális eszközök használatával).
- A hálózati együttműködések önfenntartó mechanizmusainak kialakítása (pl. üzleti modellek, társadalmi ösztönzők).
- A helyi szükségletek, igények, problémák megoldásának újszerű módjait, struktúráit, együttműködéseit célzó társadalmi innovációk előtérbe helyezése.
- Tájékoztatás, képzés, készségfejlesztés, ideértve a facilitációt, animációt, mediációt, konfliktuskezelést, kommunikációt, részvételi technikákat és az állampolgárok bevonását stb.

Javaslatok a szakpolitikák számára:

- Az alulról, önkéntesen szerveződő, optimalizált léptékű, rugalmas keretek között működő településközi társulások ösztönzése a közös fejlesztések tervezése és megvalósítása érdekében; az ehhez szükséges intézményes keretek (kom-

petenciák, döntési jogkörök) és (pályázati vagy célzott támogatáson alapuló) fejlesztési források biztosítása.

- A területi kormányzás középszintjének megerősítése érdekében a megyei önkormányzatok fejlesztéspolitikai-tervezési, hazai és nemzetközi hálózatosodást elősegítő szerepének előmozdítása.
- Közösségvezérelt regionális/térségi együttműködések (város-vidék integrált fejlesztési együttműködések/CLLD-LEADER, energiaközösségek, öntözési közösségek, vízgazdálkodási közösségek, ipari ökoszisztémák, natúrparkok stb.) létrejöttének eszmei, szakmai és pénzügyi támogatása.
- A helyi közösség és gazdaság megerősítése a LEADER keretében megvalósuló hálózati projektek és együttműködések révén, a jó gyakorlatok átadása, az animációs és facilitációs kapacitás növelése célzott források és megfelelő humán kapacitás biztosításával. A LEADER-nek jobban kellene összpontosítania a fiatalok, a nők és a hátrányos helyzetűek elérésére és bevonására.
- A sikeres együttműködéshez a megfelelő kulturális háttér, ismeretterjesztés és szemléletformálás, együttműködést támogató és motiváló szakpolitika, az ezeket segítő, jól áttekinthető és stabil gazdasági-jogi környezet és eszközrendszer, valamint a tagok közötti bizalom növelése szükséges.
- A közös politikaalkotás együttműködési kultúrát és alapos társadalmi egyeztetési folyamatot igényel. A politikaalkotás minden szintjén intézkedésekre van szükség a partnerségi megközelítés kultúrájának és módszereinek, valamint a polgárok bevonásának előmozdítása érdekében.
- A tagállami LEADER-szervezetek számára lehetővé kell tenni, hogy kapcsolódjanak a Vidéki paktum és a cselekvési terv által biztosítandó forrásokhoz, valamint érdemben vehessenek részt a

hosszú távú program céljainak alakításában.

Javaslatok a további lehetséges kutatások irányaira:

- Az együttműködésen alapuló kormányzás fejlesztéséhez célzott vidékkutatás (beleértve a pontos helyzetelemzést és alapállapot vizsgálatát), valamint az eredmények terjesztése, alkalmazása szükséges.
- Tudományos bizonyítékok nyújtása a közösségvezérelt működési formák gazdasági, társadalmi, környezeti hatásosságáról, beleértve a kockázatértékelést (hosszú távú működésre vonatkozóan).
- Annak vizsgálata, hogy milyen személyi tényezők tipizálhatók a kormányzásban, azok milyen hatást gyakorolnak a térségi fejlesztéspolitikára, az esetleges negatív hatásukat milyen formában lehet méréselni.
- Hogyan intézményesíthetők és működtethetők területi szintenként az érdekegyeztetési mechanizmusok, csatornák, eszközök?
- Az egyes területi szintek kompetencia-vizsgálata (a szükséges és rendelkezésre álló szakértelem, valamint azon feladatkörök azonosítása és döntési jogosítványok meghatározása, melyek az adott területi szinten jobban teljesíthetők).
- Annak vizsgálata, hogy az esélyegyenlőségi (pl. hátrányos helyzetű csoportok bevonása) és környezeti fenntarthatósági (pl. körkörös gazdaság) célok megvalósítása milyen területi léptékben, milyen szervezeti keretek és fejlesztési módszerek alkalmazása mellett optimalizálhatók.

ÖSSZEFOGLALÁS

A hazai MAP fenti megállapításai mellett érdemes kiemelni a SHERPA-konzorcium vidéki többszintű kormányzásról szóló, 20 ország 41 többszereplős platformjának tapasztalatait összegző állásfoglalásának (Vilcu et al., 2023) legfontosabb

megállapításait. A jövőbeli vidékpolitikai kormányzással kapcsolatban azonosított legfontosabb szükségletek közé tartozik a különböző kormányzati szintek közötti vertikális koordináció javítása, a polgárok szerepének erősítése a részvétel befogadó és könnyen hozzáférhető eszközeivel, valamint az érdekelt felek közötti együttműködés előmozdítása. Európa-szerre olyan kihívásokkal kell megküzdeni, mint a bürokrácia, a szakpolitikák gyenge koherenciája és a döntéshozatali folyamatokba vetett bizalom hiánya. Ugyanakkor erősségként azonosíthatók a jól koordinált, többszintű kormányzási rendszerek, az aktív hálózatok és közösségek, valamint a különböző helyi szereplők részvételének változatos módjai az egyes tagállamokban és régiókban. A helyi kormányzatok szerepének erősítése, a polgárok véleményének becsatornázása és az együttműködési kultúra kialakítása alapvető fontosságú szempontok. Az

eredmények hangsúlyozzák a hatékony többszintű, részvételi és együttműködésen alapú kormányzás fontosságát a vidéki területeken az azonosított szükségletek kielégítése és az erősségek kiaknázása érdekében.

Összességében egyetértünk Bite et al. (2019) azon megállapításával, mely szerint a vidéki területek fenntartható fejlődésének aktuális kérdéseit az ambivalencia, az esetlegesség, a bizonytalanság, ezáltal pedig a (területi, ágazati, hatásköri, szervezeti) határok átlépése jellemzi. A többszintű, együttműködő és hálózati kormányzás fogalmai és értelmezései összekapcsolódnak, egységes paradigmát alkotnak, melyekben előtérbe kerül a decentralizáció, a hálózatosodás és a lokalitás.

Köszönetnyilvánítás: ezúton szeretnénk megköszönni a MAP-tagoknak a projektre szánt időt és energiát, valamint szakmai hozzájárulásukat.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- 1/2014. (I. 3.) OGY határozat a Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a14h0001.OGY>
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv>
- 136/2008. (X. 18.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a mikrovállalkozások létrehozására és fejlesztésére nyújtandó támogatások részletes feltételeiről. <https://njt.hu/jogszabaly/2008-136-20-82>
1996. évi LIII. törvény a természet védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600053.tv>
2023. évi CII. törvény a területfejlesztésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2300102.tv>
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>
- Az Európai Parlament és a Tanács 1303/2013/EU rendelete az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra, a Kohéziós Alapra, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó közös rendelkezések megállapításáról, az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1060 rendelete az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alap Pluszra, a Kohéziós Alapra, az Igazságos Átmenet Alapra és az Európai Tengerügyi, Halászati és Akvakultúra-alapra vonatkozó közös rendelkezések, valamint az előbbiekre és a Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alapra, a Belső Biztonsági Alapra és a határigazgatás és a vízumpolitika pénzügyi támogatására szolgáló eszközre vonatkozó pénzügyi szabályok megállapításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1060>

- A Bizottság 240/2014/EU felhatalmazáson alapuló rendelete az európai strukturális és beruházási alapok keretében megvalósított partnerségre vonatkozó európai magatartási kódexről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0240>
- Allain-Dupré, D. (2020). The multi-level governance imperative. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 800–808. <https://doi.org/10.1177/1369148120937984>
- Arora-Jonsson, S. (2017). The realm of freedom in new rural governance: Micro-politics of democracy in Sweden. *Geoforum*, 79, 58–69. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2016.12.010>
- Ayres, S. és Pearce, G. (2008). Transforming regional governance in Europe. *Policy & Politics*, 36(4), 539–544. <https://doi.org/10.1332/147084408X349819>
- Bache, I. és Flinders, M. (szerk.) (2004). Multi-level governance. Oxford University Press.
- Bache, I., Andreou, G., Atanasova, G. és Tomsic, D. (2011). Europeanization and Multi-Level Governance in South-East Europe: the Domestic Impact of EU Cohesion Policy and pre-Accession aid. *Journal of European Public Policy*, 18 (1), 122–141. <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.520884>
- Barta, A. (2020). Területi államigazgatás. Az elmúlt három évtized fontosabb reformjai és azok hatásai a helyi önkormányzati rendszerre. In: Gyergyák F. (Szerk.) *A magyar önkormányzatok 30 éve, Tanulmányok, adatok, tények a helyi önkormányzatok három évtizedéből* (pp. 75–93.). Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége. https://xn--tosz-5qa.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/Onkorm_30_eve_konyv_netre.pdf
- Bel, G. és Warner, M.E. (2016). Factors explaining inter-municipal cooperation in service delivery: a meta-regression analysis. *Journal of Economic Policy Reform*, 19, 115–91. <https://doi.org/10.1080/17487870.2015.1100084>
- Belügyminisztérium (2022). Emerging Settlements. https://fete.hu/wp-content/uploads/2022/04/felzarkozotelepulesek_angol_BM.pdf
- Bite, D., Kruzmetra, Z. és Kusic, J. (2019). Network Governance Approach: Collaboration Practices between NGOs and Local Governments in Rural Areas in Latvia. *International Journal of Economics and Management Systems*, 4, 19–28. [https://www.iaras.org/iaras/filedownloads/ijems/2019/007-0003\(2019\).pdf](https://www.iaras.org/iaras/filedownloads/ijems/2019/007-0003(2019).pdf)
- Bock, B. B. (2016). Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation; A Turn Towards Nexogenous Development and Rural Reconnection. *Sociologia Ruralis*, 56, 552–573. <https://doi.org/10.1111/soru.12119>
- Bock, B. B. (2019). Rurality and Multi-Level Governance: Marginal Rural Areas Inciting Community Governance. In M. Scott, N. Gallent, and M. Gkartzios (Eds.), *Routledge Companion to Rural Planning* (pp. 103–113.). Oxon/New York, NY: Routledge.
- Bosworth, G., Annibal, I., Carroll, T., Price, L., Sellick, J. és Shepherd, J. (2016). Empowering Local Action through Neo-Endogenous Development; The Case of LEADER in England. *Sociologia Ruralis*, 56, 427–449. <https://doi.org/10.1111/soru.12089>
- Breathnach, P. (2010). From Spatial Keynesianism to Post-Fordist Neoliberalism: Emerging Contradictions in the Spatiality of the Irish State. *Antipode*, 42, 1180–1199. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00798.x>
- Brucker, B. és Finta, I. (2023). Perifériák az Európai Unió perifériáján? Avagy a szubnacionális érdekvégyesítés keretei és korlátai EU szinten. *Tér és Társadalom*, 37(3), 32–52. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3505>
- Caalders, J. (2003). *Rural tourism development – A network perspective*. Delft: Eburon
- Cejudo-García, E., Navarro-Valverde, F. és Cañete-Pérez, J. A. (2022). Who Decides and Who Invests? The Role of the Public, Private and Third Sectors in Rural Development according to Geographical Contexts: The LEADER Approach in Andalusia, 2007–2015. *Sustainability*, 14(7), 3853. <https://doi.org/10.3390/su14073853>
- Charbit, C. és Romano, O. (2017). Governing together: An international review of contracts across levels of government for regional development. OECD Regional Development Working Paper, No. 2017/04. Paris: OECD Publishing <https://doi.org/10.1787/ff7c8ac4-en>
- Charbit, C. (2020). From ‘de jure’ to ‘de facto’ decentralised public policies: The multi-level governance approach. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 809–819. <https://doi.org/10.1177/1369148120937624>

- Chartier, O., Salle, E., Irvine, K., Kull, M., Miller, D., Nieto, E., Vestergård, L.O., Potters, J., Slätmo, E., Zomer, B. és Iadecola, F. (2021). Long-Term Vision for Rural Areas: Contribution from SHERPA science-society-policy platforms. SHERPA Position Paper. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4557440>
- Cheshire, L. (2016). Power and governance: empirical questions and theoretical approaches for rural studies. In: Shucksmith, M. és Brown, D.L. (szerk.), *Routledge international handbook of rural studies* (pp. 593–600). Abingdon, Oxon, United States: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315753041-67>
- Commission of the European Communities (2001). European Governance. A White Paper.
- COM (2001) 428 final. Brussels: CEC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0428>
- Committee of the Regions (2009). The Committee of the Regions' White Paper on Multilevel Governance. Brussels: Committee of the Regions. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/cdr89-2009_/cdr89-2009_en.pdf
- Copus, A. K. és de Lima, P. (szerk.) (2014). Territorial cohesion in rural Europe: the relational turn in rural development. Routledge.
- Copus, A., Kahila, P., Fritsch, M., Dax, T., Kovács, K., Tagai, G., Weber, R., Grunfelder, J., Löfving, L., Ortega-Reig, M., Ferrandis, A., Piras, S., Mereditd, D. és Moodie, J. (2020). ESCAPE. European Shrinking Rural Areas: Challenges, Actions and Perspectives for Territorial Governance: Applied Research. Final Report. Version 21/12/2020. <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20ESCAPE%20Main%20Final%20Report.pdf>
- Cornwall, A. (2004). New Democratic Spaces? The Politics and Dynamics of Institutionalised Participation. *IDS Bulletin*, 35(2), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2004.tb00115.x>
- Cotella, G., Janin Rivolin, U., Pede, E. és Pioletti, M. (2021). Multi-level regional development governance: A European typology. *European Spatial Research and Policy*, 28(1), 201–221. <https://doi.org/10.18778/1231-1952.28.1.11>
- Council of Europe (é.n.). Inter-Municipal Cooperation – IMC. <https://edenplatform.org/inter-municipal-cooperation-ime/>
- Council of Europe (2023). Background paper concept of multilevel governance and general / preliminary issues for consideration. CDDG, Working Group on Governance. <https://rm.coe.int/gt-g-2023-4e-background-paper-on-multilevel-governance-2749-1881-8823-1680aa54e3>
- Csurgó, B. és Kovách, I. (2015). The LEADER Programme in Hungary - Bottom-up Development with Top-down Control? In *Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme* (pp. 53–77.). <http://real.mtak.hu/id/eprint/31906>
- Dargan, L. és Shucksmith, M. (2008). LEADER and Innovation. *Sociologia Ruralis*, 48, 274–291. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00463.x>
- Dax, T., Strahl, W., Kirwan, J. és Maye, D. (2016). The Leader programme 2007–2013: Enabling or disabling social innovation and neo-endogenous development? Insights from Austria and Ireland. *European Urban and Regional Studies*, 23(1), 56–68. <https://doi.org/10.1177/0969776413490425>
- Dijkstra, L., Poelman, H. és Rodríguez-Pose, A. (2019). The geography of EU discontent. *Regional Studies*, 54, 737–753. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1654603>
- DJP (2022). DJP Zárókiadvány [Digital Success Programme Final report] https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink/download/djp_zaro_kiadvany%20online.pdf/hu
- European Commission (2006). The LEADER Approach – A basic guide. ISBN 92-79-02044-7 <https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/2B953E0A-9045-2198-8B09-ED2F3D2CCED3.pdf>
- European Commission (2021). COM(2021) 345 final on A Long-Term Vision for the EU's Rural Areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0345>
- European Commission (2022). Rural Pact Proposal. https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2022-07/rural-pact-proposal_en.pdf

- Faludi, A. (2012). Multi-Level (Territorial) Governance: Three Criticisms. *Planning Theory & Practice*, 13(2), 197–211. <https://doi.org/10.1080/14649357.2012.677578>
- Faragó, L. (2019). A Modern Városok Program mint fejlesztéspolitikai rezsim helye a magyar területfejlesztési politikában. *Tér-Gazdaság-Ember*, 7(2–3), 181–203. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/folyoirat/TGE_VII_evf_02_03.pdf#page=182
- Farkas, T. (2002). Kistérségek a vidékfejlesztésben. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14808/faras-tibor-phd-2002.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Fekete, K. (2022). Kiemelt térségek a magyar területfejlesztésben – különöstekintettel a Balatonra. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(241 Különszám), 58–68. https://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2022_kulonszam.pdf
- Feketéné Benkó, K. (2022). Határokon határok nélkül – a területfejlesztés határai. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(241 Különszám), 106–115. https://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2022_kulonszam.pdf
- Finta, I. (2019). A vidékfejlesztés sikerességét befolyásoló „puha” tényezők, és a Magyar Falu Program első eredményei. <http://kozos-dolgaink.hu/vidékfejlesztés-sikerességet-befolyásoló-puha-tényezők-es-magyar-falu-program-első-eredményei>
- Finta, I. (2020). A vidékfejlesztés lépcsői a rendszerváltástól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 34(4), 172–177. <http://doi.org/10.17649/TET.34.4.3324>
- Finta, I. (2022). A többszintű kormányzás gyakorlati tapasztalatai a LEADER fejlesztési módszer tükrében Magyarországon. In: Horeczki, R. és Szabó, T. (szerk.) *A vidéki Magyarország a pandémia korában* (pp. 69–77). <http://real.mtak.hu/161791/1/finta-tobbszintu-2022.pdf>
- Finta, I. (szerk.) (2014). Vidékkutatás 2012–2013, LEADER 2014–2020, Javaslatok a felkészüléshez, ISBN 978 963 9899 88 9. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete <http://real.mtak.hu/19597/1/LEADER.pdf>
- Finta, I., Hoffman, I., Pálné Kovács, K. I. és Péteri, G. (2021). A magyar önkormányzati rendszer megújulásának irányai. *Pótlusok*, 2(2), 3–26. <http://doi.org/10.15170/PSK.2021.02.02.01>
- Finta, I. és Horeczki, R. (2023). Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 37(3), 53–76. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3504>
- FVM (2009). Közösségi vidékfejlesztés – Tájékoztató az Európai Unió LEADER programjáról. ÚMVP Irányító Hatósága, FVM Agrár-vidékfejlesztési Főosztály <https://gazdakorleader.hu/LEADER.pdf>
- G. Fekete, É. (2013). Integrált vidékfejlesztés. “Cross border training of economic experts in distance learning network” project (CROSEdU) HUSK/1101/1.6.1-0300
- Gálosi-Kovács, B. és Haffner, T. (2017). Change in the Institutional System of Regional Development in Hungary. *Economic Thought and Practice/Ekonomska Misao i Praksa*, 2017(2), 921–938. <https://hrcak.srce.hr/file/282102>
- Gaugitsch R., Messinger, I., Neugebauer, W., Schuh, B., Toptsidou, M. és Bohme, K. (2022). Rural proofing – a foresight framework for resilient rural communities. European Committee of the Regions. https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Rural%20proofing%20%E2%80%93%20a%20foresight%20framework%20for%20resilient%20rural%20communities/coter_nat_rural.pdf
- Georgios, C. és Barraí, H. (2021). Social innovation in rural governance: A comparative case study across the marginalised rural EU. *Journal of Rural Studies*. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.06.004>
- Gkartzios, M. és Philip L. (2019). Revisiting Neo-Endogenous Rural Development. In M. Scott, N. Gallent, and M. Gkartzios (Eds.) *The Routledge Companion to Rural Planning* (pp. 159–69.). New York: Taylor and Francis Inc.
- Go, F., Trunfio, M. és Lucia, M.D. (2013). Social capital and governance for sustainable rural development. *Studies in Agricultural Economics*, 115, 104–110. <http://doi.org/10.7896/j.1220>
- Goda, P., Hamza, E., Mezei, K. és Rácz, K. (2022). A vidékfejlesztés helye és szerepe a fejlesztéspolitikában. *Gazdálkodás*, 66(6), 532–558. http://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.66.6.t.pp_532-558

- Godenhjelm, S., Lundin, R.A. és Sjöblom, S. (2015). Projectification in the public sector – the case of the European Union. *International Journal of Managing Projects in Business*, 8(2), 324–348. <https://doi.org/10.1108/IJMPB-05-2014-0049>
- Goodwin, M. (1998). The Governance of Rural Areas: Some Emerging Research Issues and Agendas. *Journal of Rural Studies* 14 (1), 5–12. [http://doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)00043-0](http://doi.org/10.1016/S0743-0167(97)00043-0)
- Halmi, P. (2020). *Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonomiája*. Akadémiai Kiadó
- Hoffman, I. (2018). Hungarian counties and regional development – changing roles in a transforming environment. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 10(3), 162–179. <https://www.deturope.eu/getpdf.php?mag=det&vol=2018&no=3&artid=11>
- Hoffman, I. (2021). Local Self-Government in Hungary. In B. Bostjan, I. Hoffman, István és J. Kostrubiec (Eds.), *Local Self-Government in Europe* (pp. 207–243.). Lex Localis. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/55438>
- Holstein, F., Böhme, K., Münch, A., Schuh, B., Hrelja, D., Iacob, A. és Amichetti, C. (2021). Application of the principles of partnership and multi-level governance in Cohesion Policy programming 2021–2027. European Committee of the Regions. <https://data.europa.eu/doi/10.2863/602544>
- Hooghe, L. és Marks, G. (2003). Unravelling the central state, but how? Types of multilevel governance. *American Political Science Review*, 97(2), 233–243. https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2016/09/hooghe.marks_unravelingcentralstate.aprs_.2003.pdf
- Hooghe, L., Marks, G. és Schakel, H. (2020). Multilevel Governance. In D. Caramani (Ed.), *Comparative Politics*, (pp. 193–210.). Oxford University Press. https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2020/11/2020_hooghe-marks-schakel_multilevel-governance_reduced-size-Caramani.pdf
- Kaiser, T. (2019). Kormányzási modellek a 21. században: a többszintű kormányzás fejlődése és típusai. In T. Kaiser (Ed.), *A modern kormányzás koncepcionális és közpolitikai keretei* (pp. 49–70.). Dialóg Campus Kiadó.
- Kákai, L. (2020). Trailing back from quasi decentralisation to centralisation. Municipal reform in Hungary. *Wschodnioznawstwo*, 14, 117–137. <http://doi.org/10.4467/20827695WSC.20.007.13335>
- Katonáné, K. J., Varga, E. és Nemes, G. (2017). Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14(1), 6–19. <http://real.mtak.hu/id/eprint/80736>
- Kleider, H. (2020). Multilevel governance: Identity, political contestation, and policy. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 792–799. <https://doi.org/10.1177/13691481210936148>
- Kovács, D. (2018). A LEADER program 2010–2018 közötti időszakának néhány jellemzője Magyarországon. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15(3), 31–54. https://matarka.hu/koz/ISSN_1786-1594/vol_15_no_3_2018/ISSN_1786-1594_vol_15_no_3_2018_031-054.pdf
- Kovács, K., Brooks, E., Zamfir, G. I., Shucksmith, M. és Nemes, G. (2023). Autonomy and LEADER. In F. Matti, P. Kahila, S. Németh és J. W. Scott (Eds.), *Spatial Justice and Cohesion* (pp. 247–269). Routledge. <http://doi.org/10.4324/9781003229681-18>
- Lantos, S. (2023). A Felzárkózó települések program a Jelenlét programokban. Máltai Tanulmányok. *A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Tudományos Folyóirata*, 5(2), 81–97. <http://doi.org/10.56699/MT.2023.2.6>
- Lipták, K. (2023). Néhány gondolat a magyarországi vidéki térségekről. *Gazdálkodás*, 67(3), 277–280. http://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.67.3.v.pp_277-280
- Maác, M. (2023). Az EU vidékfejlesztési politikájának aktuális irányai és ezek megjelenése a magyar KAP Stratégiai Tervben. *Gazdálkodás*, 67(3), 246–266. https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.67.3.t.pp_247-266
- Magda, S., Szűcs, C., Holló, E. és Koncz, G. (2023). Új lehetőségek és elképzelések a vidékfejlesztésben és a fejlesztéspolitikában. *Gazdálkodás*, 67(2), 183–190. http://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.67.2.k.pp_183-190
- Magócs, K. Szerepi, A. és Nemes, G. (2021). Záró értékelési jelentés a Vidékfejlesztési Program 2014–2020 tematikus értékelésére vonatkozóan 20a. A CLLD (közösség által irányított helyi fejlesztések) megközelítés hozzáadott értékének értékelése 20b. Helyi Akciócsoport szintű értékelés <https://archiv.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=1096851>

- Marks, G. (1993). Structural policy and multilevel governance in the EC. In A. Cafruny and G. Rosenthal (Eds.), *The State of the European Community, Vol. 2: The Maastricht Debates and Beyond* (pp. 391–410.). Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Marks, G. és Hooghe, L. (2004). Contrasting visions of multi-level governance. In I. Bache és M. Flinders (szerk.) *Multi-level Governance* (pp. 15–30.). Oxford University Press.
- Miniszterelnöki Kabinetiroda (2022). Nemzeti Digitalizációs Stratégia 2022–2030. <https://kormany.hu/dokumentumtar/nemzeti-digitalizacios-strategia-2022-2030>
- Moodie, J. R., Woien Meijer, M., Salenius, V. és Kull, M. (2021). Territorial governance and Smart Specialisation: empowering the sub-national level in EU regional policy. *Territory, Politics, Governance*, 11(7), 1–21. <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1905542>
- Moodie, J., Salle, E., Zomer, B., Vilcu, R. és Laurent, I. (2023). Empowering rural areas in multi-level governance processes. SHERPA Discussion Paper. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7504192>
- Murdoch, J. és Abram, S. (1998). Defining the limits of community governance. *Journal of Rural Studies* 14, 41–50. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)00046-6](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(97)00046-6)
- Murphy, A. B. (2008). Rethinking multi-level governance in a changing European union: why metageography and territoriality matter. *GeoJournal* 72, 7–18. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9161-9>
- Nemes Nagy, J. (2022). Territorialitás, régiók, szubszidiaritás. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(241), 11–17. http://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_2022_kulonszam.pdf#page=11
- Nemes, G. és Magócs, K. (2020). Közösségi alapú vidékfejlesztés Magyarországon – a LEADER-intézkedés eredményei a 2014–2020-as tervezési időszak félidejében. *Gazdálkodás*, 64(5), 416–434. <http://doi.org/10.22004/ag.econ.305811>
- Nemes, G. és Varga, Á. (2014). Gondolatok a vidékfejlesztésről – alrendszer találkozása, társadalmi tanulás és innováció. *Educatio*, 23(3), 384–393. http://real.mtak.hu/20479/1/2014_3_tan03_u_125643.490406.pdf
- Neumeier, S. (2012). Why do Social Innovations in Rural Development Matter and Should They be Considered More Seriously in Rural Development Research? – Proposal for a Stronger Focus on Social Innovations in Rural Development Research. *Sociologia Ruralis*, 52, 48–69. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00553.x>
- Nicolaidis, P. (2004). The Political Economy of Multi-tiered Regulation in Europe. *Journal of Common Market Studies*, 42(3), 599–618. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9886.2004.00520.x>
- Normann, R. és Vassström, M. (2012). Municipalities as Governance Network Actors in Rural Communities. *European Planning Studies*, 20, 941–960. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.673565>
- OECD (2019a). Making Decentralisation Work: A Handbook for Policy-Makers. Paris: OECD Publishing <https://www.oecd.org/cfe/making-decentralisation-work-g29faa7-en.htm>
- OECD (2019b). Principles on Rural Policy. <https://www.oecd.org/fr/regional/oecd-principles-rural-policies.htm>
- Oláh, M. (2021). A megye helye – II. In Z. Agg és G. Zongor (Eds.) *Comitatus 30 év/könyv*, (pp. 123–149.). Comitatus Könyvek. https://www.mrtt.hu/files/comitatus/comitatus_30.pdf
- Palánkai, T., Kengyel, Á., Kutasi, G., Benczés, I. és Nagy, S.G. (2011). *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó.
- Pálné Kovács, I. (2019). *A középszintű kormányzás helyzete és perspektívái Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó.
- Pálné Kovács, I. (2021). Politics Without Meso-Level? No Politics at the Meso? *Frontiers In Political Science*, 3. <http://doi.org/10.3389/fpos.2021.694260>
- Pálné Kovács, I. (2022). Területfejlesztés és közigazgatás. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(241 Különszám), 3–10. <http://real.mtak.hu/id/eprint/161425>
- Pálné Kovács, I. (2023). Az önkormányzati válságkezelés és/vagy reziliencia: Szakirodalmi szemle. *Tér és Társadalom*, 37(1), 3–22. <http://doi.org/10.17649/TET.37.1.3465>
- Pálné Kovács, I., Finta, I., Brucker, B. és Pénzár, Á. (2023) Tér hatalom nélkül, hatalom tér nélkül. A periférikus térségek kormányzása - empirikus tapasztalatok. *Tér és Társadalom*, 37(3), 119–147. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3501>

- Pálné Kovács, I. és Horeczki, R. (2023). Bevezetés: kormányzási kihívások periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 37(3), 3–9. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3507>
- Piattoni, S. (2010). *The Theory of Multi-Level Governance: Conceptual, Empirical, and Normative Challenges*. Oxford University.
- Potters, J., Bulten, E. és van Dam, D. (2023). SHERPA Findings of Monitoring and Evaluation (Phase 2). <https://rural-interfaces.eu/wp-content/uploads/2023/10/D6.4-Findings-SHERPA-ME-FINAL.pdf>
- Ran, B. és Qi, H. (2018). Contingencies of Power Sharing in Collaborative Governance. *The American Review of Public Administration*, 48(8), 836–851. <https://doi.org/10.1177/0275074017745355>
- Rechnitzer, J. és Smahó, M. (2011). *Területi politika*. Akadémiai Kiadó.
- Rhodes, R. A. W. (1996). The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*, 44(4), 652–667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
- Roma szervezetek és roma integrációval foglalkozó szervezetek (2021). Általános Vélemény a Magyar Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia Tervezetéről. https://tamogatoweb.hu/letoltes2021/roma_strategia2030_velemeny.pdf
- Roma Civil Monitor (2023). Civil society monitoring report on the quality of the national strategic framework for Roma equality, inclusion, and participation in Hungary. Publications Office of the European Union, Luxembourg <https://romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2023/07/RCM2-2022-C1-Hungary-FINAL-PUBLISHED-CATALOGUE.pdf>
- Salamín, G. és Péti, M. (2019). Tervkészítéstől a governance-ig. A térbeli tervezés európai fogalma, jelentései és lehetséges hazai kapcsolódásai. *Tér és Társadalom*, 33(3), 7–28. <https://doi.org/10.17649/TET.33.3.3175>
- Schmidt, V. (2006). *Democracy in Europe*. Oxford University Press.
- Siket, J. (2021). Centralization and Reduced Financial Resources: A Worrying Picture for Hungarian Municipalities. *Central European Public Administration Review (CEPAR)*, 19(1), 261–280. <http://doi.org/10.17573/cepar.2021.1.12>
- Somlyódy Péter, E. (2020). A vidéki térségek felzárkóztatásának feltételei és eszközei uniós szemszögből – Vizsgálat az endogén erőforrásokra alapozott fejlesztési szemléletű az újraelosztó támogatáspolitikához Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34(4), 18–44. <http://doi.org/10.17649/TET.34.4.3298>
- Soós, E. (2018). Többszintű kormányzás az Európai Unióban. In: Juhász, K. (szerk.) *Az első 25 év: A szegedi Politikai Tanszék jubileumi tanulmánykötete*, (pp. 227–238.). Iurisperitus Kiadó.
- Sørensen, E. és Torfing, J. (2005). Network Governance and Post-Liberal Democracy. *Administrative Theory & Praxis*, 27(2), 197–237. <http://www.jstor.org/stable/25610725>
- Stephenson, P. (2013). Twenty years of multi-level governance: ‘Where Does It Come From? What Is It? Where Is It Going?’, *Journal of European Public Policy*, 20(6), 817–837, <https://doi.org/10.1080/13501763.2013.781818>
- Strebel, M.A. és Bundi, P. (2022). A policy-centred approach to inter-municipal cooperation. *Public Management Review*, 25(10), 1859–1880. <https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2051065>
- Szabó, T. (2015). Bevezetés a közpolitikába - A közpolitika elméleti és gyakorlati dimenziói. In: Gellén, M., Hószszú, H. és Szabó, T. (szerk.). *Közpolitika*, CompLex Wolters Kluwer.
- Szabó, T. (2019). Együttműködések és kistérségi önkormányzati koordinációk. In I. Laki és T. Szabó (Eds.), *Kényszerpályák és lehetőségek* (pp. 98–133.). <http://real.mtak.hu/107617/1/001-304.indd.pdf>
- Szegvári, P. (2022). A magyar településhálózat-fejlesztés kihívásai és lehetséges irányai. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, 10(1), 66–77. <http://doi.org/10.32575/ppb.2022.1.4>
- Szőrényiné Kukorelli, I. (2023). Az európai és hazai vidékfejlesztés dilemmái. *Gazdálkodás*, 67(4), 338–343. http://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.67.4.v.pp_338-343
- Tauss, A. (2012). Contextualizing the Current Crisis: Post-fordism, Neoliberal Restructuring, and Financialization. *Colombia Internacional*, 1(76), 51–79. <https://doi.org/10.7440/colombiaint76.2012.03>
- Területi Agenda 2030 – Valamennyi Térségünk Jövőjéért https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_ma.pdf

- UNESCO-UNEVOC (é.n.). Governance. TVETipedia Glossary <https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/lang=en/show=term/term=governance>
- Vasström, M., és Normann, R. (2019). The role of local government in rural communities: culture-based development strategies. *Local Government Studies*, 45, 848–868. <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1590200>
- VÁTI Országos Vidékfejlesztési Iroda (2001). Vidékfejlesztési kistérségek Magyarországon http://www.terport.hu/webfm_send/a68_vidékfejlesztési_kistersegek.pdf_%3B
- Vihinen, H., Kull, M. és Ovaska, U. (2021). Governance Arrangements for Rural-Urban Synergies: Synthesis Report 5, ROBUST project <https://rural-urban.eu/publications/synthesis-report-governance-arrangements-rural-urban-synergies>
- Vilcu, R., Van den Bossche, L., Altman, N., Ziegler, V., Salle, E. és Zomer, B. (2023). Empowering rural areas in multi-level governance processes. SHERPA Position Paper. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8383411>
- Vulcz, L. (2023). Merre tart az európai és a hazai vidékfejlesztés? *Gazdálkodás*, 67(3), 267–276. http://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.67.3.v.pp_267-276
- Zongor, G. (2020). Egyedül nem megy (még az önkormányzatoknak sem). *Comitatus*, 30(236), 42–53. https://epa.oszk.hu/03900/03942/00022/pdf/EPA03942_comitatus_2020_236_042-053.pdf

Miért (nem) pályaelhagyók a(z agrár)kutatók?

SZABÓ ANETT KRISZTINA

Kulcsszavak: kutatói életpálya, Magyarország, agrárium, karrier

Jel-kód: J24 J28 J43

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Jelen tanulmány célja a kutatók pályaelhagyásával kapcsolatos ismereteink bővítése a következő kérdések megválaszolása mentén: Melyek azok a szegmensok, ahol a kutatók leginkább a kutatói életpálya elhagyását tervezik? Melyek azok a tényezők, amelyek a pályaelhagyást elősegítik vagy éppen gátolják? 117 kutató válaszát vizsgáltam 2022 telén primer standardizált kérdőíves felmérés során, melynek eredményeként látható, hogy a 45 év alattiak, az agrár- és biológiai tudományok képviselői és a nők gondolkoznak leginkább a pályaelhagyáson. A kérdőíves felmérés alapján megerősíthető, hogy a személyes anyagi nehézségek azok, amelyek leginkább eltántorító tényezőként hatnak a kutatókra. Az agrár- és biológiai tudományok képviselői ezen kívül még a kutatási források hiányát és az igazságtalan rendszert jelölték meg okként. Ezen három égető probléma mellett további 8 tényezőt emeltek ki a kutatók, melyek közepesen erős hatással bírnak pályaelhagyási szándékukra. A pályaelhagyást támogató tényezők segítségével meghatározható mind az agrár- és biológiai tudományok képviselőinek, mind pedig a válaszadók pályaelhagyási potenciálját leíró egyenese. A kutatók mellett standardizált mélyinterjú keretében 3-3 agrárkutatási orientáltságú felsőoktatási intézmény és kutatóintézet összesen 7 vezetőjének tapasztalatát és véleményét tártuk fel a témában. A vezetők is a pénzügyi eredetű okokat jelölték meg elsődlegesnek, emellett még a tapasztalatszerzést és a szakpolitikai feladatok iránti igényt határozta meg a pályaelhagyási szándék fő okaiként. A vezetők kitértek arra is, hogy szerintük a sok negatív tényező mellett miért maradnak a kutatók így is a pályán. Bár a vezetők számára is egyértelmű, hogy rendkívül rögzített úton kell a pályakezdő kutatóknak végighaladnia, azonban az előrehaladási lehetőség, a pályázati lehetőségek, a nemzetköziesedés, az intézeti légkör és a regionalitás mégis a pályán tartja a legtöbb kutatót.

BEVEZETÉS

Az elmúlt években olyan problémák sorozatával szembesült a (magyar) társadalom, melyre az utóbbi évtizedekben ily mértékben nem volt példa. Gondolhatunk itt a 2019-ben kitört világjárványra (COVID-19) vagy a 2022. február 24-én Oroszország által megkezdett invázióra Ukrajna ellen. De mindezek mellett Magyarországot hosszú évek óta nem látott mértékű aszály is sújtotta. A globális felmelegedés és annak következményei már nem csak a döntéshozók vagy kutatók

„tudományos” problémája, hiszen mára már minden társadalmi réteg találkozhat vele. Manapság a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások kimerülőben vannak, az alapanyag-ellátás több területen akadózik. Az élelmiszer-, az energiaárak drasztikusan növekednek, és ezáltal (újra) olyan mértékű inflációval szembesül a társadalmunk, mely ezrek jólétét és megélhetési biztonságát veszélyezteti. Ezek a problémák mind-mind egyenként is, de hatásaikon keresztül is rendkívül súlyosan érintik a gazdasági, társadalmi és ökológiai folyamatokat. Ezen kihívásokra való

felkészülés a kutatásokban is egyre inkább előtérbe kerülnek (Szendrő, 2022).

Mind a problémák, mind pedig a részben megoldást jelentő versenyképesség forrásának állandó keresése miatt is érthető a tudományos eredmények, s így a produktív humántőke (magasan képzett munkavállalók és kutatók) iránti fokozott igény és kereslet.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A kutatók szerepe és szükségessége már nemcsak az akadémiai szektor részére, hanem a döntéshozók, az üzleti világ és a társadalmat alkotó egyes emberek számára is egyre inkább érzékelhetővé válik. Bár korábban a kutatók többségében a felsőoktatásban, illetve kutatóintézeteknél és az akadémiai világban helyezkedtek el, mára már az üzleti szféra is felismerte jelentőségüket, és emiatt a legtöbb doktori fokozattal rendelkező kutatót foglalkoztatja. Sőt, több kutató az üzleti szférában végzett munkássága és eredménye alapján nyert akár Nobel- vagy Turing-díjat (Bögel és Mátyás, 2022).

Bögel és Mátyás (2022) szerint a jelenlegi oktatási rendszer csak a BA és MA képzések között teremti meg az átmenetet. Magyarországon jelentős problémát okoz a felsőoktatás alulfinanszírozottsága, és több intézmény esetében megfigyelhető a nem megfelelő infrastruktúra. Kapronczai (2018) kitért arra is, hogy az agrártudományok területén az országos lefedettségű felsőoktatási hálózat – intézményi specializációkkal – lenne inkább támogató, mintsem a hierarchikus berendezkedés, mely felé az utóbbi években mozdult el a hazai agrár-felsőoktatás. A jelenlegi MA képzés nem készíti fel azokat (a tudományok iránt elkötelezett és kimagasló tanulmányi eredményekkel rendelkező) a hallgatókat a tanulmányaik folytatására, akik szívesen kezdenének doktori tanulmányokba. Bár maga a BA és az MA rendszere több szakirodalomban is olvasható vélemények alapján

nem támogatja a doktori tanulmányok megkezdését, a felsőoktatási intézményekben működő tehetséggondozási munka, mint például a Tudományos Diákköri Konferencián való megjelenés és az arra való felkészülés már kiváló lehetőséget biztosít a hallgatók számára, hogy betekinthesse a kutatói munkába és kipróbálják a mentor-mentorált közötti együttműködést (Takácsné et al., 2021, Takács-György és Takács, 2012, Bán et al., 2023). A doktori képzés a felsőoktatás legmagasabb foka. A doktori képzéssel a hallgatók olyan képességeket és ismereteket sajátítanak el, melyek jól hasznosíthatók az akadémiai, a felsőoktatási és az üzleti szférában egyaránt. Az OECD (2022) tanulmánya alapján a 25–64 év közöttiek mindössze 1,3%-a rendelkezik doktori fokozattal. A különböző országok társadalmi között azonban a doktori fokozatosok arányában jelentős eltérések figyelhetők meg (pl. míg Costa Rica lakosságának mindössze 0,1%-a rendelkezik doktori fokozattal, addig Szlovéniában ez az érték 5%). Mindezek ellenére 2013-ról 2020-ra a doktori képzésbe belépők száma az OECD-országokban 4%-ponttal csökkent, melyhez jelentősen hozzájárult a lengyel és szlovák doktoranduszok számának drasztikus visszaesése (OECD, 2022). Az Eurostat (2022a) adatai alapján a V4-ek országaiban is csökkenés tapasztalható a doktori képzést választók számában. Annak ellenére, hogy egyre kevesebben választják a doktori képzést, a kutatói státuszon foglalkoztatottak száma mégis egyre inkább növekedni látszik.

A kutatók iránti kereslet élénkülésével egyidőben a humánerőforrás szemléletű kutatások is egyre inkább előtérbe kerültek (Eurostat 2022b). Hiszen a magas szintű tudással és produktivitással rendelkező kutatók utánpótlása, kutatói pályán való tartása, illetve eredményességük növelése kulcsfontosságú a szervezetek, közösségek és a társadalom hosszú távú fenntarthatósága, jóléte és versenyképessége szem-

pontjából (World Economic Forum, 2012). Ennek kapcsán újra és újra felmerül a kérdés, hogy az egyes tudományterületeken, illetve a képzéseknek milyen kihívásokra és hogyan kell reagálni (Lakner, 2022; Pupos, 2022). Az elmúlt közel 10 évben egyre több tanulmány kezdett el foglalkozni ezért a kutatói helyzet és a motiváció felmérésével (Friesenhahn és Beaudry, 2014; Miranda-Nieto et al., 2021; Dornbusch et al., 2012; Arzenšek et al., 2014; Shmatko és Volkova, 2017; Woolston, 2020). Shmatko és Volkova (2017) megállapításai szerint azonban koránt sem tudunk eleget a kutatók motivációjáról. A kutatópáros szerint ismételt (panel- és longitudinális) felmérések szükségesek, amit a napjainkban erőteljessé váló motivációelméleti irány is jelez, miszerint a külső és belső motivációs tényezők időbeli dinamikájának vizsgálata egyre fontosabb.

A Global Young Academy és annak nemzeti szervezetei, de több kutató, illetve kutatóintézet is a kutatói életpályát, az azt befolyásoló tényezőket és motivációkat kezdte el feltárni globális szinten. Több kutatási eredmény alapján az feltételezhető, hogy a fiatalabb és az idősebb generációk elkötelezettsége és a pályaelhagyási szándéka eltérő, azonban a kutatói utánpótlás biztosítása érdekében jellemzően a fiatalabb generációt képviselők kerülnek a kutatások fókuszába (Katz et al., 2019).

Magyarországon is megkezdődtek a kutatói helyzettel, motivációval kapcsolatos felmérések, melyet nagy mintán a Magyar Tudományos Akadémia Fiatal Kutatók Akadémiájának (FKA) tagjai folytattak le 2018-ban, majd ismételték meg – az összehasonlítást megnehezítő módon, a korábbi a felépítésétől már jelentősen eltérően – 2022-ben.

Alpár et al. (2019) felmérésében a magyar fiatal kutatók 10 fokú Likert-skálán átlagosan 6,47-re értékelték azt, hogy 5 éven belül elhagyják a kutatói életpályát. A válaszadók körében tudományági besorolás szempontjából az agrár- és földtudomá-

nyok képviselői gondolkoznak el leginkább a pályaelhagyáson. A kutatás alapján a 35 év alattiak, illetve a tudományos segédmunkatársak pályaelhagyási potenciálja a legmagasabb.

A magyar felmérések eredményei szerint a pályaelhagyást alapvetően anyagi jellegű problémák okozzák, úgymint az alacsony jövedelem és a kutatási források hiánya (Alpár et al., 2019; Németh et al., 2022). Ezt követően a karrierproblémák jelennek meg, majd szintén az alacsony forrásellátottság okozta infrastruktúra hiánya került megjelölésre a válaszadók szerint a kutatói életpálya elhagyását okozó tényezők között. Szintén a pályaelhagyást támogatja a túlzott mértékű adminisztrációs terhelés és a teljesítményértékelési rendszerrel kapcsolatos problémák. Nem támogatja a fiatal kutatókat az sem, hogy korlátozottan tudnak konferenciákon és továbbképzéseken részt venni. Kisebb mértékben, de a társadalmi megbecsülés hiánya, valamint a munka és magánélet egyensúlyának hiánya is a pályaelhagyási szándékot támogatja a kutatók körében. A mentorálás és a tudományos szféra keretében kifejtett hatás mértéke, illetve az oktatási terhelés azonban csak alig játszik szerepet a pályaelhagyásban (Alpár et al., 2019).

A Global Young Academy és más nemzetközi kutatóintézetek, tudományos folyóiratok által végzett kutatások által lehetőség van a nemzetközi helyzet jobb megismerésére is (Ayalon et al., 2015; Agashe et al., 2022; Dolgin, 2017; Shmatko és Volkova, 2017; Woolston, 2020).

Woolston (2020) arra a megállapításra jutott nemzetközi felmérésében, hogy a posztdoktorok nem minden esetben kapnak megfelelő bérezést a munkájukért és a rájuk nehezedő jelentős többletfelelősségért. A válaszadók mindössze 46%-a mondta azt, hogy elégedett a fizetésével és a juttatásokkal. A fizetéseket érintően nem mutatható ki jelentős eltérés a férfiak és nők között, illetve a kisebbségi csoportok képviselői kö-

zött. Jelentős eltérés mutatkozott azonban régióként, az ausztrál-ázsiai válaszadók, majd az észak- és közép-amerikai válaszadók kerestek a legjobban, tőlük jelentősen lemaradva az európai és ázsiai kutatók következték. Tudományterületek szerint is jelentős különbség mutatkozik a válaszok alapján. Átlagosan a csillagászat és bolygótudományok, valamint az orvosi biológiai kutatók érnek el magasabb fizetéseket, ezzel szemben a társadalomtudományok, az ökológia és evolúció területén kutatók fizetési jóval elmaradnak tőlük. Vizsgálták a megtakarítási lehetőségeket is. A válaszadók 22%-a nem tud a posztdoktori jövedelméből megtakarításokat képezni, míg 48%-uk nyilatkozott úgy, hogy bár tud félretenni, de nem annyit, mint amennyit szeretne (Woolston, 2020). Dolgin (2017) cikkében közzétett kutatói interjúrészeivel rámutat arra, hogy sok kutató a laboron kívül, a szabadideje rovására vállal másodállást, hogy megfelelő jövedelemre tegyen szert. Ugyanezen felmérés rámutatott a gyermekgondozási támogatások elérésével kapcsolatos problémákra is, mely a válaszadók 13%-ának jelentett nehézséget.

Az orosz kutatók körében bár nem kerültek meghatározásra az átlagos bérek, mégis ezt jelölték meg a legmeghatározóbb indokként a kutatói életpálya ideiglenes vagy végleges elhagyására. Ennek ellenére a válaszaik szerint mégsem tervezik feladni a kutatói életpályát. Shmatko és Volkova (2017) tanulmánya alapján „az anyagi szempontokkal való elégedetlenség nem vezet automatikusan a tudományos életből való tömeges kivonuláshoz, mivel ez az egyetlen olyan környezet, ahol a kutatók sajátos igényeinek jelentős része egyáltalán kielégíthető, mely igény a legfontosabb egy kutató számára”. Az orosz doktoranduszok az anyagi szempontokat nem önmagukért tekintik értékesnek, sokkal inkább az általuk kitűzött célok elérésének eszközeként tekintenek rá (Shmatko és Volkova, 2017).

Agashe et al. (2022) részletesen kitér arra, hogy milyen problémákkal néznek szembe az indiai kutatók, ahol szintén kiemelt figyelmet kapnak a kutatási tevékenység finanszírozási nehézségei. A fiatal kutatók – különösen a kísérleti kutatásban részt vevők – számára a legalapvetőbb szükséglet a megfelelő infrastruktúra és a szükséges technikai feltételek, továbbá a kutatási források rendelkezésre állása, azonban ez komoly nehézségekbe ütközik. A felmérésben szereplő fiatal kutatók 44%-a csekély összegű támogatást kapott, és a válaszadók mindössze 7%-a számolt be arról, hogy jelentős támogatáshoz jutott. A finanszírozási nehézségek következtében a fiatal kutatók 43%-a nem hajtotta végre kutatását. Tovább nehezíti az indiai fiatal kutatók munkáját az, hogy nem átlátható a felülvizsgálati rendszer, a korábban jóváhagyott támogatások csökkentése, a bürokratikus rendszer, vagy hiányzik a támogatói légkör. Az indiai kutatók mindössze 32%-a szerint történik időben az előléptetés. Hasonlóan a magyar értékelési rendszerekhez, Indiában is a kutatási eredmények, oktatási tevékenységek dominálnak a teljesítményértékelésnél és az előléptetéseknel. Mindezek mellett fontos az is, hogy milyen mértékben képes forrásokat szerezni, illetve hogy milyen mértékben nyújt a kutató szolgálatot az intézmény és a tudós társadalom számára. Több válaszadó is jelezte, hogy olyan tényezőket is figyelembe vesznek az előléptetésnél, mint a vezetővel való kapcsolat milyensége és a politikai állásfoglalás. A válaszadók 35%-a elégedett, míg 28%-a nem volt elégedett az előléptetés jelenlegi kritériumaival. Az oktatási terhelés az indiai kutatók számára is jelentős problémát okoz, hiszen a válaszadók közel fele (47,8%) válaszolta azt, hogy az oktatói terhelés nem felel meg az törvényi szabályoknak.

Az Association of Southeast Asian Nations – Délkelet-ázsiai Államok Szövetsége (ASEAN) – országok kutatói számára már az is komoly kihívást jelent, hogy

érdemi kutatásban részt vehessenek. Ha mégis sikerül, akkor a kutatói feladatok ellátását a jelentős túlterheltség jellemzi, így frusztrációt okoz számukra az, hogy nem áll elegendő idő a rendelkezésükre hasznos eredmények létrehozásához. Az idő problémája nem csak hosszú távon, de rövid távon is értelmezhető, hiszen a többi riportozóhoz hasonlóan az ASEAN válaszadói is arról számolnak be, hogy nincs egy napon belül sem elegendő idő a kutatásra az adminisztrációs és a teljesítményértékeléssel kapcsolatos feladatok miatt. A legnagyobb kihívást a finanszírozási lehetőségek és azok megszerzéséhez szükséges támogatás hiánya okozza. Nem csak a pénzügyi forrásokból van hiány, de a humán erőforrás-ellátottság vagy a vezetői támogatás területén is. A többi kutatási eredményhez képest magas az ASEAN-országok válaszadói körében a mentorálás hiányából fakadó nehézség is. A felmérésben a többi kutatáshoz képest hangsúlyosabban jelennek meg az olyan problémák, mint a rasszizmus, a vallási alapú diszkrimináció vagy a szexuális zaklatás (Geffers et al., 2017).

Az izraeli kutatók is finanszírozási problémákról számolnak be, komoly problémát okoz, hogy drágábban szerzik be a fogyóeszközöket és a berendezéseket hazájukban, mint külföldön, és nem túl magas a saját intézményüknél elnyerhető kutatási keret sem (Ayalon et al., 2015).

CÉLKITŰZÉSEK

A kutatás célja a kutatói munkát végző, azon belül is fókuszáltan az agrártudományok területén dolgozók pályaelhagyásával kapcsolatos ismereteink bővítése az alábbi kérdések megválaszolásával:

1. Mely szegmensekben dolgozók tervezik leginkább elhagyni a kutatói életpályát?
2. Melyek azok a tényezők a kutatók és a vezetők szerint, amelyek leginkább eltántorítják a kutatói munkát végzőket a kutatói életpályáról?

3. Hogyan határozható meg egy (agrár) kutató pályaelhagyási szándékának mértéke?
4. Melyek azok a tényezők a vezetők szerint, amelyek leginkább a pályán tartják a kutatókat?

ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutatási célok eléréséhez egyrésztől kvantitatív felmérést végeztem primer standardizált kérdőív segítségével, melynek keretében a kutatók önértékelésén, személyes véleményén, tapasztalatain alapuló válaszait gyűjtöttem össze.

Több motivációs szakirodalom, illetve Shmatko és Volkova (2017) alapján arra a megállapításra jutottam, hogy érdemes a FKA 2018-as kérdőívének egy részét ismételtlen lekérdezni és továbbgondolni, hiszen az átfogó belső és külső motivációs tényezők, valamint azok időbeli dinamikája felé mozdultak el a motivációs vizsgálatok (De Brabander és Martens, 2014; Ryan és Deci, 2000; Kanfer és Ackerman, 2000; Leontyev, 1997).

A primer- és a FKA által végzett kutatások eredményeinek – minél pontosabb – ütköztetése céljából az általuk kidolgozott felépítést és a főbb elemeket megtartottam, melyeket a hazai és nemzetközi (kutatói életpályával és motivációkkal, illetve az általános motivációs modellekkel foglalkozó) szakirodalmi eredményeknek és a saját szakmai indíttatásomnak megfelelően formáltam.

A primer standardizált kérdőív segítségével 2022. november 22-től 2023. január 3-ig gyűjtöttem a válaszokat online felületen, melynek terjesztésében a közösségi média felületei, illetve felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek és vállalkozások vezetői/dolgozói segítettek. Az adatgyűjtés azonban a GDPR-ra történő hivatkozás miatt jelentősen megnehezedett, hiszen a formális csatornákon való terjesztéstől a legtöbb (felsőoktatási) intézmény elzárkózott.

A felmérés során 124 válasz érkezett, azonban azon válaszadók válaszait eltávolítottam a mintából, akik nem végeznek kutatói feladatot, így adattisztítást követően 117 választ elemeztem. A kérdőív elemei között voltak kötelezően és opcionálisan, illetve az egyén jellemzőitől függően megválaszolendő kérdések, ebből fakadóan néhol kisebb elemszámú populációt vizsgáltam. A minta nem reprezentatív, de az elemszámon alkalmazott módszerek lehetőséget adnak a következtetések levonására és javaslatok megfogalmazására. A feldolgozás SPSS programcsomag és Microsoft Excel programmal történt.

A válaszadókat tudományterület szerint két csoportra bontottam. Az első csoportot az MTA nomenklatúra (MTA, 2017) alapján besorolt agrártudományok és biológiai tudományok képviselői alkotják. A második csoportot a filozófia és történettudományok, fizikai és csillagászati tudományok, földtudományok, gazdaság- és jogtudományok, kémiai tudományok, matematikatudományok, műszaki tudományok, nyelv- és irodalomtudományok, orvostudományok kutatói képviselik.

A kérdőív válaszainak adatait leíró statisztikai módszerekkel, regressziószámítással és varianciaanalízissel elemeztem.

A kérdőíves felmérésen túl kvalitatív vizsgálatot is folytattam. A kutatói életpályát befolyásoló tényezőket nem csak a kutatói, de vezetői oldalról is fontosnak tartottam megvizsgálni. Az interjúknak két célja is volt, egyrészt az interjúkból kiderült az, hogy a vezetők milyen kihívásokat, problémákat azonosítottak a témával kapcsolatban, és hogy milyen eszköztárral rendelkeznek céljaik elérése érdekében. Másrészt a vezetői interjúk és a kutatói felmérések eredményeinek ütköztetésével feltérképezhetők a különböző szereplők által érzékelt különbségek is.

A kutatói oldalról felülreprezentáltak az agrártudományok képviselői, a témájuk jellemzően kapcsolódik a fenntarthatósághoz, így a vezetők kiválasztásánál is az agrár-, il-

letve az élettudományok területén kerestem meg 3-3 vezetőt felsőoktatási intézményből, valamint kutatóintézetből, hogy ezen tudományterületet minél részletesebben tanulmányozhassam.

Az alábbi intézmények vezetőit kerestem meg: Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (1. intézmény), a Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar (2. intézmény), a Széchenyi Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar (3. intézmény). Bár a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem az egyik legjelentősebb agrárorientált felsőoktatási intézmény hazánkban, de doktori tanulmányaimat ezen intézményben folytatom, így a személyes érintettség miatt nem tartottam etikusnak a megkeresésüket. Kutatóintézetek esetében a következő 3 intézetben folytattam adatgyűjtést: Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft. (4. intézmény), a HUN-REN Agrártudományi Kutatóközpont (5. intézmény) és az Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet (6. intézmény). Minden intézetből egy-egy vezetővel készítettem mélyinterjút, kivéve az Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft.-t (AKI Nonprofit Kft.), ahol az ügyvezető mellett a humánerőforrás- (HR) vezető is elfogadta a felkérést az interjúra. Összesen 7 vezetővel készült interjú. A GDPR szabályozásra való tekintettel az eredmények fejezetben az egyes intézmények sorszámaival hivatkozom a szervezetek vezetőit. Azon pontoknál, ahol az AKI Nonprofit Kft. HR-vezetőjét idézem, ott a pozíciót is megjelenítettem.

Az interjúk 2023. június 6. és július 25-e között zajlottak személyesen, illetve telefonos vagy online platformon. Az interjúk hossza 1 és 2 óra között változott.

EREDMÉNYEK

Kutatói kérdőíves megkérdezés legfontosabb eredményei

A kérdőíves felmérés keretében azon válaszadók válaszait elemeztem, akik kutatói tevékenységet végeznek, függetlenül attól,

hogy ezt heti hány órában, fő- vagy mellékállásban teszik. Összesen 117 fő válaszai feleltek meg ennek a kritériumnak.

A válaszadók tudományági besorolása az MTA 2017. évi tudományági nomenklatúrája alapján történt (MTA, 2017). A válaszadók többsége, 32,47%-a (38 fő) az agrárkutatás területén dolgozik, majd őket a biológiai tudományok képviselői követik 16,24%-kal, így a két tématerületen dolgozók a válaszadók közel felét tették ki.

A válaszadók többségét (71%) a fiatalabb generáció képviselői alkották, akik 45 évesek, vagy annál fiatalabbak. A kérdőívet kitöltők 55%-a férfi, 41%-a nő, a fennmaradó 4%-a pedig nem kívánta megadni a nemét. Azon kérdések vagy összefüggések vizsgálatkor, melyben a nemek szerint kerülnek az eredmények meghatározásra, ott 114 válasz adatainak elemzése szerepel.

A 117 főből a felmérés pillanatáig 58 fő, azaz a válaszadók fele szerzett PhD-fokozatot. Foglalkoztatás módja szerint főállásban a válaszadók 79%-a végez kutatási tevékenységet (a PhD-hallgatókkal együtt), 21%-uk pedig mellékállásban.

A válaszadók 47,9%-a heti 40 órában, 9,3%-uk pedig annál rövidebb időtartamban dolgozik kutatóként. A válaszadók 21,4%-a PhD-hallgatóként végez főállásban kutatói munkát. A kérdőívet kitöltők 21,4%-a nem főállásban kutat, az ő esetükben nem ismert a heti ledolgozott óraszám.

Kutatói munkát a válaszadók 53%-a felsőoktatási intézményben, 44%-uk kutatóintézetben, míg a fennmaradó 3%-uk költségvetési intézményben végez. A válaszadók kevesebb, mint fele dolgozik határozott idejű szerződéssel (melynek részét képezik a PhD-képzésben részt vevő hallgatók is).

Ahogy az korábban is jeleztem, a 2022 telén végzett kutatás több ponton épül Alpár et al. (2018) felmérésére azzal a céllal, hogy a kapott válaszok összehasonlíthatóságát biztosítsam. A kutatói pálya elhagyásával kapcsolatban mindkét felmérésben szerepel az a kérdés, hogy „Gondolkodott-e komolyan az elmúlt 5 évben azon, hogy elhagyja a tudományos pályát?”. Mindkét vizsgálatban tízfokú skálán történt a válaszok felmérése, ahol 1 = nem merült fel bennem, 10 = igen, komolyan gondolkodtam

I. táblázat

A válaszadók tudományágankénti, korosztályonkénti és nemenkénti megoszlása (fő)
(Distribution of respondents by discipline, age group and gender, headcount)

Tudományterület megnevezése	Fő	45 éves vagy annál fiatalabb	45 évnél idősebb
Agrártudományok	38	29	9
Biológiai tudományok	19	15	4
Filozófia és történettudományok	9	6	3
Fizikai és csillagászati tudományok	2	2	0
Földtudományok	5	3	2
Gazdaság- és jogtudományok	13	6	7
Kémiai tudományok	8	8	0
Matematika tudományok	2	2	0
Műszaki tudományok	8	4	4
Nyelv- és irodalomtudományok	2	1	1
Orvostudományok	11	8	3
Összesen:	117	84	33

Forrás: primer adatgyűjtés alapján saját készítésű

rajta. A skálán mért értéket pályaelhagyási potenciálként értékelem.

Az összes kutató átlagos pályaelhagyási potenciálja 6, melytől mindkét irányban szimmetrikusan helyezkednek el a csoportok. A pályaelhagyási potenciál minimálisan, 0,1-el javult a 2018-as felméréshez képest a fiatalabb generáció képviselői körében (átlag=6,37; $\sigma=3,24$), bár így is messze náluk (és az agrár-, illetve biológiai tudományok képviselőinél, ahol az átlag=6,37 $\sigma=3,37$) a legmagasabb ez az érték. A fiatalokkal ellentétben az idősebb generációt képviselő kutatók gondolkoznak a legkevésbé a pályaelhagyáson (átlag=5,06 $\sigma=3,79$). Az átlagos értéken felül helyezkednek el az agrár- és biológiai tudományok (átlag=6,37 $\sigma=3,37$), illetve a női (átlag=6,27; $\sigma=3,33$) kutatók.

Azt, hogy „mely tényezők tántorítják el a kutatókat leginkább a tudományos életpályáról”, nyolcfokú Likert-skálán kellett megadniuk a válaszadóknak (1 = egyáltalán nem befolyásol, 8 = nagyon befolyásol).

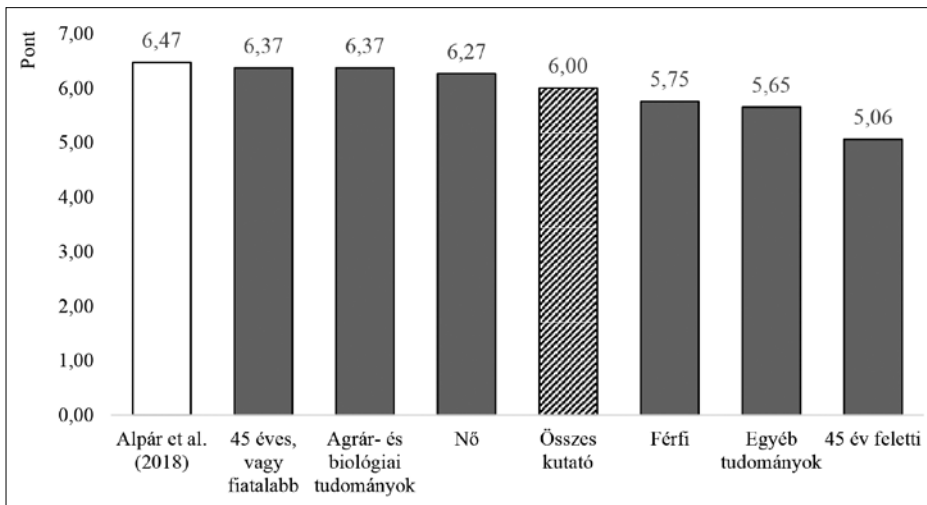
Alpár et al. (2019) felmérésében lévő 14 db tényező ismételt, illetve további 14 új tényező felmérése történt meg 2022. év végén.

A 2. táblázatban az egyes tényezőket erősségük alapján emeltem ki. A legsötétebbel jelölve azon tényezők láthatóak, amelyek a pályaelhagyásra a legerősebben hatnak, míg a közepes erősségű színnel a közepesen ható tényezők szerepelnek. Halvány színnel a pályaelhagyást gyengén befolyásoló tényezőket jelöltem. A fehér háttérű tényezők alig hatnak a pályaelhagyási szándéokra.

Az összes kutatót tekintve a személyes anyagi nehézségek jelentik a legerősebb indokot arra, hogy elhagyják a kutatói életpályát. Az összes kutató átlagánál ez volt az egyetlen olyan érték, amely meghaladta a 6-os átlagértéket. Amennyiben a kutatókat tudományáguk szerint csoportosítjuk, akkor megállapítható, hogy az agrár- és biológiai tudományok képviselőinél ez az átlagos érték magasabb (6,53-volt 1,79-es szórással, mely a többi tényezőhöz képest

I. ábra

Az egyes kutatói csoportok pályaelhagyási potenciálja (Career abandonment potential of each researcher group)

Forrás: primer adatgyűjtés alapján, saját számítás; Alpár et al. (2018)

Megjegyzés: $N_{Alpár\ et\ al.} = 1535$, $N_{kutatók\ összesen} = 117$, $N_{45\ éves\ és\ fiatalabb} = 84$, $N_{45\ év\ felett} = 33$, $N_{nő} = 49$, $N_{férfi} = 65$, $N_{agrár-és\ biológia\ tud.} = 57$, $N_{egyéb\ tudományok} = 60$

2. táblázat

**A pályaelhagyási potenciállal kapcsolódó tényezők korrelációja
(Correlation of factors associated with career abandonment potential)**

	Összes kutató		Agrár- és biológiai tudományok		Egyéb tudományok	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Személyes anyagi nehézségek	6,15	2,13	6,53	1,79	5,78	2,37
Kutatási forrás hiánya	5,85	2,1	6,16	1,86	5,57	2,28
Igazságtalan rendszer	5,83	2,41	6,04	2,52	5,63	2,31
Bizonytalan szervezeti légkör	5,74	2,15	5,86	2,11	5,63	2,19
Szubjektív, nem tudományos eredményeken alapuló döntések előmenetelnél	5,6	2,3	5,61	2,5	5,58	2,12
Nem kiszámítható, tervezhető szakmai karrier	5,55	2,16	5,58	2,19	5,52	2,16
Munka és magánélet egyensúlyának hiánya	5,5	2,23	5,53	2,2	5,47	2,28
Vezetői támogatás hiánya	5,35	2,42	5,46	2,5	5,25	2,35
Infrastruktúra hiánya	5,26	2,11	5,28	2,22	5,25	2,01
Teljesítményértékeléssel kapcsolatos problémák	5,24	2,28	5,32	2,38	5,17	2,2
Korlátozott lehetőségek a szakmai ranglétrán való előrehaladásban	5,09	2,22	5,11	2,19	5,08	2,26
Túlzott mértékű adminisztrációs terhelés	4,81	2,25	4,63	2,3	4,98	2,2
Mentorálás hiánya	4,72	2,5	4,95	2,6	4,5	2,4
Rugalmatlan munkakörülmények	4,69	2,44	4,88	2,38	4,52	2,5
Szakmai továbbképzési lehetőségek hiánya	4,56	2,04	4,26	2,07	4,83	1,99
Jövő formálásának hiánya	4,41	2,23	4,39	2,27	4,43	2,2
Társadalmi megbecsülés hiánya	4,36	2,29	4,07	2,09	4,63	2,46
Tudományos szférán túl kifejtett hatás hiánya	4,29	2,27	4,39	2,37	4,2	2,19
Túlzott mértékű oktatási terhelés	4,26	2,37	3,96	2,37	4,53	2,36
Nemzetközi lehetőségek hiánya	4,25	2,18	3,89	2,3	4,58	2,03
Nyelvtudás hiánya	4,07	2,4	3,95	2,41	4,18	2,41
Ökológiai felelősségvállalás hiánya	4	2,29	4,25	2,32	3,77	2,25
Kevés konferencia-részvételi lehetőség	3,93	2,07	3,39	2,1	4,45	1,91
Képességeket/készségeket erősítő tréningek elérhetőségének hiánya	3,79	2,1	3,88	2,05	3,72	2,16
Kutatás időtartama	3,74	2,15	3,67	2,18	3,8	2,14
Nem megfelelő munkavédelem	3,66	2,3	3,68	2,34	3,63	2,28
Közalkalmazotti jogviszony	3,08	2,3	3,02	2,37	3,13	2,26
Nemek közötti esélykülönbségek	3,05	2,2	2,86	2,33	3,23	2,09

Forrás: primer adatgyűjtés alapján, saját számítás

Megjegyzés: N_{kutatók összesen} = 117, N_{agrár-és biológiai tud.} = 57, N_{további tudományok} = 60

alacsonynak számít), míg az egyéb tudományoknál jóval alacsonyabb volt (mindössze 5,78 2,37-es szórással). Mivel a feldolgozott szakirodalomban a pályaelhagyási tényezők között kiemelték a kutatók a személyes anyagi juttatások mértékét, így megvizsgáltam azt is, hogy a különböző tudományágak képviselői eltérően érzékelik-e a személyes anyagi források hiányát, azonban a varianciaanalízissel szignifikáns eltérés nem volt bizonyítható. Az anyagi nehézségek pályaelhagyását jól példázza az alábbi idézet Alpár et al. (2018) munkájából, melyet primer kutatásom alapján megerősíthetek: „Ebből a fizetésből nem lehet megélni, nem, hogy házat venni és felnevelni 2-3 gyermeket. Én lépek” (férfi, biológiai tudományok, vidék) (Alpár et al., 2018, p. 17.)

Az összes válaszadónál, illetve az agrár- és biológiai tudományok képviselői számára is a második legmeghatározóbb problémát a kutatási források hiánya okozza. Míg az összes kutató átlagos értékét (átlag=5,85, $\sigma=2,1$) meghaladja az agrár- és élettudományok képviselőinél tapasztalt érték, addig a többi kutatónál ez a hatás valamelyest mérsékeltebb (átlag=5,57, $\sigma=2,28$).

A kutatók számára az igazságtalan rendszer hatása befolyásolja leginkább a pályaelhagyási szándékot, mely szintén a 3. helyre került az agrár- és biológiai tudományok képviselőinél is. Meglepő módon ez az egyéb tudományterületeken lévő kutatók esetében bár alacsonyabb értékkel, de a 2. helyre került.

A következőkben olyan tényezőket ismertettek, melyek átlagos értéke egyik csoportban sem haladta meg a 6-os értéket, tehát közepes mértékben hatnak a pályaelhagyásra.

A következő három tényező valamilyen bizonytalansággal kapcsolatos, ilyen a szervezeti légkör, a szubjektív, nem tudományos eredményeken alapuló döntések előmenetelnél vagy a nem kiszámítható szakmai karrier. Kismértékben ugyan, de mégis magasabbra értékelték az agrár- és

biológiai tudományok képviselői ezen tényezők pályaelhagyását okozó hatását, mint az egyéb tudományterületen dolgozók.

Bár a köztudatban a kutatói munkakört hagyományosan egy rugalmas munkakörnek tartják, az általános feltételezést megcáfolja a felmérés eredménye. Míg a kutatók összessége 5,5-ös átlagra értékelte a pályaelhagyásra gyakorolt hatását a munka és magánélet egyensúlyának felborulását, addig az agrár- és biológiai tudományok 5,53-ra ($\sigma=2,2$), a további tudományterületek képviselői 5,47-re ($\sigma=2,28$) ítélték ennek a tényezőnek az átlagos hatását. A tapasztalatok szerint az egy napon belüli rugalmasság valamelyest valóban a közhielmeiket támasztja alá, azonban a külföldi kiküldetések, a valamilyen időszakra vagy időszakra beállított kísérletek, publikációk, kutatási pályázatok és elszámolások leadásának határideje nem tiszteli a kutatók éjszakáit, hétvégéit és ünnepnapjait sem. A „rugalmatlan munkakörülmények” viszont már a gyenge hatású tényezők közé került 4,69-es átlagos értékével, mely ismételtén az agrár- és biológiai tudományok képviselői körében ért el magasabb szintet.

A vezetői támogatás hiányából származó hatást átlagosan 5,35-re értékelték a kutatók, mely tudományágak szerinti bontásban az eddig bemutatott tényezőhöz hasonlóan az agrár- és biológiai tudományok kutatóinál nagyobb. Ide kapcsolom a teljesítményértékeléssel kapcsolatos problémákat is, melyek szintén közepes mértékben hatnak a pályaelhagyási szándéokra. A kutatók teljesítményértékelése egy önálló vizsgálat kiváló témája lehet, bár a kutatókkal folytatott beszélgetésekből kirajzolódik az, hogy az előrelépéshez szükséges eredmények mind az oktatói, mind pedig a kutatói feladatok magas színvonalú ellátását igényli, mely nehezen kivitelezhető egyidejűleg egy átlagos 40 munkaórát célzó munkakörben. Ezen felismerés pedig tovább erősíti azt a megállapítást, hogy ha egy kutató jó eredményeket kíván elérni, az gyakran a túlórázások-

hoz, a munka és magánélet egyensúlyának felborulásához vezethet. Még mindig ezen tényezőcsoporthoz kapcsolódik a „korlátozott lehetőségek a szakmai ranglétrán való előrehaladásban” tényező, ahol az összes kutató 5,09-es átlagra értékelte a pályaelhagyásra gyakorolt hatását ($\sigma=2,22$). Több kutató számolt be a környezetemben arról, hogy az eredményeik ugyan lehetővé tennék a tudományos előrehaladásukat, ez valamilyen okból mégis halasztódott.

Bár a „személyes anyagi nehézségek”, illetve a „kutatósi források hiánya” az erős tényezők közé került be, nem esett még szó az infrastruktúráról. Mivel maga a kutatás is alulfinanszírozott a kutatók szerint, így nem meglepő, hogy az infrastruktúra sem a kutatói életpályán való maradásukat támogatja az 5,26-os átlagértékével ($\sigma=2,11$), melyet csak minimálisan halad meg az agrár- és biológiai tudományok kutatói által meghatározott átlag.

A következőkben a pályaelhagyásra gyengén ható elemek átfogó bemutatására kerül sor. Elsőként a kutatók terhelésével kapcsolatos tényezőket mutatom be. Az adminisztrációs terhelés a gyengén ható tényezők között az egyik legmeghatározóbb, melyet az egyéb tudományterületek képviselői éreznek hangsúlyosabbnak (átlag=4,98, $\sigma=2,2$). A munkaterheléssel kapcsolatban a legtöbb irodalomban megjelenik az oktatással kapcsolatos túlzott terhelés, azonban a primer felmérés során mindössze 4,26-os átlagos értéket kapott a kutatóktól, mely magasabb az egyéb tudományok területén dolgozó kutatók esetében. Az oktatási terhelés esetében azonban az agrár- és biológiai kutatók nem értékelik az oktatási terhelést túlzónak, hiszen átlagos értéke nem érte el a 4-et sem (3,96, $\sigma=2,37$).

Mivel a kérdőívet kitöltők között túlsúlyban voltak a 45 évnél fiatalabb kutatók, így nem meglepő, hogy a kutatók fontosnak tartják az önképzést, és azt, hogy támogassák őket a kutatói életpálya kezdeti, illetve

középső szakaszain például mentorálással vagy konferencia-részvételi lehetőségekkel. A mentorálás hiánya az összes kutató esetében 4,72-es értéket, míg a szakmai továbbképzési lehetőségek hiánya 4,56-os átlagos értéket kapott. Az előbbi az agrár- és biológiai tudományok esetében, míg utóbbi az egyéb tudományok képviselőinél erősíti meg, de csak gyenge mértékben, a pályaelhagyási szándékot. Az ANOVA eredménye szerint a konferencia-részvételi lehetőségek szignifikánsan jobban hatnak az egyéb tudományok képviselőire, mint az agrár- és biológiai tudományok képviselőire.

Látható a válaszokból az is, hogy a kutatók nem öncélúan, a saját kíváncsiságuk és fejlődési vágyuk kielégítésének céljával kutatnak, ugyanis a jövő formálásának, a tudományos szférán túl kifejtett hatás és az ökológiai felelősségvállalás hiánya mind megerősíti a pályaelhagyási szándékukat. Az agrár- és biológiai tudományok képviselői egyedül az ökológiai felelősségvállalás hiányából fakadó tényezőt értékelték magasabbra, mint az egyéb tudományok képviselői. Az azért érzékelhető az eredményből, hogy a kutatómunka társadalmi megbecsültségének hatása van a kutatók életpályán való maradása szempontjából.

Végül a nyelvtudásból eredő és a nemzetközi lehetőségek okozta tényezőket említem meg, melyek alig, de mégis a pályaelhagyási szándékot növelik. A lekérdezett további tényezők a teljes válaszadókra vonatkozóan már csak kismértékben befolyásolják a pályaelhagyási szándékot.

A tényezők leíró statisztikai vizsgálatát követően célom volt meghatározni egy olyan egyenest, mellyel meghatározhatóvá válik a kutatók pályaelhagyási szándéka.

A pályaelhagyási potenciál egyenesének meghatározásához regressziószámítást végeztem, ahol a függő változó értéke a „Gondolkodott-e komolyan az elmúlt 5 évben azon, hogy elhagyja a kutatói életpályát?” kérdésre adott válaszok értékei. A független tényezők közé a karrierrel és a kutatók

előtt álló lehetőségekkel való elégedettség, a bizonytalan szervezeti légkör, a rugalmatlan munkakörülmények, az életkor és a személyes anyagi nehézségek kerültek.

A standardizált koefficiensek alapján felírható a regressziós egyenes képlete, mely a következő:

$$PEP = 11.374 + 0.259 \times SZAN + 0.388 \times BSZL - 0.948 \times KLE - 0.401 \times RMK - 0.063 \times \acute{E}$$

ahol

PEP = pályaelhagyási potenciál

SZAN = személyes anyagi nehézségek

BSZL = bizonytalan szervezeti légkör

KLE = karrierrel és kutatói lehetőségekkel való elégedettség

RMK = rugalmatlan munkakörülmények

É = életkor

Az összes kutató pályaelhagyási potenciálját leíró regresszió egyenesének meghatározása mellett kidolgoztam az agrár- és biológiai tudományok kutatóinak a regressziós egyenesét is. Utóbbiak regressziós egyenesében azon pályaelhagyást támogató tényezők szerepeltek elsőként, melyek a korábbiakban az összes kutató pályaelhagyási potenciáljának regressziós egyenesében megtalálhatóak. Az első regressziószámítást követően az F-próba szerinti szignifikáns modellben nem volt minden tényező szignifikáns a t-próba eredménye alapján.

Az agrár- és biológiai tudományok kutatóinak PEP-t meghatározó függő tényező kiválasztása több vizsgálat lefutását követően is egy tényezőre szűkült, mert nem állt fenn szignifikáns kapcsolat megfelelő szignifikanciaszintű F-próba esetén. A regressziós modell mindössze a PEP_{agr, biológ} teljes szórásának a 25,3%-át magyarázza a függő tényezővel.

Az agrár- és biológiai tudományok kutatóinak pályaelhagyási potenciálja az alábbiak szerint határozható meg:

$$PEP_{agr, biológ} = 11,283 - 0,990 \times KLE$$

ahol

PEP_{agr, biológ} = pályaelhagyási potenciál,

olyan kutatók esetében, akiknek a témája kapcsolatban áll fentarthatósági szemlélettel

KLE = karrierrel és kutatói lehetőségekkel való elégedettség

A korrelációvizsgálat során bebizonyosodott, hogy nem áll fenn multikollinearitás, ami a regressziószámítás feltétele.

Vezetői interjúk tapasztalatai a pályaelhagyással kapcsolatban

A kutatói kérdőíves felmérést követően a kutatói életpálya elhagyásával kapcsolatban vezetői interjúkat folytattam le, melyből a szervezetekben érzékelhető fluktuációra és pályaelhagyásra vonatkozó tapasztalatokat gyűjtöttem össze olyan intézeteknél, ahol agrárkutatókat folytatnak.

A vezetők mind úgy nyilatkoztak, hogy intézetükben alacsony a fluktuáció mértéke. A 4. és a 3. intézmény vezetői azonban jelentős fluktuációról számoltak be az elmúlt évekből, amikor az intézmények radikális szervezeti átalakuláson mentek keresztül.

Az interjúk során 5 alkalommal említették a pályaelhagyás okaként a jövedelmi problémákat, ezt követően a nyugdíjazás és a családi okok 2-2 említést kaptak. A versenyszféra nem csak a magasabb jövedelmi kilátásai miatt vonzó az intézetet elhagyó kutatók körében, de a gyakorlatszerzési lehetőségével is vonzza a fiatalokat, illetve a pályakezdőket.

A 6. intézmény esetében, ahol az asztalnál/labornál történő kutatások mellett jelentős fizikai megterhelést okozó kutatómunka is folyik, volt, aki emiatt hagyta el a szervezetet. A 3. intézmény vezetője ezzel szemben kiemelte a szabadtéren végezhető munkák okozta kellemes érzést, mely véleménye szerint feltölti mind a kutatókat, mind pedig az agráriumban dolgozókat.

Minden szervezet elsődlegesen a versenyszférával küzd meg a kutatókért, jellemzően a magasabb jövedelemszerzési lehetőségek miatt. A 4. számú intézetet

vezetők szerint azonban az EU-s szakbizottságok és egyes szakpolitikai pozíciók is elszívó hatással bírnak.

A kutatóintézetben lévő dolgozók gyakran vállalnak másodállásban oktatói feladatokat felsőoktatási intézményekben, azonban elszívó hatással – az általában alacsonyabb béraránlat miatt – nem rendelkeznek.

A vezetők szerint melyek a kutatói életpályától eltántorító tényezők?

A 4. számú intézet vezetőin kívül minden szervezet elsődlegesen az alacsony bérezést, az ezáltal kifejezésre jutó megbecsülést emelték ki.

„Természetesen az anyagiak. Vonzónak lenni nagyon nehéz megfelelő anyagi háttér nélkül. A nemzetközi hírnév, rugalmas munkaidő, a kreatív munkabér még mindig nem elég. A vállalati szféra az agyszívás veszélyével fenyeget” – hangsúlyozta a 3. intézmény vezetője.

„A kutatói megbecsültség, mely forintokban mérhető. Sokan sok dologról lemondanak annak érdekében, hogy ezt a munkát végezhessék el. Én mást nem nagyon láttam” – fogalmazta meg véleményét az 5. intézmény vezetője

„Általában a fiatalok váltanak, mert akinek már jelentős kutatási háttere és eredményei vannak, azok már nem nagyon fognak váltani, maximum másik egyetemre mennek valamilyen egyéb okból. A fiatalokat egyértelműen az anyagi megbecsülés hiánya tántoríthatja el a pályától, hiszen családalapítás előtt állnak. Meg is értjük őket” – mondta a 3. intézmény vezetője.

A 6. intézmény vezetőjének tapasztalata szerint a kutatói életpálya korai elhagyását az is okozhatja, hogy olyan szellemi és akár fizikai megterhelést is jelenthet a kutatói munka, melyet sokan nem tudnak vállalni.

Az 5. intézmény vezetője még néhány esetben családi jellegű problémával találkozott, mely egy-egy kutatót letéritett a kutatói életpályáról. A földrajzi (vidéki) el-

helyezkedés véleménye szerint az ő intézete esetében egyrészt előny és hátrány is, mert nehéz Budapestről és a környékéről hozzájuk új munkatársakat vonzani, azonban kevésbé is hagyják el az intézetet a helyhez való ragaszkodás és a magyarokra jellemző alacsony mobilitás miatt, ez utóbbit a 2. intézmény vezetője is megerősítette: *„a magyarok a földhöz és a házhoz ragaszkodnak, nem jellemző ráink a mobilitás”*.

A fentiekén túl a 6. intézmény vezetője szerint még mindig vannak olyan intézetek, ahol problémát okoznak a régi szervezeti beidegződések és szokások, az autoriter közeg, a hatalmi viszályok és a szakmai megbecsülés hiánya, mely néhány esetben orvosolható szervezetváltással, de ezen tényezők akár akkora károkat is okozhatnak egyes embereknél, mely a kutatói pályától való eltávolodást is okozhatja.

Mi tarthatja a vezetők szerint a kutatókat a tudományos életpályán?

Arra a kérdésre, hogy véleményük szerint melyek azok a tényezők, amelyek a leginkább a pályán tartják a kutatókat, rendkívül sokszínű választ kaptam, ennek keretében több mint 20 (rész)tényezőt azonosítottak – a hasonló jelentéstartalmú tényezők csoportosítását követően – a válszadók.

Öt tényező kapott 3-3 említést, ezek az előrehaladási lehetőség, a pályázati források, az intézeti légkör, a nemzetköziesedés és a regionalitás. Emellett 2-2 említést kapott a hírnév és az elismerés, valamint a kutatói munka személyes érzékelése. A további tényezők egy-egy alkalommal jelentek meg a válaszokban, mégis ezek közül választottam egyet, melyet most kiemelek.

A sikert mint kutatói pályán tartó tényezőt egyedül a 6. intézmény vezetője emelte ki, melynek nincs egzakt definíciója, hiszen azt mindenki eltérően érzékeli és fogalmazza meg. Azonban az alábbi kutatói életpályán tartó tényezők valamely

kombinációja bizonyára a legtöbb kutató sikerdefiníciójában megjelennek, vagy hozzájárulnak ahhoz.

Az előrehaladási lehetőség szintén 3 említést kapott, melyhez szorosan kapcsolódik a szakmai jellegű támogatás is, illetve a támogató egységek működtetése, mint például a Debreceni Egyetem Innovációs Ökoszisztéma Központja vagy a Kutatáshasznosítási és Technológiatranszfer Központja.

Az intézeti légkört és közeget, melyben a kutatók dolgoznak és amelyet személyesen megtapasztalnak, három alkalommal említett ki a válaszadók. A szervezeti légkőről több vezető is elégedetten nyilatkozott, többen hangsúlyozták azt, hogy családias a hangulat a szervezetben, a szervezeti tagok kapcsolataira jellemző a kölcsönös tisztelet.

„Kifejezettek sok a PhD-hallgató az intézetben, mindenki a saját hallgatóink közül került ki. Megfogja őket a légkör, az, hogy van előrehaladási lehetőség és hogy a munkát értékeljük” – hangsúlyozta a 2. intézet vezetője.

A pályázatok – és külön kiemelve a nemzetközi pályázatok – szintén erős motivációs tényezővel bírnak, melyek jellemzően a magasabb színvonalú, nemzetközi munkával, a kiegészítő jövedelemszerzési lehetőséggel és a kutatási források biztosításával kapcsolatban jelent meg a válaszokban.

A kutatói pályán maradás egyik meghatározó eleme a nemzetköziesedés lehetősége, mely mind a nemzetközi elismertséget, hírnevet, mind pedig a kapcsolatrendszer magában foglalja. Az egyes kutatók kapcsolatrendszerei mára azonban nem csak az egyes tudományterületeken fejlődnek, hiszen a szintén egyre inkább meghatározóvá váló interdiszciplináris kutatások és együttműködések száma is gyarapszik, és új motivációs tényezőként hatnak a kutatókra.

Fontos szerepet tölt be a vezetők szerint a kutatók életében a regionalitás is. A 6. intézmény vezetője ezzel kapcsolatban kiemelte

a felelősségvállalás jelentőségét is, mely a helyi szereplőkkel való együttműködés által, az aktív termelésben folytatott tesztekben és a rájuk gyakorolt hatásokban teljeseedik ki.

A kutató személyes érdeklődése, elhivatottsága és a témájával való viszonya, ezáltal a kutatói munka személyes megítélése is kritikus pont a kutatói életpályán maradás szempontjából. Amennyiben az érdeklődés és elhivatottság egymásra talál, akkor a kutatók a munkájuk során akár olyan különleges állapotba is kerülhetnek, melyet a szakirodalom flow állapotként határoz meg.

„Egy kutató azzal foglalkozhat, ami érdeklő és nem biztos, hogy munkaként fogja fel. Ha valaki egy egyetemen oktat, kutat, az valahol egy szerelem” – a 3. intézet vezetője szerint.

„Van egy kolléganóm, aki így fogalmazta meg: a munkája egyben a hobbija. Ez lenne szerintem a lényege a kutatói munkának!” – emlékezett vissza egy beszélgetésre az 5. intézet vezetője.

Amennyiben a kutató témája és érdeklődése nem találtnak egymásra, akkor hosszú távon akár egy új kihívás elé is állhat mind a kutató, mind pedig a szervezet vezetője. A 4. intézet vezetője válaszában kitért arra, hogy amennyiben úgy tűnik, hogy egy kutató nem tud kiteljesedni egy adott területen, ott megpróbálnak új témát, és ha szükséges, akkor új szervezeti egységet is keresni az adott kutatónak azért, hogy megtalálja azt, ahol ki tud teljeseedni, és sikereket tud elérni.

Szóba került az is – ez természetesen inkább a kutatóintézetek képviselőire igaz –, hogy fontos a kutatók számára az oktatásban való részvétel, ami nem csak többletjövédalom-szerzési lehetőség, de az akadémiai szférával való szorosabb kapcsolatot és a tudományos előrehaladást is támogatja.

A 4. intézet HR-vezetője megjegyezte azt is, hogy a megfelelő és a kutatói igények alapján fejlesztett infrastruktúra (például adatbázisokhoz való hozzáférés, licencek

biztosítása, megfelelő – informatikai – esz-
közpark biztosítása) is jelentős megtartó
– de nem jutalmazó – erővel bír.

Bár a legtöbb kutatási terület nem vá-
lasztja szét a kutatói életpályára lépést,
illetve az azon maradást támogató ténye-
zőket, a 3. intézet vezetője válaszában
mege erősítette azt a feltevést, miszerint a
tényezők különbözősége is igazolja, hogy
„idővel változnak a kutatói preferenciák”.

ÖSSZEGZÉS

A napjainkban végbemenő gazdasági,
társadalmi és ökológiai folyamatok me-
gerősítik azt a véleményt, hogy a tudomány
dinamikus előrehaladása nélkülözhetetlen
az élhető jövőnk biztosítása érdekében. Az
akadémiai szféra mellett az üzleti szféra
is stratégiai szintre emelte kutatás szere-
pét, a társadalom pedig újra egyre inkább
elismeri azt – többek között a COVID-19
következtében. A növekvő igény és a kutatói
állomány átlagos életkora következtében
nem csak hazai, de nemzetközi szinten is ki-
emelt szerepet kap a kutatói utánpótlás és a
kutatói életpályával kapcsolatos kérdéskör.

A felmérések jellemzően a kutatói vé-
leményeket és tapasztalatokat gyűjtik és
értékelik, azonban a megfelelő utánpótlás
biztosítása érdekében nem lehet megkerül-
ni a vezetői nézetek és tapasztalatok meg-
ismerését és rendszerezését sem.

A primer kérdőíves felmérés során 117 fő
kutató-, míg 7 db standardizált mélyinterjú
keretében 6 agrárkutatást végző intézmény
(3 db felsőoktatási intézmény és 3 db kutá-
tóintézet) vezetőinek válaszait vizsgáltam.
Egy kutatóintézet esetében a felsővezető
mellett a HR-vezető is válaszolt a kérdésekre.
A minták nem reprezentatívak, azonban
az elemszámhoz illeszkedő módszertanok
lehetőséget adnak következtetések levo-
nására és javaslatok megfogalmazására.

A primer kutatói felmérés és a vezetői
interjúk során kapott válaszok és eredmé-
nyek megerősítik azt a feltételezést, hogy
a szervezeti hierarchia különböző szint-

jein álló emberek bár a főbb kérdésekben
egyetértenek, mégsem ugyanúgy érzékelik
a problémákat.

Fontos kiemelni azt, hogy a kutatók nem
a megkérdézett intézetek kizárólagos kö-
réből származnak, így benyomásaik nem
állíthatók teljesen szembe a vezetői ta-
pasztalatokkal, azonban észrevételeik rá-
világítanak arra, hogy mely területeken kell
mind az intézetek vezetőinek szélesebb körű
ismereteket szerezni, mind a kutatóknak
meglátni azt a nyitottságot és támogatást,
melyet a vezetők kívánnak a kutatók szá-
mára biztosítani.

Egyértelműen kiderült a felmérésekből
az, hogy mind a két csoport a pénzügyi
források hiányát jelöli meg a kutatói élet-
pálya elhagyásának leginkább meghatározó
tényezőjeként, és óriási kihívásként tekin-
tenek a fiatalokat pályán tartására az anyagi
nehézségek miatt. Mindez megerősíti mind
a hazai, mind pedig több nemzetközi kutá-
tás eredményeit (Alpár et al., 2019; Németh
et al., 2022; Woolston, 2020; Shmatko és
Volkova, 2017, Agashe et al., 2022).

Támogatom a Wilhelm (2023) cikké-
ben megfogalmazott javaslatot, miszerint
a PhD-képzés során kapható ösztöndíj
munkabéreként kerüljön kifizetésre a fiatal
kutatóknak, ezzel is támogatva az életkor-
ból fakadó otthoneremtési folyamatokat
(a hitelfelvétel lehetőségének növelésével).
Egy egységes és jelentős bérelemelés a felmé-
rések szerint számottevően csökkentené a
pályaelhagyási szándékot, azonban csak
egy legalább az inflációt követő béreleme-
lés esetében nem növekedne a fluktuáció
mértéke. Azonban ahhoz, hogy a kutatók
jövedelmeik kifejezésében is a megbecsült-
séget érezzék, a képzettségüknek megfelelő
versenypiaci bérek lennének megfelelőek,
melyek esetén nem csak a fluktuáció csök-
kenne a kutatók körében, de elősegítené az
utánpótlás biztosítását is.

Minden kutatási tevékenységet végző
szervezet számára elengedhetetlennek lát-
tom a diverzifikált, munkakörhöz és tudo-

mányához igazodó teljesítményértékelési rendszer kidolgozását – a kutatói munkát végzők bevonásával –, ami az egyes kutatók bérfejlesztésének objektív alapjaként szolgálhat. További bérfejlesztési lehetőséget látok a nemzetközi pályázatokban való aktívabb szerepvállalás révén azon kutatók részére, akik a nemzetközi együttműködésekben is hajlandók és képesek helytállni.

Megállapítható, hogy a vezetők nagy hangsúlyt fektetnek az intézményi légkörre és a szervezeti kultúrára, azonban a kutatói visszajelzések alapján általánosságban véve még mindig lehetnek olyan intézetek, ahol komoly gondot jelenthetnek a szubjektivitás és a régi beidegződések (Agashe et al., 2022). Itt is látható, hogy azon vezetők, akik elfogadták a felkérést, a szakirodalomban tapasztalható negatív gyakorlatokkal szembe fordulnak.

A top down típusú értékelések a legtöbb szervezetben már meghonosodtak például évértékelő beszélgetések, időszakos, előléptetéshez kapcsolódó írott értékelések formájában, azonban tapasztalataim szerint viszonylag alacsony még azon szervezeteknek a száma, ahol a vezetők maguk is rendszeresen, esetlegesen név nélküli, hivatalos formába öntött visszacsatolást kérnek. Ki kell azonban emelni azt is az interjú elhangzott válaszok alapján, hogy a döntéselőkészítésbe a vezetők aktívan bevonják a dolgozókat.

Szintén látható az, hogy a vezetők jelentős erőforrásokat és lépéseket tesznek

azért, hogy a kutatók minél inkább az oktatói és kutatói feladatokra fókuszálhassanak, hiszen a kutatások adminisztrációs támogatását szem előtt tartják, illetve olyan irodák és csoportok létrehozását kezdeményezik, melyek az adminisztrációs támogatáson túl szabadalmi, a KFI tevékenység során született eredmények piaci bevezetésében is igyekeznek támogatni a kutatókat.

Arra a kérdésre, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a kutatókat a leginkább a kutatói életpályán tartják, 5 tényező emelkedett ki: az előrehaladási lehetőség, a pályázati források, az intézeti légkör, a nemzetköziesedés és a regionalitás. Bár mint pályán tartó tényezőt a vezetők nem emelték ki, mégis több alkalommal fogalmazták meg azt, hogy a kutatói lét nem munkát, hanem személyes elköteleződést jelent.

Látható, hogy a legjelentősebb problémát a kutatók számára a személyes anyagi nehézségek jelentik, azonban nagy elemszámú és egzakt felmérés még nem született a magyar kutatói bérekről, melyet elengedhetetlennek tartok ahhoz, hogy statisztikai módszerekkel alátámasztott igények megfogalmazásra kerülhessenek.

További kutatási lehetőséget látok a kutatók a hagyományostól eltérő (tudomány, nem, kor) szegmentálásában is, mellyel az egyes kutatói csoportok jellemzői segítségével célzott beavatkozások válnak kidolgozhatóvá.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Agashe, D., Maheshwary, S., Pattanaik, J. K., Prakash, J., Bhatt, P., Arya, S. S., Chatterjee, S., Kumar, P., Singh, P., Abbas, N., Sharma, C. S., Chaudhuri, C. R. és Devi, P. (2022). Career challenges for young independent researchers in India. *Current Science*, 122(2), 135–43. <https://doi.org/10.18520/cs/v122/i2/135-143>
- Alpár, D., Barnaföldi, G. G., Dékány, É., Kubinyi, E., Máté, Á., Munkácsy, B., Neumann, E., Solymosi, K. és Toldi, G. (2018). *Fiatal kutatók Magyarországon: Felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karrierterveiről, nehézségeiről (Kutatási jelentés)*. Budapest, MTA.
- Alpár, D., Barnaföldi, G. G., Dékány, É., Kubinyi, E., Máté, Á., Munkácsy, B., Neumann, E., Solymosi, K. és Toldi, G. (2019). *Fiatal kutatók Magyarországon – felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről= Young Researchers in Hungary – A Survey on the State of Researchers Under the Age of 45. Magyar Tudomány, 180(7)*. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.7.13>

- Arzenšek, A., Košmrlj, K. és Širca, N. T. (2014). Slovenian young researchers' motivation for knowledge transfer. *Higher education*, 68, 185–206. <https://doi.org/10.1007/s10734-013-9702-0>
- Ayalon, L., Nakar, E. és Schuldiner, M. (2015). *A Survey of Early Academic Career Scholars in Israel*. The Israel Young Academy 7. <https://www.academy.ac.il/SystemFiles2015/YoungSciestsSurvey%20IYA%20eng.pdf>
- Bán, E., Molnár, E. I., Jármai, E. M. és Vágány, J. B. (2023). Tehetség gondozás a magyar gazdasági felsőoktatásban: Fókuszban a Tudományos Diákköri Konferencia és a Közgazdaságtudományi Szekció. *Vezetéstudomány Budapest Management Review*, 54(7–8), 105–120. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2023.07-08.08>
- Bögel, Gy. és Mátyás, L. (2022). Doktori iskolák zsákutcában? Néhány gondolat a magyarországi PhD-képzésről, Doctoral Schools at a dead End? Some Thoughts about PhD Training in Hungary. *Magyar Tudomány*, 183(12), 1541–1560. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.12.4>
- De Brabander, C. J. és Martens, R. L. (2014). Towards a unified theory of task-specific motivation. *Educational Research Review*, 11, 27–44. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2013.11.001>
- Dolgin, E. (2017). Outside the lab: Side jobs for scientists. *Nature*, 549(7671), 297–299. <https://doi.org/10.1038/nj7671-297a>
- Dornbusch, F., Kroll, H., és Schricke, E. (2012). *Multiple dimensions of regionally-oriented university involvement: How motivation and opportunity prompt German researchers to engage in different ways* (No. R6/2012). Arbeitspapiere Unternehmen und Region.
- Eurostat (2022a). *Human resources in science and technology*. Letöltve: 2022. 12.21. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00025/settings_1/table?lang=en
- Eurostat (2022b). *Total researchers by sectors of performance – head count*. Letöltve: 2022. 12. 21. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00003/default/table?lang=en>
- Friesenhahn, I. és Beaudry, C. (2014). *The global state of young scientists: Project report and recommendations*. Letöltve: 2022. 12. 21. https://globalyoungacademy.net/wp-content/uploads/2015/06/GYA_GloSYS-report_webversion.pdf
- Geffers, J., Beaudry, C., Yang, H. C., Huang, F., Phanraksa, O., Dominik, M. és Tagg, B. (2017). *Global state of young scientists (GloSYS) in ASEAN – creativity and innovation of young scientists in ASEAN*. 97.
- Kanfer, R. és Ackerman, P. (2000). Individual differences in work motivation: Further explorations of a trait framework. *Applied Psychology*, 49(3), 470–482. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00026>
- Kapronczai, I. (2018). A hazai agrárképzés korlátai. *Gazdálkodás*, 62(5), 459–476. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.279716>
- Katz, I. M., Rudolph, C. W. és Zacher, H. (2019). Age and career commitment: Meta-analytic tests of competing linear versus curvilinear relationships. *Journal of Vocational Behavior*, 112, 396–416. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.03.001>
- Lakner, Z. (2022). Élet és tudomány: az agrárközgazdasági kutatás időszerű kérdései az MTA újjáavasztott Agrárközgazdasági Bizottságának nézőpontjából. *Gazdálkodás*, 66(4), 301–323. https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.66.4.t_pp_301-323
- Leontyev, D. A. (1997). From social values to personal values: sociogenesis and phenomenology of value regulation of activity. *Bulletin of the Moscow University, Psychology*, (1), 20–28.
- Miranda-Nieto, A., McAlpine, L., Schreiber, F. F., Keane, M. és GloSYS, L. A. C. (2021). *Reviewing research on researchers: Our knowledge of early-career researchers in Latin America and the Caribbean*. Letöltve: 2022. 12. 21. <https://globalyoungacademy.net/wp-content/uploads/2021/03/GloSYS-LAC-Working-Paper-24.08.20.pdf>
- MTA (2017). *Tudományági Nomenklátúra*. Letöltve: 2023.01.05. <https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809>
- Németh, B., Munkácsy, B., Vida, Z. V., Fröhlich, G., Hatvani, I. G., Tóth, G. és Lőrincz, L. (2022). *A fiatalok helyzete az akadémiai pályán: Fiatal Kutatók Kérdőív: Az FKA 2021-ben készült felmérésének eredményei*. <https://doi.org/10.36820/fka.2022>
- OECD(2022). *Education at a Glance 2022*. OECD Indicators, OECD Publishing, Paris. doi.org/10.1787/3197152b-en

- Pupos, T. (2019). Változtatások szükségessége a magyar agrárfelsőoktatás képzési programjaiban. *Gazdálkodás*, 63(1), 58–72. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.284795>
- Ryan, R. M. és Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Shmatko, N. és Volkova, G. (2017). Service or devotion? Motivation patterns of Russian researchers. *Foresight and STI Governance*, 11(2 (eng)), 54–66. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.1.54.66>
- Szendrő, É. (2022). Az agrárszakember-képzés az élelmiszerlánc biztonságáért. *Gazdálkodás*, 66(5), 496–482. https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.66.5.t.pp._469-482.
- Takács-György, K. és Takács, I. (2012). Students' research societies as tool of talent management. *Problems of Education in the 21st Century*. 42, 115–124. <https://doi.org/10.33225/pec/12.42.115>
- Takácsné, György K.; Koloszár, L. és Wimmer, Á. (2021). Tehetséggondozás a tudományos diákköri mozgalom keretében – hallgatói vélemények a Közgazdaságtudományi Szekcióban. *Magyar Tudomány*, 182(4), 527–540. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.4.8>
- Wilhelm, I. M., Dékány, É. K., Hatvani, I. G., Fröhlich, G., Micskei, Z. I., Pach, P. P. és Lengyel, B. (2023). A Fialtal Kutatók Akadémiájának javaslatai a magyarországi fiatal kutatók helyzetének javítására. *Magyar Tudomány*, 184(12), 1544–1565. <https://doi.org/10.1556/2065.184.2023.12.11>
- Woolston, C. (2020). The Precarity of Postdocs *Nature* Vol 587 Letöltve: 2024. márc. 26. <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03191-7.pdf>, 505-509p
- World Economic Forum. (2012). *Talent Mobility Good Practices: Collaboration at the Core of Driving Economic Growth*. Geneva, World Economic Forum.

//////////////////// KRÓNKA //////////////////////

*OTP Agrár Kollégium – Mi foglalkoztatja
a szakmát?*

***A közös agrárpolitika várható alakulása
és a kertészeti ágazatok néhány
üzemgazdasági jellemzője***

BENEDEK FÜLÖP

Az OTP Agrár Kollégium olyan fontos szakmai kérdésekkel foglalkozik, hogy felmerült az eredmények szélesebb körben történő megismertetésének igénye, ezzel az OTP társadalmi szerepvállalásának további erősítése. Ennek keretében állapodott meg a Kollégium és a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága, hogy 2024-től kezdődően a kollégiumi ülések után jelenjen meg egy tájékoztató a folyóiratban az ülésen megtárgyalt tanulmányokról, illetve a vitában elhangzott hozzászólások néhány megállapításáról.

Az OTP agrárkollégiuma 2011. év decemberében kezdte meg munkáját. Az azóta eltelt közel 13 évben a kollégium évente 6-10 alkalommal ülésezett, és alkalmanként két-két, a Bank által megrendelt és finanszírozott kutatás eredményeit vitatta meg. „Tanulmánybankunk” így mintegy 180 kéziratot és 21 000 oldalt számlál. A megtárgyalt témák tudományos igényességgel készülnek, és az ország meghatározó agrár-műhelyei készítik. Ezek a tanulmányok tájékoztatják az Agrár Kollégium tagjait az aktuális agrárpolitikai kérdésekről, definiálják a gazdaságpolitikai döntéshozók indítékait, feltárják a vélelmezett termelői reagálásokat. Mindezek keretében a kollégiumi ülések áttekintik az OTP Bank szerepét és lehetőségeit, ezzel hozzájárulva a releváns, a gazdálkodók érdekeit szolgáló bankstratégia megfogalmazásához.

Az Agrár Kollégiumnak 16 tagja van, az OTP néhány vezető munkatársa mellett akadémikusok, meghatározó agrárvállalkozások irányítói, egyetemek vezetői és társadalmi szervezetek képviselői. A meghívottak száma is korlátozott, 10 fő. A cél az, hogy ez a szűk grémium minél mélyebben, nyíltabban és szakszerűbben tudja megvitatni az elé terjesztett tanulmányokat. Ennek során olyan tudásanyag és adatbázis válik elérhetővé, amely egyéb forrásból csak nehezen kinyerhető.

A most olvasható ismertető az OTP Agrár Kollégiumának 2024. február 13-ai ülése alapján készült, amely a közös agrárpolitika működésének hazai tapasztalatait tárgyalta, valamint a kertészeti ágazatok üzemgazdasági elemzése alapján értékelt a zöltség- és gyümölcsstermesztés helyzetét.

Az Unió agrárpolitikájának néhány aktualitását tárgyaló tanulmány szerzője és előadója Halmai Péter akadémikus,

a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem professzora volt. Előadása elején kiemelte, hogy az uniós közös agrárpolitika (KAP) deklarált alapfilozófiája az egységes piachoz kapcsolódó egységes szabályozási és támogatási rendszer, abban az 1990-es évektől kezdődő reformok során a termelés és a támogatás szétválasztásra került. Így a támogatási rendszer alapja az úgynevezett SPS (Single Payment Scheme) rendszer, amelyet fokozatosan zöldítési elemekkel egészítettek ki. A közös agrárpolitika az elmúlt évekig szupranacionális, azaz nemzetek feletti rendszerként működött. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése (2009) után egyre inkább megosztott hatáskörben funkcionáló rendszerré alakult. Azaz egyre nagyobb szerepet kap a differenciáltabb, nemzeti szinten sok tekintetben eltérő rendszer. A nemzeti implementáció vált tehát meghatározóvá, vagyis az, hogy miként ültetik át a tagországok az uniós szinten meghatározott alapvető szakpolitikai paramétereket (célok, beavatkozás típusai, alapkövetelmények az első és második pillérben) a nemzeti keretek közé.

A GDP arányában értékelve az uniós agrártámogatásokat megállapítható: míg korábban azok a bruttó hazai termék 0,6-0,7 százalékát tették ki, ez az arány fokozatosan csökkent, s jelenleg 0,3 százalék körül alakul. Előbbi megítéléséhez azonban tudni kell, hogy az uniós költségvetés a nemzeti GDP-k összegének mintegy 1 százalékát teszi ki. Tehát amikor 0,3 százalékról beszélünk, az az uniós költségvetés 30 százalékát jelenti, ami nem elhanyagolható összeg. Ugyanakkor az uniós költségvetés korlátozott mértéke s a növekvő számú egyéb kihívások miatt az agrárköltségvetés aránya még akár tovább is csökkenhet. Egyes javaslatok ennek teljes elhagyását ajánlják.

Ez utóbbi veszélyeztethetné az egységes piac működését, s súlyosan hátrányos volna a kevésbé fejlett tagállamok számára.

A végrehajtási modellt illetően aláhúzta: a korábbi megfeleléssel szemben egyre inkább az eredmény került a középpontba, olyan indikátorok léptek hatályba, amelyek a szubszidiaritást illusztrálják, és ennek keretében kell elfogadtatni Brüsszellel a tagállami implementációt. Az uniós keretek magyar gyakorlatba történő átültetését az előadó alapvetően sikeresnek ítélte.

A KAP-reform legújabb szakaszának jelentős magyar eredménye, hogy sikerült megőrizni a termeléshez kötött támogatásokra fordítható összegek arányát. Ezért a termelés segítésében kiemelt szereppel bíró támogatásokra 2027-ig a korábbival nagyságrendileg azonos források állnak rendelkezésre. Ugyancsak magyar sikernek tekinthető az elfogadott rendszerben a nemzeti forrásból finanszírozott átmeneti nemzeti támogatások megtartása.

Az előadásban hangsúlyozta: a greening megszűnt ugyan, de a zöld szempontok jelentősége semmivel sem csökkent. A Green Deal, a Zöld megállapodás a mélyreható változások hajtómotorjává vált. Fő célkitűzései összekapcsolódnak a közös agrárpolitikával, amelyet a Termőföldtől az asztalig (Farm to Fork), illetve a Biodiverzitás programok is igazolnak. Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a nagyon ambiciózus zöld célok a termelőket igencsak próbára teszik. Egyes esetekben – pl. növényvédő szerek használata, a tájképi diverzitás növelése, ugaroltatás – a Bizottság visszalépésre is kényszerült.

Az első és második pillért együttesen kezelő magyar KAP Stratégiai tervvel (ST) kapcsolatban Halmai Péter felhívta a figyelmet: a második pillért illetően a korábbi (vidékfejlesztési programbeli) arányok megfordulnak. Az ST keretében az uniós forrás csak 20 százalék, míg a hazai nemzeti forrás aránya 80 százalék, amit a magyar költségvetésnek kell biztosítania. Mindez

jelentős kötelezettségvállalás és kockázat. Ugyancsak jelentősek a vállalásaink egyes indikátorok (pl. export, munkatermelékenység stb.) tekintetében.

Felhívta a figyelmet arra, hogy az új rendszerben megnő a tanúsító szerv szerepe, az egységes auditálás felértékelődik. A szankcionálást illetően erősödik a tagállami lehetőség és felelősség. A változó igényekhez ugyanakkor az intézményi háttérnek is át kell alakulnia. A tervezési feladat nagyságának és a rendelkezésre álló erőforrásoknak a megítélése előzetesen nem volt kellően átgondolt a részt vevő felek részéről. Sem a tagállamok, sem a Bizottság nem tudott annyi idő alatt megbirkózni a tervezés és a jogalkotás feladataival, mint ahogyan azt előzetesen remélték. Ezzel együtt a KAP-ot érintő terhek és elvárások már jelentősen túlnőnek az ágazat keretein. Ezért a megoldási lehetőségeket sem lehet már csak az ágazati intézkedések eddig alkalmazott eszköztárából kiválasztani. Az intézmények részéről megjelenő hatást fokozza, hogy a bizottsági elbírálás esetenként számos szubjektívnek tűnő elemet tartalmazhat.

Elmondta, hogy a tanúsító szerv komoly kritikát fogalmazott meg az ENAR-ral (egységes nyilvántartási és azonosítási rendszerrel) kapcsolatban. Gondok vannak az elektronikus gazdálkodási és permeterzési naplóval, de általában a nyilvántartási rendszerekkel kapcsolatban is.

Halmi Péter tanulságként fogalmazta meg a következőket:

- nagyon szofisztikált rendszerről van szó, amely egyre bonyolultabb technikákat alkalmaz. Ez próbára teszi a gazdálkodókat, de az igazgatást is. A termelők körében elsősorban a nagyok tudnak olyan professzionális szakembereket foglalkoztatni, akik eligazodnak a rendszer útvesztőiben, a kicsik azonban komoly hátrányban vannak;
- arra is fel kell készülni, hogy az eredetileg szupranacionális KAP átalakulása, a

nemzeti implementáció növekvő jelentősége esetleg olyan igényhez is elvezethet, hogy a KAP finanszírozása is váljon döntően nemzeti szintűvé, amely a piaci versenyt a gazdagabb tagállamok javára torzíthatná;

- arra is figyelemmel kell lenni, hogy az uniós társadalom, az adófizetők számára határozottan meg kell jeleníteni az agrártámogatások indokoltságát, amire elsősorban a klímavédelem és a zöldítés ad lehetőséget még akkor is, ha az agrártermelők nem igazán szeretik az ezzel kapcsolatos kötöttségeket.

A prezentációt követő vitában megállapították: a 70 oldalas tanulmány jó áttekintést adott a közös agrárpolitika hatályos rendszeréről, és kiválóan alkalmas arra, hogy kérdéseket lehessen megfogalmazni a hatékonyabb működtetése érdekében. Így többen is felvetették, hogy az intézményrendszer komplex áttekintése indokolt lenne. A legsúlyosabb problémák az ENAR rendszerében vannak, de felemlíthető a gazdálkodási napló és a permeterzési napló is. Ezek a legégetőbbek, ezekkel mindenképpen foglalkozni kell. Ez annak ellenére így van, hogy az igazgatási szervek, illetve a falugazdászok úgyszólván „hősies” munkát végeznek.

Az európai szervezetek részéről érzékelhető a kompromisszumkészség, hogy elkerüljék a feszültségek további fokozódását. Ugyanakkor a zöld követelmények messze túlnyúlnak az agrárgazdaságon. Nulla emissziós gazdaságot akarunk 2050-re megvalósítani, de ezt úgy kellene elérni, hogy az emberek számára társadalmilag, a gazdasági szereplők számára pedig gazdaságilag megvalósítható keretek közt maradjon. Ezek rendkívül ambiciózus célok. Közöttük a harmonizáció nagyon nehéz feladatot jelent.

A vita során markáns vélemények is elhangzottak. E szerint jelen pillanatban úgy néz ki a helyzet, hogy megszűnt a közös agrárpolitika, 27 országban huszonhétfé-

leképpen működik a rendszer. „Kinyomtuk a fogkrémet a tubusból, és ezt már nem lehet oda visszatömködni.” A tagországok stratégiai tervei között is súlyos különbségek vannak. A döntéshozatal eltávolodott a gyakorlattól. Kialakult az a helyzet, hogy már az Unió saját jogalkotói sem értik minden esetben, hogy milyen szabályokat hoznak. Annyi stratégia és annyi célkitűzés van, hogy ezek már egymásnak mondanak ellent, mert senki sem ismeri ki magát ezek között. Példaként elhangzott, hogy egyrészt cél az, hogy jöjjenek létre méhlegelők, másrészt szabály az, hogy ha valamely területre ráengedjük a méheket, az gazdasági hasznosításnak számít, tehát nem adható rá támogatás. Ezek napi vitákat jelentenek a Bizottság és a tagállamok között, de a kérdésekre nincsenek mindig válaszok. A nemzeti implementációk nagy fokú eltérései a jövőben akár a KAP közös finanszírozásának renacionalizálására irányuló törekvéseket erősíthetik.

A vitaülés második napirendi pontjában **Apáti Ferenc** a Debreceni Egyetem intézetigazgató egyetemi docense „**A főbb kertészeti ágazatok üzemgazdasági elemzése (2023. évi tény és 2024. évi előrejelzés)**” címmel tartott előadást (szerzőtársai dr. Tóth-Kurmai Viktória és Krivdáné dr. Dorogi Dóra), amelynek alapja egy 172 oldalas kézirat volt. Az előadó megemlítette, hogy a tanulmányban felhasználták az Agrárközgazdasági In-

tézzettel folytatott közös kutatás eredményeit is. A bemutatott elemzések szimulációs-de-terminisztikus modell alapján készültek, és a jó színvonalú üzemekre vonatkoznak. Ez annyit jelent, hogy a szabadföldi zöldségtermesztés esetében ezekben az üzemekben a hozamok 30-40, de egyes fajoknál 50-70 százalékkal meghaladják az országos átlagot. Az üvegházi hajtattott zöldségek esetében a jó színvonalú üzemek terméshozama már csak 10-15 százalékkal múlja felül az átlagot, aminek az az oka, hogy ezt a tévénységet vagy csak magas színvonalon lehet csinálni, vagy nem lehet csinálni. A fólia alatti hajtattott zöldségtermesztésben már nagyobbak lehetnek a terméskilengések. A gyümölcsstermesztésben hatalmas a szakadék a jó színvonalon termelő és az átlagos gazdaságok között, egyes esetekben a jók egy hektárra jutó terméshozama duplája, sőt triplája az átlagnak.

Apáti Ferenc kiemelte, hogy a zöldségek és gyümölcsök termesztésében nagyon jelentős – kultúrától függően 50–80 százalékos – költségnövekedés zajlott le az elmúlt 3-4 évben. A beruházások költségei (különös tekintettel a gyümölcsültetvények telepítésére és a zöldség-hajtatóházak létesítésére) még ennél is nagyobb mértékben, jellemzően 70–90 százalékkal emelkedtek. A gazdasági környezet megnyugodott a 2023. évben, így a 2024. évre már kisebb bizonytalansággal lehet eredményeket prognosztizálni, mint a megelőző két évben.

I. táblázat
A gazdálkodás eredménye és hatékonysága a csemegekukorica-termelésben*

Megnevezés	M.e.	2023. év		2024. év	
		Öntözött	Öntözetlen	Öntözött	Öntözetlen
Terméshozam (értékesített)	t/ha	19,1	16,6	18,0	15,7
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	Ft/ha	2 004 975,0	1 629 250,0	1 023 435,0	854 287,5
ÖSSZES BEVÉTEL	Ft/ha	2 242 290,0	1 866 565,0	1 250 049,6	1 080 902,1
Közvetlen költség összesen	Ft/ha	1 101 287,0	860 889,0	1 053 853,0	806 331,0
Működési költség (folyó kiadás)	Ft/ha	914 327,0	771 964,2	858 507,1	714 294,7
FEDEZETI ÖSSZEG	Ft/ha	1 141 003,0	1 005 676,0	196 196,6	274 571,1
EBITDA	Ft/ha	1 327 963,1	1 094 600,9	391 542,6	366 607,5
Közvetlenköltség-arányos jöv.	%	103,6	116,8	18,6	34,1

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

2. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága a zöldborsótermelésben*

Megnevezés	M.e.	2023. év		2024. év	
		Öntözött	Öntözetlen	Öntözött	Öntözetlen
Terméshozam (értékesített)	t/ha	6,4	5,9	5,85	5,2
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	Ft/ha	1 344 000,0	1 191 800,0	731 250,0	624 000,0
ÖSSZES BEVÉTEL	Ft/ha	1 581 315,0	1 429 115,0	957 864,6	850 614,6
Közvetlen költség összesen	Ft/ha	1 030 225,0	872 004,0	980 201,0	811 618,0
Működési költség (folyó kiadás)	Ft/ha	869 774,8	766 270,8	816 069,9	706 908,9
FEDEZETI ÖSSZEG	Ft/ha	551 090,0	557 111,0	-22 336,4	38 996,6
EBITDA	Ft/ha	711 540,3	662 844,3	141 794,8	143 705,8
Közvetlenköltség-arányos jöv.	%	53,5	63,9	-2,3	4,8

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

3. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága (gyökérzöldségek, vöröshagyma)*

Megnevezés	M.e.	Sárgarépa		Gyökérpetrezselyem		Vöröshagyma	
		2023.év	2024. év	2023.év	2024. év	2023.év	2024. év
Terméshozam	t/ha	85,0	85,0	32,5	32,5	55,0	55,0
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	eFt/ha	11 730	11 730	8 372	8 372	8 602	8 602
Közvetlen támogatás	eFt/ha	201	192	201	192	201	192
ÖSSZES BEVÉTEL	eFt/ha	11 931	11 922	8 573	8 564	8 803	8 794
Közvetlen költség összesen	eFt/ha	4 634	4 848	3 720	3 827	3 977	4 053
Működési költség (folyó kiadás)	eFt/ha	3 985	4 161	3 190	3 265	3 661	3 717
FEDEZETI ÖSSZEG	eFt/ha	7 297	7 074	4 853	4 737	4 826	4 742
EBITDA	eFt/ha	7 946	7 762	5 384	5 299	5 142	5 077
Közvetlenköltség-arányos jöv.%	%	157	146	130	124	121	117

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

4. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága (burgonya, ipari paradicsom)*

Megnevezés	M.e.	Újburgonya		Burgonya		Ipari paradicsom	
		2023.év	2024. év	2023.év	2024. év	2023.év	2024. év
Terméshozam	t/ha	45,0	45,0	50,0	50,0	85,0	85,0
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	eFt/ha	7 452	7 452	7 130	7 130	4 165	4 165
Közvetlen támogatás	eFt/ha	201	192	201	192	201	192
ÖSSZES BEVÉTEL	eFt/ha	7 653	7 644	7 331	7 322	4 366	4 357
Közvetlen költség összesen	eFt/ha	4 423	4 561	4 780	4 798	2 816	2 861
Működési költség (folyó kiadás)	eFt/ha	4 064	4 180	4 362	4 355	2 250	2 261
FEDEZETI ÖSSZEG	eFt/ha	3 230	3 083	2 551	2 524	1 550	1 496
EBITDA	eFt/ha	3 590	3 464	2 969	2 967	2 117	2 096
Közvetlenköltség-arányos jöv.%	%	73	68	53	53	55,1	52,3

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

A *zöldségtermesztésben* a termőterület kb. 2/3-3/4 része tekinthető jó színvonalúnak (bár az egyes kultúrák között van számottevő különbség). Adatokkal bizonyította, hogy a hazai zöldségtermesztés jelentős területi és mennyiségi visszaesést szenvedett el az EU-csatlakozás óta, bár az utóbbi néhány évben újra javulnak az ágazati mutatók. A tőke-, munkaerő- és tudásintenzív szabadföldi és hajtattott kultúrák területe viszont 30-50 százalékkal esett vissza.

A szabadföldi zöldségek esetében a 2023. év egy optimális évjárat volt, merő ellentéte az azt megelőző évnél. Ráadásul a legnagyobb területen termelt csemegekukorica és zöldborsó értékesítési ára jelentősen növekedett 2022-ről 2023-ra. A 2024. évre ugyanakkor ezek az árak szinte megfelelőnek. A csemegekukorica és a zöldborsó 2023-ban extraprofitot termelt, ennek ellenére 2024-ben ezekben az ágazatokban a támogatások jelenthetik a nyereséget.

Az intenzív zöldségkultúrák közül a sárgarépa, a petrezselyem, a vörshagyma esetében jellemző a 100 százaléknál felül közvetlen költség-arányos jövedelmezőség, de még az újborgonya, a burgonya és az ipari paradicsom is 50–70 százaléknál felül jövedelmezőségre képes. Hozzá kell tenni, hogy mindez magas termelési színvonal mellett elérhető gazdálkodási eredmény. A 2024. évben sem az inputok, sem az outputok oldalán nem számítanak a szerzők jelentősebb változásra, így a költségek elenyésző növekedése mellett hasonló gazdálkodási hatékonyságot prognosztizálnak. Az ipari paradicsom termesztési területe 2024-ben mintegy másfélszeresére emelkedhet a megelőző évinek.

A *hajtattott zöldségek* esetében egyértelműen a kép rajzolódik ki, hogy már 2022-ben nagyot nőttek az értékesítési árak. Ez a növekedés 2023-ban megtorpant és nagyjából a megelőző év szintjén maradt, 2024-re sem várható jelentős módosulás. Mivel a költségek esetében sem várhatóak

5. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága a hajtattott zöldségek termesztésében*

Megnevezés	M.e.	Fürtös paradicsom, üvegház		Különlleges paradicsom, üvegház		TV paprika, fóliasátor fűtetlen		Kaliforniai paprika, üvegház		Kígyóuborka, üvegház	
		2023.év	2024. év	2023.év	2024. év	2023.év	2024. év	2023.év	2024. év	2023.év	2024. év
Terméshozam	kg/m ²	59,4	58,2	26,6	26,6	17,6	17,6	22,0	22,0	52,0	52,0
Értékesítési átlagár	Ft/kg	332,1	332,1	852,0	852,0	435,7	435,7	744,0	744,0	349,3	349,3
ÖSSZES BEVÉTELE (árbevétel)	eFt/ha	197 275	193 290	226 644	226 644	76 686	76 686	163 680	163 680	181 618	181 618
Közvetlen költség összesen	eFt/ha	154 606	153 154	183 523	181 754	54 639	55 937	141 817	144 541	149 822	151 548
Működési költség (folyó kiadás)	eFt/ha	129 832	128 151	158 819	156 992	50 042	51 321	117 682	120 406	125 162	126 833
FEDEZETI ÖSSZEGET	eFt/ha	42 670	40 136	43 121	44 890	22 047	20 749	21 863	19 139	31 796	30 070
EBTDA	eFt/ha	67 443	65 139	67 825	69 652	26 644	25 365	45 998	43 274	56 456	54 785
Közvetlen költség-arányos jöv. %	%	28	26	23	25	40	37	15	13	21	20

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

6. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága az intenzívebb gyümölcskultúrák termesztésében*

Megnevezés	M.e.	Szuperintenzív alma		Szuperintenzív körte		Szuperint. cseresznye		Félintenzív őszibarack		Félintenzív kajsz	
		2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Terméshozam	t/ha	52,5	49,5	16,5	20,0	8,0	9,5	13,0	20,0	4,0	10,0
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	eFt/ha	5 916	5 940	4 290	4 200	6 884	7 182	3 783	4 870	2 040	4 200
Közvetlen támogatás	eFt/ha	615	587	615	587	556	531	556	531	556	531
ÖSSZES BEVÉTEL	eFt/ha	6 530	6 527	4 905	4 787	7 440	7 713	4 339	5 401	2 596	4 731
Közvetlen költség összesen	eFt/ha	5 236	5 255	3 764	3 950	5 186	5 655	2 377	2 940	1 776	2 464
Működési költség (folyó kiadás)	eFt/ha	3 223	3 232	1 789	1 965	2 895	3 344	1 931	2 484	1 303	1 988
FEDEZETI ÖSSZEG	eFt/ha	1 294	1 272	1 140	837	2 254	2 058	1 962	2 461	821	2 268
EBITDA	eFt/ha	3 307	3 295	3 116	2 822	4 545	4 370	2 408	2 917	1 294	2 744
Közvetlenköltség-arányos jöv. %	%	24,7	24,2	30,3	21,2	43,5	36,4	82,6	83,7	46	92,0

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

7. táblázat

A gazdálkodás eredménye és hatékonysága az extenzívebb gyümölcskultúrák termesztésében*

Megnevezés	M.e.	Ipari alma		Meggy		Nyers dió		Szárított dió	
		2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Terméshozam	t/ha	45,0	41,0	8,5	12,0	3,0	3,0	3,0	3,0
ÁRBEVÉTEL ÖSSZESEN	eFt/ha	2 106	1 968	1 556	1 920	1 050	975	2 310	2 205
Közvetlen támogatás	eFt/ha	539	515	556	531	556	531	556	531
ÖSSZES BEVÉTEL	eFt/ha	2 645	2 483	2 112	2 451	1 606	1 506	2 866	2 736
Közvetlen költség összesen	eFt/ha	1 409	1 421	1 598	1 669	1 483	1 507	1 798	1 808
Működési költség (folyó kiadás)	eFt/ha	958	967	1 126	1 166	1 185	1 202	1 500	1 507
FEDEZETI ÖSSZEG	eFt/ha	1 236	1 062	514	782	124	0	1 069	929
EBITDA	eFt/ha	1 687	1 516	986	1 286	422	304	1 367	1 230
Közvetlenköltség-arányos jöv. %	%	87,8	74,8	32,2	46,9	8,3	0,0	59,4	51,4

*Az adatok jó és kiváló színvonalon termelő gazdaságokra vonatkoznak

Forrás: saját adatgyűjtés és számítás

lényegi változások, a jövedelmezőség sem fog érzékelhetően módosulni.

Az üvegházi paradicsomot nagyjából 150-180 millió forintos hektáronkénti termelési költséggel lehet előállítani, 60-70 millió forintos EBITDA eredménnyel. Ez ugyan jól hangzik, azonban figyelembe kell venni, hogy egy hektár üvegház beruházási költsége mai áron 650 millió forint, míg négy évvel ezelőtt ennek a fele volt. A jelenlegi megtérülés (statikus megtérülési idő) mintegy 10 év. Ha 50 százalékos támogatási intenzitással számolunk, akkor a megtérülés nagyjából 5 év.

A kigyóuborka és a kaliforniai paprika esetében egy kicsit más a helyzet. A közvetlen költségek nem nagyon térnek el a paradicsomtól, de itt valamivel mérsékeltebb a fedezeti összeg.

A fóliás TV-paprika eggyel kisebb intenzitási fokozat: 50-60 millió forintos közvetlen költséggel 20-25 millió forintos fedezeti összeget lehet előállítani. A megtérülés támogatás nélkül itt is 8-10 év.

A hazai *gyümölcstermesztés* termelési volumene – ágazati átlagban – semmilyen érdemi növekedést nem mutatott az elmúlt másfél évtizedben. Az ágazatnak jó indikátora, hogy a hazai klimatikus adottságokat legkevésbé toleráló, illetve a legnagyobb szaktudás-, tőke- és munkaerő-igényű fajok termelése esett vissza leginkább. A hazai termelési színvonal az elmúlt két évtizedben érdemben nem változott, ami komoly hatékonysági problémákat vet fel. A gyümölcstermesztésben mindössze a termőterület mintegy 1/4-e jellemezhető jó termelési színvonalal.

A gyümölcskultúrák – magas színvonalú termelés esetén – 2023-ban összességében kedvező jövedelemtermelő képességet és hatékonyságot mutattak. A leginkább intenzív kultúrák a jégválós, fagyvédett, öntözött szuperintenzív alma-, illetve cseresznyeültetvények. Ebben az esetben az egy hektárra jutó termelési költség csaknem 5 millió forint, míg a fedezeti összeg – ágazattól

függően – 1-1,5 millió forint. Az EBITDA mintegy 3 millió forint. A beruházási költség 20-25 millió forint, ami hétéves megtérülést eredményez a termőre fordulástól, azaz a 4. évtől számítva.

Kevésbé intenzívnek tekinthető egy jégváló nélküli kajszli- és őszibarackültetvény, ahol a termés hozamokban óriási hektikuság tapasztalható, 5 évből 3-ban fagykár éri az ültetvényeket. Ennek ellenére a jövedelmezősége ezeknek az ágazatoknak elfogadható.

Az iparialma-, meggy- és dióágazatokban a költségszint 1,5 millió forint körül van hektáronként, amiből közel 1 millió forintos fedezeti összeg is összejöhet. A meggyágazat leszálló pályán van, a 2024. évi kilátások szomorúak, hasonló a helyzet a dió esetében is.

A gyümölcsárak alakulását nem a költségek alakulása mozgatja, hanem a kínálat, így nem le lehetők fel olyan határozott tendenciák, mint a zöldségek esetében. Mivel a kínálatot elsősorban a tavaszi fagyok befolyásolják, így prognózis 2024-re még nem készíthető. Mindezek ellenére Apáti Ferenc úgy ítéli, hogy 2024. évben – átlagos évjárat esetén – több gyümölcsfajnál más hozam- és árviszonyokra, de összességében elfogadható vagy kedvező jövedelmezőségre számíthatunk. (A Kollégium ülése utáni rekordmeleg februári időjárás ezt a várakozást elbizonytalaníthatja.)

Az előadást követő vita megállapította, hogy a tanulmány értékes információkat tartalmaz, kézikönyvként is használható. Indokolt megvizsgálni könyvként történő kiadásának lehetőségét. A vita során a hozzászólók több területet is érintettek, illetve mondták el véleményüket ezekkel kapcsolatban.

A kertészet fejlesztésének lehetőségeit elemezve elhangzott, hogy az uniós felkészülés során több olyan elemzés készült, ami a csatlakozás hatását vizsgálta. Ezek jobbára olyan prognózisok voltak, amelyek a csatlakozás után megvalósultak, gondol-

hatunk az állattenyésztésre vagy a szántó-földi növénytermesztésre. Azonban volt egy olyan terület, ahol jelentősen tévedtek a szakemberek, ez pedig a kertészet. Itt nem valósultak meg a várakozások. Választ kell keresni arra, mi volt ennek az oka. Vajon az, hogy eleve hibásak voltak a prognózisok, vagy talán az uniós csatlakozás után rontottunk el valamit. A válasz azért is fontos, mert napjainkban a klímaváltozás következtében egyre nagyobb kockázat van a meghatározó szántóföldi kultúrák (gabona- és olajosnövények) termesztésében, egyre inkább szükség van a termelési szerkezet megváltoztatására a növénytermesztésben, és itt fókuszba kerülnek a kertészeti termékek, amelyek öntözéses körülmények közt, nagyobb hozzáadott értéket biztosítva termeszthetők.

A kertészeti termékek piacra jutásával és a piaci árak alakulásával kapcsolatban gyakran felmerül a kereskedelmi láncok szerepe. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a Kollégium ülésén is vita alakult ki. Egyrészt elhangzott, hogy a felvásárlási árak egyes – feldolgozott – termékeknél 30-35 százalékkal is estek az elmúlt időszakban, ugyanakkor ez az árcsökkenés a fogyasztói árakban nem érzékelhető. A másik oldalról pedig az merült fel, hogy az elmúlt másfél évben a kereskedelmi vállalatok is olyan plusz terheket kaptak, amelyeket valahogy ki kell gazdálkodniuk.

A támogatásokkal kapcsolatban a vita során elhangzott, hogy a közvetlen és normatív támogatások a zöldségtermesztési ágazatokban nem játszanak jelentős szerepet. De a gyümölcsstermesztésben más a helyzet, mert itt a közvetlen támogatások életben tartják azokat a gyenge, versenyképtelen kisebb gazdaságokat, amelyek zavarják az egész ágazat működését. Ennek jó példája Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye, ahol jelentős az idős, igénytelen, csak a támogatások miatt megtartott ültetvény. A támogatások „lenyúlása” szinte iparágá vált a kertészetben (is).

Más a helyzet a beruházási támogatásokkal, amelyek fontos szerepet játszanak a kertészeti ágazatok esetében. Ennek figyelembevételével is úgy értékelhető, hogy nincs korlátlan növekedési lehetőség a kertészetben. Új szereplők belépésére a szaktudás hiánya miatt nemigen lehet számítani, a meglévő, korszerűen termelő profi vállalkozások fejlesztését azonban segíthetik ezek a források.

Az együttműködésekkel, integrációkkal kapcsolatban kérdésként merült fel, hogy a korszerűen termelő profi vállalkozások nem integrálhatnák-e a kicsiket. Erre válaszként az hangzott el, hogy a feldolgozó integrációban nagyobbak a lehetőségek, amennyiben azt a gazdasági érdek és nem a támogatás mozgatja. A nagyobb kertészetek nem érdekeltek abban, hogy a kicsikkel vesződjenek. A kicsik általában még ahhoz is felkészületlenek, hogy átvegyék az integrátor oldaláról jövő szaktudást. Ráadásul a kicsiknek az integráción belüli fejlesztési igényre sincs meg a tőkájük. Ha a nagyobb gazdaságnak tőkével is ki kellene segíteni az integráltakat, akkor a fejlesztést már inkább saját gazdasága keretei között teszi meg. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy kisebb üzemméretek mellett nem lehet hatékonyan és magas színvonalon gazdálkodni, mivel az üzemméret a versenyképességnek csak az egyik és nem az egyetlen összetevője, és a magas színvonalú termelés önmagában fontosabb, mint a méret. Az együttműködés alapja egyébként is a homogén érdek, de ez csak homogén szaktudás és termelési színvonal mellett létezik.

A vita egyik fő konklúziója volt, hogy a kertészet fejlődésének kulcsa a szaktudás és az integrációk (szervezettség) fejlesztése. Az előadó megjegyezte, hogy pont ezen célok együttes megvalósítására tervezték meg öt évvel ezelőtt az egykori Újfahértói Kutató Állomáson megvalósítandó, a gyümölcsstermesztés fejlesztését szolgáló Szabolcsi Alma Centrumot, mely egy, a

termelőket integrációba tömörítő logisztikai és tudásközpont. Az előadó szomorúnak nevezte a tényt, hogy a beruházás – az építőanyag árak 2021-es drasztikus emelkedése miatt – forráshiányossá vált, és több mint két éve nincs kormányzati döntés a befejezéséről.

A vitaülés a kertészet fejlesztésének egyik legnagyobb korlátját az öntözésben, illetve annak hiányában látta. Ma már korszerű, versenyképes zöldségtermesztés öntözés nélkül nem létezik. Lényegében ugyanez a helyzet a gyümölcsstermesztés esetében is, ahol az öntözés nélküli termesztés olyan mennyiségi és minőségi kockázatot jelent, ami értelmetlenné teszi

a fagyvédelmet vagy a jégáló telepítését. Mindezek ellenére az öntözésfejlesztésen belül a kertészeti ágazat öntözésfejlesztése nem kap semmiféle állami prioritást.

A termelési szerkezetváltásra vonatkozó kérdésre válaszként elhangzott, hogy most talán a zöldség-gyümölcs termékpálya előtt lehetőség nyílik, ami a gabona- és olajosnövények termelési helyzetéből adódik, vagyis a drasztikusan csökkenő jövedelmezőségből. Ez azonban nem fog egyik évről a másikra bekövetkezni. A kulcs a szaktudás fejlesztése, ami viszonylag gyorsan megvalósítható, a szükséges tapasztalat azonban nem tehető ugyanilyen gyorsan a szaktudás mögé.

Summary

HUNGARY'S FOOD SECURITY IN TIMES OF CRISIS

By: Éliás, Boglárka Anna

Keywords: food availability, food access, purchasing power, food supply, diet

JEL code: Q18, Q21, R22

Food prices increased by 23% between 2015 and 2020, while average annual net per capita income increased by 61%, and between 2022 and 2023, food prices increased by 59%, while incomes increased by 33%. The increase in food prices significantly outpacing income growth calls for a re-evaluation of Hungary's food security status. The study follows the conceptual framework of food security, i.e. it examines food availability, utilization, physical and economic access to food, and the stability of these factors. Public data (KSH, Nébih, EFSA, WHO, OTÁP) and data collected through an online, non-representative (n=300) questionnaire survey were processed and evaluated. The results of the analysis show that availability and physical access are achieved in Hungary, with the Achilles' heel of food security being the joint dimension of economic access and utilization, namely the affordability of quality dietary food. The 2019 OTÁP survey showed that the consumption of important sources of vitamins, essential fatty acids, and dietary fibre (vegetables, fruits, whole grains, pulses, fish, nuts, and oilseeds) is below the dietary recommendations. An analysis of the relationship (Spearman's rank correlation coefficient) between food consumption and average income by income decile between 2015 and 2020 showed that people with higher incomes consumed more fruits ($r_s=0.988$), fish ($r_s=0.976$), vegetables and potatoes ($r_s=0.964$) and meat ($r_s=0.915$), i.e. they consumed more of the foods essential for a healthy diet as highlighted by the OTÁP than people with lower incomes. Among those who have completed my questionnaire, the average monthly income of those who consumed less of these foods compared to the period before January 2022 underperformed the average income of the whole sample by 3-14 per cent, with food price increases being the primary reason given for the change. And the average income of respondents who consumed more of the above-mentioned foods exceeded the average income of the sample by 13-27 per cent. This implies that the quality gap between the diets of low- and high-income households will continue to widen as a result of food price increases between 2022 and 2023.

THE SIGNIFICANCE OF CONSUMER ETHNOCENTRISM IN THE NORTHERN GREAT PLAIN REGION

By: Halasi, Nóra – Nábrádi, András

Keywords: food culture, consumer satisfaction, consumer commitment.

JEL: M31

Hungarian consumers have a strong national consciousness, which also influences their product choices, and in addition to their price sensitivity, they often make decisions based on emotion. Ethnocentric consumers do not think it is right to buy products from abroad because they believe it negatively affects the performance of the domestic economy and increases unemployment. The study examines the knowledge and consumption habits of the inhabitants of the Northern Great Plain region regarding traditional and regional foods. According to the results of the research, the most committed to the “Hungarianness” of the products are female consumers and residents whose family income per capita is typically between 51-75 thousand HUF. Consumers with up to eight years of primary education are the least committed to the traditional nature of products. The results show that residents of the region are less committed to patriotism if their family income per capita is above 100 thousand HUF or if they have a higher education. Patriotism is significantly lowest in the 18-29 age group. In terms of patriotism, consumers in the 40-49 age group are the most committed, and consumers with up to eight years of primary education and vocational training or vocational school education have significantly higher levels of patriotism.

MULTI-LEVEL, NETWORK GOVERNANCE IN HUNGARIAN REGIONAL AND RURAL POLICY

By Bálint, Csaba – Gaál, Márta – Mozsgai, Katalin – Magócs, Krisztina

Keywords: rural development, local development, collaboration

JEL: Q01, Q18, R58

The involvement of regional and local institutions and stakeholders in decision-making processes is essential to ensure that policies at EU, national, regional, and local levels are sufficiently coherent to address rural challenges and meet the needs of rural communities. The development of multi-level governance structures that build on and integrate regional and local knowledge into policymaking is essential for coherent rural policies. The development of rural policy therefore requires governance approaches based on open dialogue between institutions and stakeholders and on citizen participation.

As a member of the international partnership of the H2020 project SHERPA (Sustainable Hub to Engage into Rural Policies with Actors), the Institute of Agricultural Economics, with the participation of the Science-Policy-Society (multifactor) platform, has been exploring the state of play and the potential of multi-level and networked governance in rural policy in Hungary. The main findings and recommendations of the expert community organised for this task, as detailed in our article, can be summarised as follows:

In Hungary, the Fundamental Law and other legislation define the institutions and competencies for the exercise of local and regional public affairs. However, the dominance of the central government and its agencies in governance and development policy is

generally characteristic. The sharing of competencies between territorial levels necessary for the proper functioning of multi-level governance and the development of cooperation mechanisms are missing. There is no integrated rural policy, and rural development policy itself has a strong agricultural focus (in line with the subordination of EU rural development policy to agricultural policy).

As regards the levels of multi-level governance, the local government level, while generally having limited resources and autonomy (especially in small rural municipalities), is in practice not part of the multi-level governance structure of development policy. The actual development policy weight of the institutions of medium-level territorial governance (e.g., county governments) is moderate. Micro-regional and regional levels have no relevance (representation and function) in development policy.

LEADER Action Groups with a countrywide rural coverage, which operate at the lowest level of the multi-level development policy institutional system, closest to the municipalities, are heavily dependent on central funding and exposed to bureaucratic procedures. The CLLD approach has not taken root in local development, there is no integrated development of cities and their countryside. The lack of coordinated cooperation and regional guidelines that take account of bottom-up initiatives often results in isolated developments and unnecessary redundancies.

Public participation and cooperation, which are prerequisites for effective multi-level governance, are low (the COVID epidemic and the energy crisis have further reduced citizens' activity and community life), and a general lack of knowledge and confidence. There are, however, active organisations, networks, and informal communities, ranging from local interest to national scope, which have been operating for quite a long time and with numerous good examples. These communities need good leadership, motivating personalities ('local heroes') and also the inner motivation of the participants.

Based on our research, it is recommended to follow and comply with the European Union's guidelines on governance in the setting up of institutions and their competencies, as well as in the policymaking and development processes. It is essential to strengthen local/regional cooperation between the public, private and civil sectors, and medium-level governance, by increasing their development powers and scope for action. Likewise, there is a need to promote the LEADER communities' networking and capacity-building activities, and skills to engage society more widely.

In general, it is necessary to develop the culture and means of trust-based cooperation, partnership, and social involvement at all levels of policy-making. More intensive and broadened research is needed to increase knowledge on the above issues.

WHY DO (AGRICULTURAL) RESEARCHERS LEAVE (OR DO NOT LEAVE) A SCIENTIFIC CAREER?

By: Szabó, Anett Krisztina

Keywords: research career, Hungary, agriculture, leaving a career pathway

JEL: J24 J28 J43

This study aims to increase the knowledge on researchers' career abandonment by answering the following questions: what are the segments where researchers are most likely to plan to leave their research careers? What are the factors that support or hinder career abandonment? Responses from 117 researchers were examined in a primary standardised questionnaire survey in winter 2022, revealing that those under 45, those in agricultural and biological sciences and women are most likely to be thinking about leaving their careers. The questionnaire survey confirms that personal financial difficulties are the main deterrent for researchers. In addition, the lack of research resources and an unfair system were also cited by representatives from the agricultural and biological sciences. In addition to these three pressing problems, a further 8 factors were highlighted by researchers as having a moderately strong impact on their intention to leave their careers. The factors that support career abandonment were used to determine both the line describing the career abandonment potential of the representatives of the agricultural and biological sciences and the respondents. In addition to the researchers, standardised in-depth interviews were conducted with 3-3 higher education institutions and research institutes with a focus on agricultural research, and a total of 7 managers' experiences and opinions were explored. The managers also identified financial reasons as the main reasons for leaving the profession, as well as the need to gain experience and the need for policy tasks as the main reasons. Managers also explained why they believe that, in addition to the many negative factors, researchers yet stay in the field. While it is clear to managers that the path for early career researchers is a very bumpy one, the opportunities for progress, the opportunities for grants, the internationalisation, the good institutional atmosphere and the regionality keep most researchers in the field.

CONTENTS

STUDIES

<i>Éliás, Boglárka Anna: Hungary's Food Security in times of Crisis.....</i>	103
<i>Halasi, Nóra – Nábrádi, András: The Significance of Consumer Ethnocentrism in the Northern Great Plain Region.....</i>	126
<i>Bálint, Csaba – Gaál, Márta – Mozsgai, Katalin – Magócs, Krisztina: Multi- level, Network Governance in Hungarian Regional and Rural Policy</i>	139
<i>Szabó, Anett Krisztina: Why do (Agricultural) Researchers Leave or not Leave a Scientific Career?</i>	168

CHRONICLE

<i>Benedek, Fülöp: OTP Agricultural College - What Concerns the Profession? Expected Development of the Common Agricultural Policy and? Some Economic Characteristics of Horticultural Sectors</i>	186
--	-----

Summary	196
---------------	-----

Contents.....	200
---------------	-----

A bírálókat során alkalmazott szempontok

A folyóirathoz beküldendő kéziratok elkészítéséhez segítségképpen közöljük azokat a szempontokat, amelyeket a tanulmányok lektorálásakor a bírálóknak vizsgálniuk kell.

Tartalom, mondanivaló (kifejtős válaszok):

1. Van a tervezetnek érdemi mondanivalója?
2. A tervezet mondanivalója összhangban van a címmel?
3. A tervezet szerkezete áttekinthető és logikus felépítésű?
4. A tervezet bevezető összefoglaló részében megfogalmazott állítások megfelelnek a tudományos közleményektől elvárható követelményeknek?
5. A tervezet tartalmi része megfelelően alátámasztja az összefoglaló részben megfogalmazott tudományos állításokat?

Módszer, forma (igen, nem, részben válaszlehetőségek):

1. A szerzők a kutatási témához kapcsolódó mérvadó szakirodalmat feldolgozták és azt megfelelő módon interpretálták?
2. A szakirodalmi hivatkozások megfelelőek?
3. A felhasznált adatbázis megfelelő a kutatás célkitűzéseinek eléréséhez és/vagy a hipotézisek teszteléséhez?
4. A szerzők a kutatáshoz megfelelő elemzési, modellezési stb. módszertani eszközöket alkalmaztak?
5. A szerzők következtetései logikailag, illetve egzakt módon kellően alátámasztottak?
6. A táblázatok és ábrák kellően segítik a mondanivaló megértését?
7. A szöveg, illetve a táblázatok és az ábrák aránya megfelelő?
8. A szerzők az egyes szakkifejezéseket helyesen használták?
9. A táblázatok és az ábrák címei és forrásai megfelelően vannak feltüntetve?
10. A mértékegységek használata megfelel a nemzetközi előírásoknak?

- › VIDÉKFEJLESZTÉS
- › AGRÁRSZAKKÉPZÉS
- › TERMÉSZETMEGŐRZÉS

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 60 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 7200 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számlát küld a Kiadó (Herman Ottó Intézet, 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Bajner Ibolya osztályvezető), továbbá a Magyar Posta alábbi webshoprendelési oldalán: <https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/gazdalkodas/prodB041612.html>.

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Herman Ottó Intézet, 1223 Budapest, Park u. 2.

A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: info@agrarlapok.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2024. évre: **7.200 Ft.** Példányonkénti ár: **1200 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2024 . évre ... példányban.

Megrendelő**Kézbesítés helye**

Neve: Név:

Számlázási címe:
.....

Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: info@agrarlapok.hu

Az előfizetési díjat a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

10032000-00286662-00000017 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
AGRÁRMINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET NONPROFIT KFT.

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:

1093 Budapest, Zsil utca 3–5.

Telefon: +36 20 9474 583

E-mail: gazdalkodas@aki.gov.hu

www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére.

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.

Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 7200 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.

A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással

Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

ISSN 0046-5518 (Nyomtatott) ISSN 3003-9894 (Online)

Nyomdai kivitelezés:

Séd Nyomda

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bálint Csaba, kutató, AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., Budapest, balint.csaba@aki.gov.hu

Benedek Fülöp, elnöki főtanácsadó, OTP, Budapest, benedekf@otpbank.hu

Éliás Boglárka Anna, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola, kutató, AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., Budapest, elias.boglarka.anna@aki.gov.hu

Gaál Márta, kutató, AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., Budapest, gaal.marta@aki.gov.hu

Halasi Nóra, kockázatkezelési referens, NAV Hajdú-Bihar Vármegyei Adó és Vámigazgatóság, Debrecen, halasinorka@gmail.com

Magócs Krisztina, vezető szakértő, AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., Budapest, magocs.krisztina@aki.gov.hu

Mozsgai Katalin, tudományos tanácsadó, AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., Budapest, mozsgai.katalin@aki.gov.hu

Nábrádi András, egyetemi tanár, DE GTK GTI, Debrecen, nabradi.andras@econ.unideb.hu

Szabó Anett Krisztina, kutatási referens, Agrárminisztérium, Budapest, krisztina.anett.szabo@am.gov.hu